

UDK 808.1 + 881.09(05)

ISSN 0350-6894

ISBN 86-377-0334-8

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

Zbornik referatov za X. mednarodni kongres v Sofiji
Contributions to the Xth International Congress of Slavists in Sofia

SRL 1988
2

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 36	ŠT. 2	STR. 133-238	LJUBLJANA	APR.-JUN. 1988
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

JOŽE TOPORIŠIČ, Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa	133
ADA VIDOVIČ-MUHA, Skladenjska tipologija zloženk slovenskega knjižnega jezika (Ob kontrastivni naslonitvi na nemške zloženke)	181
FRANC ZADRAVEC, Srečko Kosovel (1904—1926) in ruski pesniški konstruktivizem — podobnosti in razločki	195
ALEKSANDER SKAZA, Literarni subjekt v pripovedni prozi ruskega simbolizma (na primerih iz romanov Andreja Belega)	217
HELGA GLUŠIČ, Sodobna slovenska književnost v Ameriki	233

CONTENTS

STUDIES

JOŽE TOPORIŠIČ, A Generative Pattern of the Slovene Literary Accent	133
ADA VIDOVIČ-MUHA, A Syntactic Typology of the Compounds in the Slovene Lite- rary Language (Supported by a Contrastive Analysis of German Compounds)	181
FRANC ZADRAVEC, Srečko Kosovel (1904—1926) and Russian Poetical Constructivism — Similarities and Dissimilarities	195
ALEKSANDER SKAZA, The Literary Subject in the Narrative Prose of the Russian Symbolism (Based on the Examples from the Novels by Andrei Bely)	217
HELGA GLUŠIČ, Contemporary Slovene Literary Production in America	233

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec.

Casopisni svet — Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Karmen Kenda, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Sifrer (predsednik — Chairman), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana.

Tehnična urednika — Managing Editors: Velemir Gjurin, Miran Hladnik.

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo mag. Marjan Znidarič.

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana. — 1100 izvodov — 1100 copies.

ISBN 86-377-0334-8

TVORBENI MODEL SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA NAGLASA

Tvorjenje slovenskega knjižnega naglasa ima za osnovo 7 prozodičnih parametrov: kolikost zlogovnikov (—: ∪), naglašenost (ˈ: ˊ), mesto prozodema (ː: ː: ː:), tonemskost (ˈ: ˊ), naglasno jakost (2: 1: 0), naglasno krepost (a: ā) in večnaglasnost (ː: ː: ː: ː:). Te prozodijske informacije nosi vsak morfem z ustrezno glasovno strukturo. — Iz podstavne prozodijske podobe besede (redko besedne zveze) dobimo površinsko s pretvorbami (11 po številu), ki si sledijo po čisto določenem zaporedju, v glavnem pa potekajo vzporedno z ustreznimi zgodovinskimi dogajanjem od praslovanske kasne dobe do danes. — Tvorbeno je načelno obdelano celotno besedotvorje (izčrpno pa izpeljava), vse oblikotvorje (21 kategorij) ter vse sklanjatve in spregatve.

The generation of standard Slovene accentuation is based on seven prosodic parameters: the quantity of syllabemes (—: ∪), accentedness (ˈ: ˊ), the place of the prosodeme (ː: ː: ː: ː:), tonemicity (ˈ: ˊ), the intensity of accent (2: 1: 0), accent strength (a: ā), and polyaccentedness (ː: ː: ː: ː:). Every morpheme that has an adequate phonological structure carries this prosodic information. — The surface-structure prosodic shape of a word (or, rarely, of a word phrase) is derived from its underlying prosodic "base" by transformations. The transformations are eleven in number and ordered in a defined sequence, and largely parallel the corresponding historical phenomena that have taken place since the late Proto-Slavic period until today. — The transformational description is applied, in principle, to the entire word-formation system (and exhaustively to the derivation by suffixation) and to the entire inflection system (all the declensions and conjugations, plus all 21 categories of "the derivation of forms").

I

Prozodične lastnosti

Tvorbenost naglasa pojmujem¹ tako, da na podlagi globinskih (podstavnih*) prozodičnih lastnosti vsakega posameznega morfema vzpostavimo prozodijsko podstavo² tvorjenke, npr. **lip-ic-ā*, pa tudi njene oblike, npr. **lip-ō*, s pretvorbami pa nato dospemo do površinske oblike naglasa oz. prozodije sploh, za zgornja primera *lípica*, *lipo*.

¹ Moji poskusi za obvladanie tega vprašanja segajo že v prva leta mojega lektorstva na zagrebški univerzi (1954—1965) (iskanje skupne podstave slov. in sh. naglasa), nakar so zorela v več delih, ki bodo v nadaljevanju navajana na ustreznih mestih, tičejo pa se predvsem t. i. predvidljivosti slovenskega naglasa (glede moje ustrezne literature prim. Bibliografijo Jožeta Toporišiča, Ob šestdesetletnici, SR 34 (1986), 451 do 490). Obris prav tvorbenega stališča se pojavljajo že v mojih mislih o brisanju podstavnih naglasov (prim. Razločevalna obremenitev slovenskih prozodičnih parametrov v moji knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika (dalje GNPSJ), 1978, 300—309, zlasti str. 305 (prvotno referat na zasedanju Komisije za fonetiko pri Mednarodnem slavističnem komiteju v Pragi I. 1977, kar pa je tam izšlo šele l. 1983 z letnico 1978 (Slavica Pragensia 21, 300—309)). Odločilen preobrat v to smer se je zgodil v moji razpravi Besedotvorna teorija (SR 24 (1976), 163—177) ter nato v Teoriji besedotvornega algoritma (SR 28 (1980), 119—123). Predavanje o tvorbenem modelu slovenskega tonemskega naglasa sem imel dec. 1984 v Zagrebu ob 30-letnici Inštituta za fonetiko, l. 1985 na slavističnem zborovanju v Ljubljani in v Lingvističnem krogu prav tam, spomladi 1986 pa tudi na univerzah na Dunaju in v Gradcu.

² Pri tem imamo močno oporo v delih S. Škrabca, deloma npr. že v njegovi razpravi O glasu in naglasu našega jezika v izreki in pisavi (novomeško izvestje za

* (Podstavne oblike besed oz. morfemov ali morfemskih zvez so zaznamovane z zvezdico.)

Pri slovenskih knjižnih prozodemih je treba upoštevati naslednje: (1) količnost zlogovnika (silabema), (2) njegovo naglašenost, (3) mesto prozodema, (4) tonemskost, (5) naglasno jakost, (6) večnaglasnost, (7) krepkost. — Pona-
zorjeno: (1) *i *e *a *o *u so notranje (inherentno) dolgi, *e *o in *a pa kratki; (2) *na, *si proti *-na; (3) *kosiCè*** proti *kosiCø* (sedanjik 3. os. — velelnik, 2. os.)*; (4) *danø proti *danðø* ('dies — datus'); (5) *sinø -aø proti *nožø -à ali *sinø -uø, (6) *neumæn proti *neumæn*, (7) *-ač- proti *ār-.*

1. 1870; izšlo tudi v Škrabčevih Jezikoslovnih spisih I, 1, 1916, 2—59), npr. v primerjavi slovenskih in srbohrvaških naglasov, še bolj pa v Škrabčevi razpravi Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo (Cvetje z vertov sv. Frančiška /dalje CF/ 12 (1893), št. 1 do CF 14 (1895), št. 5), pa takoj za tem v njegovem poskusu obliko-slovja: Valjavčev 'Prinos k naglasu u (novo)slovenskem jeziku' in prihodnja slovenska slovnica (CF 14 (1895), 7—10, 12; 15 (1896), 1). Svojo tonemskost je Škrabec soočil s Pleteršnikovo v sestavku Novi slovar (CF 14 (1895), 11—12). Seveda se lahko opiramo tudi na Valjavčevo pri Škrabcu zgoraj citirano razpravo, zlasti na njen povzetek Glavne točke o naglasu književne slovenštine (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Knjiga 132, 1897, 116—213) (katere pa tu citatno ne izčrpujemo; kaj Valjavec naglasno prinaša prim. mojo razpravo Matija Valjavec kot naglasoslovec, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj 18 (1982), 69—88, dostopno tudi v moji knjigi Portreti, razgledi, presoje, 1987, 97—105, v nekaj reducirani obliki pa tudi v Slovenskem biografskem leksikonu, Ljubljana, 1982, 339—342). In še to in ono, npr. Christian S. Stang, Slavonic Accentuation, 1957, 189 str. (ta v svoji literaturi sicer navaja Breznika in Valjavca, ne pa tudi Škrabca). Seveda so mi služili tudi slovarji s tonemskim naglasom (Pleteršnikov Slovenski-nemški slovar, 1894, 1895 in Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ), 1970, 1975, 1979, 1985); za naš namen pa bi bilo priporočljivo uporabljati tudi, verjetno Breznikove, zapise tonemskosti v slovarju A. Gröbminga, I. Lesice Slovensko-srbohrvaški slovar, I, 1950, VIII + 496 str. Za srbohrvaščino sem se naslanjal na Janka Jurančiča Srbohrvaško-slovenski slovar, Ljubljana, 1955, XXX + 1191 str., deloma pa tudi na t. i. Škerljev slovar slovenskega in srbohrvaškega jezika (Stanko Škerlj, Radomir Aleksić, Vido Latković: Slovensko-srpskohrvatski slovar, 1964).

* Breznik je v razpravi Naglas v šoli (VI. izvestje knezoškofijske privatne gimnazije o šolskem letu 1910/11, Št. Vid nad Ljubljano, 1911, str. 1—25; ponatis v od mene izdanem njegovem delu Jezikoslovne razprave, 1982, 343—364) nakazal vidike razpoznavanja izhodiščnih naglasnih tipov knjižnega jezika v tem smislu, da je med njimi nahajal soodnosnosti. Za naš problem zasluži biti navedeno njegovo mnenje, da so »n/aglasne vrste /.../ posebno važne pri besedotvorju« (357). Iz te razprave si lahko izpišemo npr. za moški spol naslednje tipe: *brāt-āta*, *grēh-a*, *snēg-ā*, *kōnj kōnja*, *dēž-jā*. Te tipe, ki so npr. pri 1. ž. sklanjatvi lahko nevtralizirani, je prepoznava-
l tudi iz besedne družine nekako tako:

1. <i>brāt-āta</i>	<i>brātec</i> ; <i>brátov</i> , <i>brātranec</i> , <i>pobratiti</i>
<i>seljān-āna</i>	<i>seljānski</i>
<i>pótok-ōka</i>	<i>potōčnik</i> , <i>potōkar</i> , <i>potōčnica</i>
2. <i>križ-a</i>	<i>križec</i> , <i>križnik</i> , <i>križevnik</i> , <i>križevniški</i>
3. <i>snēg-ā</i>	<i>snežen</i> ; <i>snežnik</i> , <i>snežnica</i>
4. <i>kōnj-ōnja</i>	<i>konjč</i> , <i>konjár</i> ; <i>konjiček</i> , <i>konjārna</i> , <i>konjūšnica</i>
5. <i>dēž-jā</i>	<i>dežek/dežek</i> , <i>dežnik</i> , <i>dežnica</i> ; <i>deževen</i> ; <i>dežnikar</i> , <i>deževje</i>

Opozarjal je tudi na premikanje naglasa: »Naglas obdrže v izpeljankah tudi tisti samostalniki, ki so imeli naglas prvotno na končnici, a so ga prenesli na deblo (te vrste naglas se pozna po dolgi potegnjeni intonaciji): *grēh-a* /.../« (357); »Samostalniki, ki v sklanjani naglas premikajo (ali ga vsaj morejo premikati), imajo v izpeljankah naglas na istem končaju, na katerega ga premikajo: *góra goré*; *gorica*, od tod dalje *goričica*, *goričnik*, *goričnica* /.../« (358); »Vsi maskulini s širokim e in o so imeli naglas prvotno na končnici, zato ga imajo tudi v izpeljankah: *kōnj kōnja*; *konjč kōnjiča*, *konjiček*, *konjár*, *konjārna*, *konjūšnica*«. (358) Seveda so mu taki nazori začeli zoreti ob razpravi Die Betonungstypen des slavischen Verbums (AslPh 32 (1911)).

** Simbol C pomeni prazni soglasnik, simbol -ø pa ničti polglasnik, ki pa se lahko osamoglasni (vokalizira).

Izrecno povedano: (1) podstavni zložniki (lahko tudi *r* — dalje imenovani tudi le samoglasniki) so dolgi ali kratki, od kratkih pa je *a* nadkratek; (2) obstajajo naglašene ali nenaglašene besede (in seveda tudi morfemi sploh), zadnje pretežno iz kroga t. i. slovničnih besed (predlogi, vezniki, členki) ali slovničnih oblik (npr. pomožnika: **sem/-bom/-bi* + deležnik *-l*) ali naslonskih oblik osebnih zaimkov za rod, daj. in tož. vseh oseb (**me* **mi* **me* ali **nas* **nam* **nas* itd.); (3) mesto naglasa je glede na zloge neomejeno (prim. **debēlō* **-ēla*, **debel-ējši*, **debelinā* ...), hkrati pa fonološko razločevalno, kakor kaže že navedeni primer **kosiCə* — *kosiCə* ali npr. še **pàrtija* — *partija*; (4) tonemsko nasprotje je neomejeno glede na položaj toniranega zlogovnika, omejeno pa je na dolge samoglasnike, pri nadkratkem pa ga ni v zadnjem ali edinem zlogu; tonemi so akut (**dā*, *mātiCə*) in prednaglasenost (**sinə*) v domačih besedah ter cirkumfleks v nekaterih prevzetih (**kājajakə*); pri posameznih tvorjenkah je včasih treba izhajati tudi iz umičnega akuta, t. i. mladega (**plētlə*), kar se da tvorbeno prikazati tudi kot **pletlō*; (5) naglasna jakost 2 pomeni, da je beseda avtomatično naglašena na dotičnem morfemu, če je zadnji v besedi (*potep-inə-ə*), pri tvorjenkah iz take podstave pa ne takrat nujno, če je tak naglas dobljen z umikom (*kovač₂ < kovačə*), tj. če so taki morfemi globinsko ponaglasni, njim dodano obrazilo pa akutirano (**kovačə* — **kovač-ica*); (6) večnaglasnost je omejena na tvorjenke tipa sestave in na nekatere tipe zlaganja in sklapljanja (*oficir* — *nādoficir*; *prēdlēča*; *āvtokārta*; *bēlo-zelēn*; *trī* + *in* + *trī* + *deset*); (7) krepki zlogovniki povzročajo metatonijo neposredno predhodnega akutiranega zlogovnika (or. ed. **lipō* → *lipo*).

Površinski znaki tonemskosti (tonemniki) so: /' / za cirkumfleks, /' / za akut na dolgem zlogovniku ter /' / za cfl. in /' / za akut na kratkem: *līpa*,⁵ *mōst* —

399—454, tudi posebni odtis, 56 str.), ali ko je l. 1905 ocenjeval I. Grafenauerja Zum Accente im Gailthalerdialekte (DS 18 (1905), 695—697).

⁴ Ze Brezniku je bila podstava za naglasne parametre verjetno Škrabčeva razprava Nekoliko slovenske slovnice ..., kjer ima naslednje naglasne tipe: I. »Kratki povdarek na prvotno poslednjem zlogu« (*dnə, batā, oslē, daskā, martvā, tegā, enegā, cvrī, cvasī, slā, govorivā, časī* (D, M), *šē* ipd., *sān, bōb, čēp, cvatēš, žgē, cvrē, būst, bōl, zabodēn, brāt, suknōm* O. *daskām, -āh, nīt, šaptāt, cedīt, koprnēt, goljufāt, ropōlāt, brīl, dāj, jūz, prōč*. — II. »Posebej o nekdaj kratkem, zdaj dolgem potegnjenem povdarku« (tj. mladi akut na nekdanji kračini, prim. ustrezno opombo v oblikoslovju, str. 111). — III. »Posebej o dolgem potegnjenem povdarku« (tj. o novem in mladem akutu na dolžini), s kategorijami A: *gospā-ē* ..., *bāti se, kostjō, kostī* R mn., *njē, vodē* (oboje R ed.), *ljudi* R mn., *zelenjē, piše, pisāč*, nato razporejeno po vrstah: 1. *krāj*; 2. *-āč, -āk* ...; 3. *jārem*; 4. *nāsād* (včasih samo v I/T ed.); 5. *bēgu, rēči* M, 6. *gnēzdo, vrāta*; 7. *dūša*; 8. *brāda*; 9. *črn*; 10. *blēda-i-i* (sicer si predstavlja sklone *-ē* R, *-ō* T, *-ō* O); 11. *blizu*; 12. *dōlbe, dōlbla*; 13. *tkō, prōč*; 14. *drēti dfla*; 15. *rđi, jezi*; 16. *vñit, vñne, vñni*. — Tu v posebnem dodatku sledi tudi novemu akutu na kratkem zlogu (gl. v oblikoslovju pri teh primerih, str. 170). — IV. »Posebej o dolgem potisnjenem povdarku«: 1. *Bōg* itd., vsega 13. kategorij, medtem ko so mu 14. in 15. *igrām < -ajem* ed. metatonični iz akuta, npr. *jelēnu-ov* itd.

Valjavca ima v Radu 132 naslednjo tipologijo: I. »Promjene radi porasnoga tona«: A. »Naglas se /' / u nezadnjem slogu mijeña na /' /: *brāt -āta, brātān, bāba, pi-jāča* ipd.; B. »Naglas se /' / u nezadnjem slogu mijeña na /' / (novi cirkumfleks); C. »Naglas izvorno u vokalu na nastavku.« — II. »Promjene radi izvorno opadnoga tona staroga naglasa« (t. i. prednaglasnost v naši razpravi, tradicionalno praslavanski cirkumfleks). — III. »Naglas na sažetom vokalu« (t. i. skrčenje).

Zlasti o stvarih v oblikoslovju si je mogoče o mnogem poiskati obvestila v knjigi Harald Jakscheta Slavische Akzentuation II, Slovenisch, 1965, 131 str., o marsičem pa za starejše obdobje v Linde Sadnik knjigi Slavische Akzentuation I, Vorhistorische Zeit, 1959, 172 str.

dà, tàma. (Površinske oblike niso zaznamovane z zvezdico.) — Globinsko se akut, stari in kratki novi, zaznamuje z /'/. npr. *màti/*mèra — *žèninø, v bistvu pa pomeni le naglasno mesto nasproti besedam in morfemom, ki so naglasno prazni (*most, *kosil, *dobrota), le nasproti cirkumfleksu (*kâjak) tudi tonemsko nasprotje na katerem koli zlogu besede. Novi akut na dolgem zlogovniku je zaznamovan z /~/ . Naglasno prazne besede (in zveze) se površinsko uresničujejo kot cirkumfektirane (*ta = tã); če so razložne, potem načeloma na drugem zlogu z leve (*mostu R = mostû); tiste besede, ki tega pomika⁶ ne poznajo, si teoretično zamišljamo, kakor da stojijo ob predslonki (proklitiki), zaznamujemo pa jih z vezajem spredaj, npr. *-brus, take nezačetne morfeme pa z vezajem pred vezajem, npr. *-øk v besedi: *sladøk, kar da površinsko sladâk (polglasnik, ki ga kot neobstojnega pišemo z ø, se pri naglasnem pomiku, kakor tudi pri akutizaciji, uresničuje kot a, za akutizacijo prim. *møša > masha). — Globinski tonemnik /~/ je enak novemu površinskemu cirkumfleksu, ki sam nastaja z metatonijo iz akuta; je torej nepremičen, razen ko gre za naglasno jakost 2: *dek-ân₂ — *dek-ân₂-ât₂ > dekanât. — Omenimo še, da imajo naglasne prazne podstave lahko akutirane desne morfeme, npr. *pečø *-i proti daj./mest. *-i, kar da površinsko péči; prim. še *vod-ø tož. ed. nasproti *vod-â *-ejè *-i *-i *-ojo, kar da površinsko vóda -é vódi vodô vódi vodô.

Naglasna značilnost globinskega morfema (ali morfemske zveze) je lahko »prevojno« različna: npr. *vranø — *vràna, ali *kosimø *kos(i)enø proti kositi⁷ proti *kosilo/*kosito, ali *beremø/boranø proti *boràti/bericø proti *boràti proti *boralo/*borato, ali *pis(a)jemø proti *pis(a)jeCi proti *pisàti/*pisàlo/*pisànø, ali *pel(a)jemø proti *pel(a)jeCi/*peljàti/*âlø *-âtø proti *peljànø.⁸

V razpravo so zajete tudi prozodično zanimive besedne zveze, npr. *na noge, *-dober večer, *na njo kar da površinsko na nôge, dober večêr, nânj (za zadnje prim. še *čez *njo > čêzenj in *vø *njo > vânj).

Pretvorbe⁹

1. Če ima kateri zadnji morphem (morfemska zveza) naglasno jakost 2, je avtomatično naglašen, tonemskost pa prejema po pravilih, npr. *potep-în₂ø > potepîn (površinsko tudi -âc₂, npr. mazûc < *mâz-ač-ò).

⁶ Površinski naglasni tipi v tej razpravi so po SSKJ, kolikor ni izrecno drugače povedano. Določanje tonemskega naglasa v SSKJ je predvsem, skoraj izključno, delo J. Riglerja (pri prevzetem verjetno oprto na spredaj omenjeni slovar Gröbminga).

⁷ Pomik mi je tu prestava naglasnega mesta z leve v desno, umik z desne na levo. Nedoločniški osnovni (tematski) -i-, večinoma ni obravnavan, torej pišem le kositi, orniti. O cfl. v tem primeru je pisal nazadnje J. Rigler: Akcentske variante III, SR 26 (1978), 365–374.

⁸ Glagolska pripona v oklepaju pri ozvezdičeni besedi ali obliki pomeni njeno glasovno praznino, npr. pri naglasnih premikih, njeno izginjanje pa povzroča tudi daljšave.

⁹ Moj tvorbeni model posnema zgodovinsko dogajanje, ni pa seveda z njim identičen, saj upošteva sploh vse prevzete besede, ki seveda niso mogle iti skozi isti zgodovinski potek, ipd. Za ponazoritev npr. *jelèn-, *grêh-, *gór-, *vesêl-. Zaporedje pretvorb lahko primerjamo z Ramovševim prikazom zgodovinskega razvoja slovenske prozodije: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov (SR 3 (1950), 16–23). S splošnega tvorbenega stališča je za netonemski naglas pomembna Luntova študija Attempt at a Generative Description of the Slovene Verb, v: R. L. Lenček, The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene, Wiesbaden, 1966 (H. G. Lunta razprava na str. 135–187).

2. Če je globinsko naglašanih več morfemov enake naglasne jakosti, se pri jakosti 0 in 1 (zadnje so načeloma vsi akutirani morfemi), brišejo vsi naglasi razen prvega, pri jakosti 0 seveda prednaglašene, pri jakosti 2 pa prevlada zadnja tako naglašena enota: *miz-ic-à,¹⁰ *lēs-en-ø, *dekān₂-āt₂-ø → *mizica, *lesenø, *dekanātø, površinsko mizica, lesēn, dekanāt.

3. Novi akut se dobi: a) z umikom naglasa s šibkega *-ø na predhodni zlog: *grēhø, *grōbø → *grēhø, *grōbø; enako še *berēmø → *berēmø; b) z umikom z zaradi odpadlega polglasnika podaljšane naglašene kračine: *hot(ø)jemø → *hotjemø → *hōtjem ali *pis(a)jemø → pisjemø → *pīšem. Tako npr. še pēljem, krōžim, razmīšljam ipd.

4. Prednaglašene podstave dobijo avtomatično cirkumfleks, ta pa se, če je za to možnost, pomakne na naslednja zloga: *mōst *-u R → mōst -ū, *na noge → na nōge. Kakor se vidi iz primera, sta o in e pod takim naglasom ozka (za ozki e prim. srcē); polglasnik se pri tem uresničuje kot a (*don → dān).

5. Krepki ponaglasni zložniki povzročajo metatonije: a) neposredno predhodni akut se cirkumflektira (*rīb-ø → rīb); nenaglašena podstava se pred krepkim zložnikom akutira: *nosīmø (< *nosimø) → nōsim.

6. Nekatere kategorije podaljšajo kratki samoglasnik pod novim akutom na zadnjem zlogu inherentno kratkega zložnika (t. i. zgodnje podaljšanje): *nōg → *nóg → nóg (kar se pri o-jevskem samoglasniku izenači s tipom *bogø → bōg), *mōj → *mój → mój (narečno tudi e: *veseljè → *veseljé), *tāl → *tāl (po naliki tál).

7. Uveljavi se prvi umik (retrakcija) naglasa s končne kračine na predhodno dolžino: *zvēzdā → zvēzda, *dušā → dūša.

8. Podaljšajo se akutirani zložniki (razen v edinem ali zadnjem zlogu): *brāta, *nōša → brāta, nōša. Izjemoma, iz stavčnofonetičnih razlogov, ostane kakšen akut tudi kratek, tj. postane nadkratek (kākšen) in skupaj z onim v zadnjem ali edinem zlogu zaznamuje le naglašenost (zaznamujemo ga površinsko z dvojnimi krativcem: kākšen -šna -o, brāt); tak naglas večinoma dobiva tudi sestavljenska predpona (pōdpredsēdnik).

9. Nastopi drugi umik naglasa s kračine (tj. na kračino pri o in e): *nogā, *zemljā → nōga, zēmlja (za ta mladi akut (novoakut) se misli, da je po naliki z zvēzda). Kakor prvi umik ima tudi ta neke omejitve: vrši se zlasti z odprtega zloga, navadno pa ne gre preko morfemske meje med korenem in predpono, tako da dobimo poleg rednih primerov kot jēlen < *jelēn (včasih variantnih (pōrod/porōd) še neumične (odhōd). (Podrobneje o tem Bulahovskij.)¹¹

10. Sledi tretji umik na nadkračino: *tāmā, *tāmēn → tāmā, tāmēn, v knjižnem jeziku izpeljan dokaj nedosledno.

11. Deloma svoje zakonitosti uveljavljajo čustveno zaznamovana sredstva, npr. z neumičnostjo oz. sploh naglašenostjo, npr. fantē nam. *fānte ipd., saj sicer od dveh akutov površinsko ostane le prvi.

12. Določene zveze glasov se poenoglašajo (monoftongirajo), npr. *pojās < *pojas daje pās, *znājēm → znām, *kupōvēm → kupūjem, *vodejē → vodé.

13. Nastopajo tudi analogije, npr. po nésem < *nesēm < *nesēmø še nésemo < *nes(e)mø.

¹⁰ V nadaljnjem od vseh akutov lahko pišem le tiste, ki so pretvorbeno pomembni, npr. *nesti, *nositi, *dēlati, ne pa npr. *nositi, *dēlāti.

¹¹ L. Bulahovskij, Die Akzentzurückziehung im Slovenischen, ZslPh, 1926, 400–415.

14. Pri tvorjenkah višje stopnje (ali pri takih oblikah), se vse spet lahko ponovi, npr. *górà *-è *-ì *-ò *-ì -ò; *-è *-ò *-àm ...

II

PODSTAVNE OBLIKE

V nadaljnjem sledi prikaz besedotvornih oz. oblikoslovnih podstav, iz katerih s pravkar navedenim sklopom pretvorbenih pravil dobivamo površinske oblike. Pri tem se pri besedotvornih vrstah omejujemo skoraj samo na izpeljavo (druge besedotvorne vrste so obdelane le obrisno), to pa tako, da najprej obravnavamo akutirana ponska obrazila, nato prednaglasna oz. nenaglasna, na koncu pa cirkumflektirana. Pri oblikotvorju veljajo prav ta načela, pri besedotvorju v ožjem pomenu pa se ravnamo po štirih naglasnih tipih. Vse je obdelano predvsem v okviru ene besede, na koncu pa tudi ustrezne besedne zveze.

Pred podrobnim pregledom gradiva po besednih vrstah je treba na kratko spregovoriti še o vrstah morfemov (morfemskih zvez).

Glavni morfem je korenski, npr. *mlad-*. Levo od njega so lahko predpone, npr. *pre-*, v t. i. besedni enoti pa še predslonke (proklitike), npr. *na mōst, ne bi*. Na desni od korena je pred pripono (ali pred končnico v ožjem pomenu) lahko osnovnični (tematski) samoglasnik (zlog ali zloga), npr. *-a-* pri glagolih kot *delam* ali pri samostalniki kot *lipa* (tu osnovnični samoglasnik prihaja na površje npr. v daj. (or.) množine: *lip-a-m(i)*; tisto, kar temu sledi, je končnica v ožjem pomenu, lahko nadalje deljiva na sestavino za needninskost in številskost: *lip-a-m-i* — *lip-a-m-a*). Pri pridevniških besedah se osnovni samoglasnik lahko pokaže v podobi *-o-*, npr. kot pri tvorjenkah tipa *hud-o-ba, lep-o-ta*, ali v zaimku *k-o-ga*, v sklanjatvah pa kot *-e-* ali *-i-*: *lep-e-ga, lep-i-m-o/-a*.¹² Pred pripono je lahko še spona, tj. morf za ohranjanje večje morfemske razvidnosti (prim. *šah-ov-nica*, da ne bi bilo *šašnica). Spona se lahko pojavlja tudi za kakšno pripono, kakor npr. pri *listk-ov-en*, da ne bi bilo *liščen ali celo *liščen. Pripone so lahko končne, npr. pri deležjih tipa *vede* ali *rekoč*, ali nekončne, npr. *-l-* oz. *-t-* pri **dela-l-o, *dela-t-i* (pri nedoločniku je *-i* prebitalo nasproti *-o* pri namenilniku). Nekončnim priponam sledijo slovnični morfemi, in sicer ali sklonila (*brat-o -a* ...), ali osebila (*dela-m -š* ...), ali določevala (*lep-o — lep-i*), ali številila (*lep-o -a -i*), pravzaprav tudi še nedoločila (*delat-i -o* ipd.). Ločene od glavne glasovne množice besede so popone (*smejati se, misliti na, lomiti ga*); kadar se zlijejo z besedo, na katero se nanašajo, jih imenujemo sklopne popone (*tjale, takšenle, tule*); njim podobne so sklopne predslonke (*nimam, nanj*). Vpone so nam morfi kakor *k* v *tikati* 'govoriti komu ti'. Obstajajo še t. i. raznaglasnice, tj. sicer naglasne besede, ki pa se v določenih stalnih zvezah rabijo brez naglasa, npr. *dobro jutro*. Izraz priponsko obrazilo nam pomeni pripono v besedotvorni vlogi, lahko ima ob sebi še končnico, npr. *-ica*.

Za konec bodi omenjeno, da imajo morfemi globinsko večinoma ene in iste prozodične značilnosti, tj. so načeloma naglašeni ali pa ravno ne, dolgi ali

¹² O morfemizaciji tipa *lep-i-m-o* za daj. mn., kjer je *-i-* osnovnica, *-m-* sklonski (dajalniški) in *-o* številski (množinski) morfem (prim. *lepima, lepih*) prim. moje razprave o oblikoglasju (morfonologiji) v zbornikih v čast S. Hafnerja (Pontes Slavici, Graz, 1986, 393–408), H. Schelesnikerja (Dona Slavica Aenipontana, München, 1987, 199–214), T. Logarja (SR 34 (1986), 209–214; v tisku je še ena razprava pri SAZU).

kratki, navadni ali krepki, akutirani ali cirkumflektirani ipd. Kakor neka-
teri korenski morfemi pa poznajo tudi nekorenski izjemoma tudi »prevojne«
prozodične značilnosti: tako npr. *-otà ali *-ìca tudi *-ota in *-ica, kakor nam
kažejo *golóta*, *ženica* na eni in *dobrôta* in *gorica* na drugi strani. Včasih temu
lahko vidimo razlog v izvoru, kakor npr. pri razliki v rod. ed. 1. m. sklanjatve,
kjer ima globinsko *brâtà (to povečini pišemo tudi kar *brâta), kar je enako
*nožà) proti *boga (površinsko brâta, nôža — bogâ), kar si lahko razlagamo
z asimilativno močjo korena (tj. cfl. koren ima še cfl. končnico, vsaj v neka-
terih sklonih); v drugih primerih pa tudi to odpove (prim. *nît nîti* — *mîš mîši*,
kar je kakor *sîr síra*).

PROZODIJA TVORJENJA BESED

Izpeljava

Akutirana priponska obrazila

Samostalniške besede

1. moška sklanjatev

a) pripone z obstojno zložnostjo so:

- *-ič- *gradič*, *fantič*, *deklíč*
- *-ènd- *dividènd* -énda
- *-èC- *fantè*, *prismodè* -éta
- *-àn- *dolgàn*, *župàn* -ána
- *-èn- *sršèn* -éna (im. tudi *sřšen*)
- *-in- *petélin* -ina
- *-èr- *cepèr* -éra/-éra
- *-èt- *crkèt* -éta
- *-ànt *zabušànt* -ánta
- *-ènt- *študènt* -énta/-énta
- *-òt- *sopòt*, *živòt* -óta

Primeri s širokim é ali ó so globinsko končniško naglašeni, torej
*ceperò *-à, *študentò *-à, *sopotò *-à.

b) priponska obrazila z neobstojno zložnostjo so:

- *-òkà *òčka*
- *-ocè *kupàc* -pcà, *dobrcì* -èv, *kósec* -sca, *stríc*
- *-ogò *bazòg* -zgà
- *-jè *mláj*, *kljúč*
- *-òkè *cvatèk* -tkà, *bobèk* -bkà
- *-òlè *pàkèl* -klà (po ljudski etimologiji), *kózel* -zla
- *-òljè *rkàlj* -kljà, *Fràncàlj* -clja
- *-òmè *kósam* -sma
- *-ònè *óvàn* -vna, *čésàn* -sna
- *-onjè *bàdànj* -dnjà
- *-orè *stàbèr* -brà (če *stàb-lð*), *čàbèr* -brà¹³

¹³ Škrabec (CF 13 (1894), 8, c) za ta tip implicitno potrjuje še pripone -jc-,
-j- in -h-, in sicer s primeri *stríc*; *mláj*, *plášč*, *kljúč*; *smèh* (in še -ò, če *dèl* izpelju-
jemo iz *deliti*). — M. Pirnat (Tvorbeni naglasoslovna tonemska teorija ob samostal-
niških izpeljankah s šibkimi priponskimi obrazki /dalje Pirnat/, SR 32 (1984), 257–275)
je obdelala priponska obrazila z značilnim soglasnikom -c-, -k-, -j-, -stv-, -tv-, -b-, -lj-,
-nj- ter tvorbe s sklanjatvenimi obrazili -ò_{1m}-, -ò_{2z}-, -a in -o/-e.

c) sklonska obrazila so:

*-ò mèť mēta, hòd hòda, okrèt -éta, odhòd -óda, poráz -áza, počèp -épa

*-ò lòm lóma (v novejšem času tudi odhòd -óda¹⁴)

č) pripone s površinskim akutom na dolgem zlogu, globinsko akutirane na končnici (v im. ed. novi akut, sicer mladi, kolikor se ne metatonira):

*-ačò beráč -a, kljunáč -a

*-ičò hudič -a

*-andò doktoránd -a (poleg doktoránd)

*-uhò gladúh -a (poleg gladúh)

*-akò čudák -a

*-ljakò belják -a, veselják

*-njakò golobnják -a

*-ikò ceník -a (če ni *cen-nik), zvoník -a

*-ukò hajdúk -a

*-arò gospodár -ja, akcionár -ja

*-irò pastír -ja, brigadír -ja, košír -ja

*-urò mehúr -ja, nemčúr -ja, komtúr -ja (poleg komtúr)

*-ašò bogatáš -a

*-išò belíš -a

*-ušò belúš -a

*-antò diplománt -a (poleg diplománt)

*-ažò kočijáz -a

*-izò debelíz -a¹⁵

d) dvozložne pripone:

*-èničò mladénič -a (poleg mladénič)

*-àni možgáni -ánov

*-àrij¹⁶ herbárij -a

*-èrij baptistérij -a (široki é pred r zaradi prevzetosti iz zahoda)

*-irij martírij -a

*-òrij leprozórij -a

*-imanò hudíman -a

*-imar hudímar -ja

*-âtēljø pisâtelj -a

*-itēljø budítelj -a

e) dvozložne pripone z drugim samoglasnikom neobstoječim:

*-àzəm¹⁷ orgázəm -zma

*-izəm realizəm -zma

¹⁴ O tem glej pri meni več razprav (citirane so v opombi 25, 36, 70). — Pri M. Pirnat: »Tisti iz pred/slonskih/ glagolov /.../ so posplošili stari akut (ali novi na kratkem samoglasniku) /.../ (odpád, pobég); tisti iz nepred/slonskih/ glagolov so posplošili cirkumfleks (brán, bég) ne glede na prvotni naglas podstave.

¹⁵ Škrabec (CF 13 (1894), 8, c): koláč, novák, rokáv, hudič, poganjíč, govorník («danes le govórník»), zvoník, Košír, skopúh, ogledúh, hajdúk, nemčúr. V naslednjem letniku (1, b): »P/red končnicami z dolgimi samoglasniki se namreč nekdanji kratki naglas pri nas navadno spreminja v /'/: ribo, ribar, ribič, ibnik, ribji iz ribó, (in to iz ribojo), ribár, ribíč (prim. hudič), ribník, ribji. V ribnica je ta naglas morebiti zavoljo zaprtosti zloga, prim. lúknja, súknja, črěšnja, hrúška, púška, líska. Tudi pred a imamo /è/, morebiti ker po izpadu pušča zaperte zloge: lísec, líska.«

¹⁶ Novejša prevzeta priponska obrazila pišemo glede polglasnika v glasovni površinskosti, torej brez končnice -ø.

¹⁷ Bolj globinska oblika bi bila seveda *-àzmø, *-àlēcø.

- *-àlēc brālēc -lca
- *-ìlēc drobìlēc -lca
- *-āvēc razpravljāvēc -vca
- *-ivēc volìvēc -vca

Priponska obrazila, ki imajo pred seboj polglasnik, povzročajo metatonijo neposredno predhodnih akutiranih podstav:¹⁸ *brātec*, *gozdīček*, *cigānček*, *dēdek*, *fāntek*, *grāhek*, *človēček*, *cedīlček*. Če je v podstavi pomični cirkumfleks ali kakšen žc, se le-ta ohranja: *-dom, *četro, *balkōn = *dōmek*, *golōbec*, *četvēc*, *brēgec*, *balkōnček*. Pri prednaglašanih in ponaglašanih podstavah prihaja samo do naglasnega umika, prvega ali drugega: *diōjāček* < **diōjaček*; *hribček*, *crkljānček*, *gr̥bavček*; *hudóbček*, *gróbek*, *bóbek*, vendar ljubkovanost tak umik lahko tudi zadrži (*doměk*, *boběk* v znani rečenici: *Dōber je doměk*, *čeprāv ga je za ěn sām boběk*), ali pa se mladi akut tudi sam vede kot stari ali novi na kratkem zlogu (variente *dōmek*, *bóbek*).

Na podstavne samoglasnike, ki niso neposredno pred temi obrazili, metatonija ne deluje: *cmerikavec*, *dosēljenec*, *cāgavec*, *hudičeviec*, *čēšpljevec*, *ājdovec* oz. *brīzganec*, *dēlanec*, *bīrmanec*, *freūdovec*, pač glede na akutirano ali cirkumfektirano podstavo tvorjenke.

Pred polglasnikom teh pripon se krni slovenska pridevniška pripona -n-: **elementārān* + *-ecō > *elementārec*. (O verjetnosti globinske akutiranosti takih pridevnikov gl. nižje pri pridevniških obrazilih.)

Poseben problem so variante kot *dēlec/dēlec*, *apnēnec/apnēnec*, *hrōmec/hrōmec*, *cīncavec/cīncavec*, *gróbek/gróbek*: tu gre za dve podstavi, prv(otn)o ali drug(otn)o: prim. prid. *apnēn/apnēn* (Škrabec) oz. **grōb-āk*/**grōb-āk*.

2. moška sklanjatev

- *-à slúga -e
- *-øjā pīsmoñōša -e
- *-iha pavlīha -e

O zloženskih in drugačnih tipih (*delovōdja*, *vōjpoda*, *oprōda*) bo govor na ustreznem mestu.¹⁹

1. ženska sklanjatev

- *-ica nožica, bábica
- *-ūha debelūha (poleg *debelūha*)
- *-ācija arondācija
- *-īcija pozīcija
- *-ilja dojlja
- *-ūlja brucūlja
- *-ānja župānja

¹⁸ O nekaterih takih obrazilih je, v glavnem na podlagi gradiva iz Valjavca in ob soočenju s svojim gorenjskim govorom, pisala M. Pirnat. V angl. povzetku: »Najbolj sistemski so odrazi pri -ac: *čebrāc* — *brātec*, *ječmēnec* — *dūšec* (analogno) — *dēlec*, *kōlec* — *brūsec*, *golōbec*. Isto velja za -āk, le da je tu več primerov za -āk, npr. *bobāk*, *cvetāk* (*cvēt*). V nasprotju z izimenskimi tvorjenkami izglagolske tvorbe kažejo manj sistemskosti, ker se je metatonični naglas razširil tudi na nove in mlade akutske podstave (*pīsec*, *izrāstek*, *zamūdek*).«

¹⁹ Škrabec (CF 14 (1895), 10. c): »Besede *starašina*, *vōjpoda* (Dalm. rabi navadno obliko staro *viuda* /tj. *vevōda* skerčeno iz *vojevoda* / /.../, vendar pozna tudi že obliko *vōjpoda* /.../), *vōdja*, tudi *slūga* (/p/ri nas ta beseda ni domača /.../) se sklanjajo /.../.«

*-úhinja	debelúhinja (poleg <i>debelúhinja</i>)
*-inja	boginja, dēdinja
*-ika	mladika
*-aloka	brálka
*-iloka	čistilka, pletilka
*-ela	babēla
*-uša	debelúša
*-uta	glazúta
*-úža	mlakúža

Samo globinsko (kakor nekateri primeri že zgoraj, npr. *bábica*) kažejo akutiranost na končnici naslednja priponska obrazila:

*-obà	hudóba
*-ačà	brisáča (če ni iz *-àča)
*-očà	čistóča
*-anà	cvetána (poleg <i>cvetâna</i>)
*-inà	novína
*-arinà	cestarína
*-otà	golóta

Iz slovenščine je to skupino težko ločiti od prve pri podstavah z naglašnim inherentno dolgim samoglasnikom. Končniški naglas se pri *-oba*, *-oča*, *-ota* kaže tudi iz naslednje skupine, ki nam *-o-* v teh treh obrazilih kaže kot osnovnični pridevniški samoglasnik. Pri *-oča* gre verjetno za izpeljanko 2. stopnje, kakor nam kažejo tudi dvojnice tipa *bedastóča/bedastíča*. (Za tip **-inà* prim. sh. *dubina* in rus. *glubínà*.)

Tudi površinska končniška naglašenost se še danes (večinoma) vidi pri naslednjih priponskih obrazilih:

*-obà	sódba (Škrabec, CF 14 (1895), 7 c: <i>brambà, družbà, službà</i>) ²⁰
*-ocà	vescà (Škrabec: <i>ovocà</i>)
*-odà	cmérda
*-ogà	cmērga
*-jà	rjà (Škrabec tudi <i>dušà</i>), méja, zémlja, želja
*-okà	pečkà, trskà, gojénka, potička, devíčka, prasička, pépka, cvetličárka, grobárka, rešétka
*-oskà	vójska, gospóska
*-olà	métla
*-oljà	pétlja
*-onjà	prósnja, kóšnja, páznja
*-otà	présta (prim. <i>svójtà</i>)
*-ovà	báčvã

Vsa ta priponska obrazila,²¹ ki imajo (lahko) polglasnik pred svojim soglasnikom (ali soglasniškim sklopom), vplivajo na neposredno predhodni akutirani zlog metatonično (zaradi vpliva odpadlega polglasnika), ne pa tudi na ponaglašene in cirkumfektirane:

²⁰ Tak naglas potrjuje npr. moščansko *slèžba*, sicer še *mlàčva*. Pri *Va-lja vcu* je ta tip bogateje zastopan. M. Pirnat: »Posplošeni metatonični naglas neposredno pred izglagolskimi *-ba*, *-toa*, *-nja*, *-lja* (*slúžba*, *mlátva*, *izkúsnja*, *grēblja*) spet lahko razlagamo z analogijo.«

²¹ Sem menda gredo tudi primeri, za katere skoraj nimam potrditve za nemetatoniranje predhodnega neposredno akutiranega zloga: npr. *-na* (*grofična*, *hišna*, *gospodična* — *dēdična*); *-toa* (*britva*, *lěstva/lěstva*).

- *-obà ríšba, peroríšba, hlím̃ba; brám̃ba, omēm̃ba, glás̃ba, bôr̃ba
- *-ocà dílca, klôp̃ca, bŕoc̃a, gôr̃ca, stvâr̃ca (poleg stvâr̃ca)
- *-odà cmēr̃da, dônda (poleg cmēr̃da)
- *-ogà cmērg̃a (poleg cmērg̃a)
- *-ol̃à cmērgl̃ja, mēṽlja, grēbl̃ja, grôbl̃ja
- *-oñà prēt̃nja, grād̃nja (poleg grād̃nja, prēt̃nja)
- *-okà brúcka, devēt̃ka, pēčk̃a, prašič̃ka, rīt̃ka, štēp̃ka, četvēr̃ka, brezoēr̃ka, drobíl̃ka, piščál̃ka
- *-oskà žénska, gospóska
- *-otkà bít̃ka
- *-ol̃à krôgl̃a, kúz̃la, níč̃la, kôt̃la, omēla (poleg omēla); děkla, děč̃la
- *-oñà grofíč̃na, sestrič̃na, gospodič̃na, híš̃na, knēž̃na
- *-ot̃à prēsta (poleg prēsta)
- *-oṽà kúrova, múrova, bētova, mlēz̃va, kôtova
- *-ot̃oṽa brít̃ova, bít̃ova, lēst̃ova

Primeri za nemetatoniranje: *tóžba*, *sódba* (zaradi o po naliki); *stvâr̃ca* (varianta); primeri kot *rēja*, *sēja*, *páša*, *gónja*, *vólja*, *nôša*, *lēja* so po metatoniji; *štír̃ka*, *pép̃ka*, *devič̃ka*, *prasič̃ka* so lahko redno razviti (prim. npr. rus. *pevéc*), ali pa je prišlo pred *-ka* do upada *i*-ja (torej **devič̃ika*); enako pri *potič̃ka*, kakršnega koli že je izvora podstavna *-ica*; tip *omēla* je morda drugačnega izvora; *dēdič̃na* je zaradi oddaljenosti naglašene samoglasnika od obrazila; *mlēz̃va* je morda redni umik, prav tako (po naliki) *lēst̃ova*.²²

2. ženska sklanjatev

Akutiranih obrazil desnih je malo:

- *-èl̃ zíbel-ēl̃i
- *-ñò tesēn-sñl/-sñi
- *-āzñ bojāzen-zni
- *-ēzñ ljubēzen-zni

Za razumevanje *zibēli* prim. *nīt nīti*. — Za slovenščino ni treba predvidevati tudi variante *-ōst*: tip *debelōst* je po avtomatični razvrstitvi dvojic tipa *stárõst* — *mladō̃st* (ne glede na sh. *obílnō̃st*). Pri Riglerju iz zgodovinskih razlogov drugače.²³ — Nejasnega izvora je *lā̃st-ī*.

²² Sem bi morda šli primeri kot *hoála*, *pēka*, ki jih Pirnatova omenja kot tvorbe iz nepredslonskih osnov, torej **hvalā*. (Toda *pēka* je pač novi akut, zato to ni gotovo; sicer bi morali izhajati iz **pek-ā*.)

²³ Rigler o *-ost* v Začetkih slovenskega knjižnega jezika. The Origins of the Slovene Literary Language, 1968 /dalje ZSKJ/. 17–20, konkretno 19–20 ob besedi *modrost*, ki mu najbolj podpira naslednjo teorijo: »Kjer piše redno (z več kot 98 % doslednostjo) o v nominativu-akuzativu in u v drugih sklonih, ne gre za mešanje, ampak predstavljajo te oblike poseben akcentski tip, v katerega spadajo izvedenke iz oksitonov. Prvotno je bil ta tip naglašen na sufiksu z novim akutom, ki je v stranskih sklonih paralelno kot pri takih primerih, ki so imeli prvotni stari akut, npr. *zibēl* — *zibēli* → *zibēli*, prešel v novi cirkumfleks. Po slovenskih akcentskih in glasoslovnih zakonih smo tako dobili razmerje *módr̃ost* : *modr̃ust*, ki nam je še izkazano pri Trubarju. /.../ Nekaj ostankov stare akcentuacije je tudi še pri tipu s cirkumfleksiranim korenem /.../ (drugačna akcentuacija /.../ sprva končna /.../ v lokativu.« — Škrabec (CF 13 (1894), 7, 6) o tipu *enó̃st*: »/P/o analogiji /.../ je razlagati *é* in *ó* v predpredadnjih zlogih nekaterih drugih, zlasti knjižnih besed: *enó̃nosti*, *mehkó̃nosti*, *dooršénost̃jo*, *premeténost̃jo* itd. Meni se zdi, da bi se imele te in podobne besede povdarjati po zgledu *učénō̃st*, *učénō̃sti*.«

1. srednja sklanjatev

Obrazila z zložno pripono:

*-è	<i>fantè, deklè, žrebè; téle -éta</i>
*-čè	<i>drépčè, dévčè (poleg dèvčè)</i>
*-ičè	<i>grózdjičè, drépjičè</i>
*-ščè	<i>babščè</i>
*-iščè	<i>ognjíščè, gledališčè, ajdovíščè, delovíščè (sh. ognjíšte)</i>
*-lè	<i>bablè</i>
*-mè	<i>séme -éna (poleg -na)</i>

Primere kot *-àlò, *-ivò, *-ivò je morda bolje razlagati kot glagolska osnova *-lò, *-vò, čeprav je res, da je tu tematski samoglasnik zmeraj le tudi površinsko akutiran. Za *-ilò, *-ivò govorijo primeri kot *dolbilo* (*dólbsti*) ali *pletivo* (*plésti*).

Nezložne pripone:

*-è	<i>bóžje, vsè (4., pridevniška, srednja sklanjatev)</i>
*-ocè	<i>dencè -à, sencè</i>
*-ojè	<i>barjè -à, snopjè (Rupel, Slovensko pravorečje), snópje, snetjè²⁴</i>
*-nojè	<i>pleténje, češčénje, življénje, hoténje, blesténje</i>
*-tojè	<i>cvrtjè -à, žrtjè (Rupel, SP), cvétje, hribje, grózdje, cvrtje</i>
*-okò	<i>klobkò -à</i>
*-olò	<i>réklo -a, omélo, peklò -à, jélo, kazálo, dolbilo</i>
*-oslò	<i>véslo -a, máslo</i>
*-onò	<i>žeknò (Pleteršnik: žàkno), suknò, ókno</i>
*-ovonò	<i>godovnò -à</i>
*-ovò	<i>betvò -à, strelívo, toda prim. pecívo</i>
*-ostvò	<i>rójstvo -a, móstvo/moštvo -à, (móstvo -a), Škrabec sàlstvo</i>

Ta obrazila s polglasnikom na začetku metatonirajo neposredno predhodne akutirane zložnike, npr. tisti na -jè: *dláčje, grétje, bránje, cvetličje* (posplošeno še *hribje, cvrtje*); tip *grózdje* h *grózd grózda* je mogoč le novoakutski. Bolj na levo metatonija ne deluje: *grébenje* (poleg rednega *grebénje*), *dirjanje* (poleg *dirjánje*), *dozorévanje, dólbenje, glédanje, gozdičevje, doživljanje; doznávanje, absorbíranje*. Nekatere dvojnice, npr. *človéčjenje/člověčenje*, so utemeljene s svojo podstavo (*člověčiti/člověčiti*), *dláčevje* je po *dláčje*, enako *grozdíčovje* po *grozdíčje* (redno je *grozdíčovje*), *bránje* je redni odraz glede na *bérem*. — Primeri kot *glédanje* nasproti *glédan* kažejo, da glagolnik ni iz deleznika na -n.

Potrditve za metatoniranje pri drugih priponskih obrazilih: *bogástvo, deklístvo; bógstvo, barábstvo, skřbstvo*. Variantno npr. *otróstvo/otrôstvo* — *črtálce, drevěsce*, vendar tudi *črtálce* — *cigánče, bëlče, gôšče* (prim. *góska*).²⁵

²⁴ Škrabec (CF 13 (1894), 8, b): »V primerih kakor *zelenjè -á -é -ém* si moramo misliti, da se je končni samoglasnik spet raztegnil v nadomeščenje, ker je pred njim izpadel *i*, torej *zelenjè* tj. *zelenjeè* iz *zelenijè*.«

²⁵ M. Pirnat: »Te tvorbe /tj. z -je, -stvo (-tvo), -štvo/ imajo veliko bolj nepredvidljiv naglas kakor izimenke, katerih pripona samo modificira podstavo (npr. manjšalnice). Akut se ne glede na svojo naravo metatonira (*brězje, želězje, rúdstvo, junášto*); večina tvorjenk iz cfl. podstav ima cfl. neposredno pred pripono (*bíčje, bógstvo*), toda nekaj izmed njih jih ima akut (*cvétje, drépje*), in nekaj z Valjavčeve liste jih ima še naglas na priponi (*klasjè, snetjè*).«

Pridevniške besede

Zložne pripone:

*-èč	<i>molčèč -éča -e</i>
*-òč	<i>vròč -óča -e</i>
*-àk-	<i>kákšen -šna -o</i>
*-èk	prim. <i>dáleč</i> , star. <i>dálek</i> (po naliki tudi <i>-a -o</i>)
*-ik	<i>vélik -ika -iko</i>
*-òlik	<i>nekólik</i> (poleg <i>nekólik</i>)
*-in	<i>edîn</i> , ²⁶ <i>edîni</i> (prim. <i>*edînīm *-ti</i> ali še <i>hčerînji</i>)
*-èl	<i>débel -éla -o</i>
*-úl	(<i>-a -o</i>) <i>minúl minúl minúla -o</i> ²⁷
*-úli	<i>minúli, preminúli, izginúli</i>
*-ât	<i>bradât -áta/-âta -áto</i>
*-àričøn	<i>fragmentáričen</i>
*-òričøn	<i>propizóričen</i>
*-ehøn	<i>boléhen</i> (<i>boléhna/boléhna boléhno</i>)
*-âløn	<i>čakâlen</i>
*-iløn	<i>morilen</i>
*-itøn	<i>imeniten -tna -o</i> (poleg <i>imeniten</i>)
*-ovitøn	<i>stanoviten, rodoviten</i>
*-èpøn	<i>ničèven</i> (poleg <i>-evnò: ničéven</i>)
*-èzøn	<i>mrčèzen</i> (prim. sh. <i>ljùbezan</i>)
*-òvøn	<i>cenóven</i>
*-èžen	<i>hvalèžen -žna -o</i> in <i>hvalèžna</i>
*-ât	<i>bradât -áta/-âta -áto</i>
*-ljât	<i>gostljât -áta/-âta -áto</i>
*-nât	<i>mesnât -áta/-âta -áto</i>
*-it	<i>častit -a -o</i> (nezanesljivo, vendar prih. sh. <i>bregòvit</i>)
*-evit	<i>krčevit -a -o</i>
*-ovit	<i>hribovit</i> (toda prim. <i>stanoviten/stanoviten</i>)
*-àst	<i>gráhast, bébast/bébast, čftast</i> ²⁸
-kàst	<i>bêlkast, sivkast</i> (pač <i>-økast</i>)
*-ikast	<i>debelikast</i>
*-âv	<i>blebetâv -áva -o</i>
*-ikav	<i>pritlikav -a -o</i>
*-iv	<i>dehtiv/dehtiv -iva -o</i> ²⁹
*-ljiv	<i>zadušljiv/zadušljiv -a -o</i>
*-òv	<i>bezgòv -óva -o</i>

Posebnost je posplošeni cirkumfleks v vseh oblikah zaimkov *kāk -a -o*, *ne-kāk -a -o*, *kákšen -šna -o*: to je posledica stavčnofonetičnega kolikostnega upada poljubnostnih zaimkov (prim. še *kāj* in *kār*, v SSKJ (napačno) tudi *kdòr*).

²⁶ Oblika *edîn* pač po naliki z *edîni*, prim. rus. *odîn*, *edinyj*.

²⁷ Tu pač ni verjetno, da bi šlo za tip **minul *-â *-o*, saj tega v tej vrsti ni (prim. *mínem/mínem -ítî*).

²⁸ Akutiranost pač dokazuje tip *lomâstim -ástiti*, *premikâstim -ástiti*.

²⁹ Mostec ima samo *nagajêf -iva -u*; enako *puzablêf -iva -u*. Tako tudi Škerlj v svojem slovarju.

Končniško naglašena desna obrazila, pretežno priponska:

- *-ečə hrepeněč -a -e
- *-očə delajóč -a -e
- *-i péti -a -o, šésti -a -o³⁰
- *-ji bóžji; Škrabec CF 13 (1894) *divji* (temu ustrezno Mostec *děvji*)
- *-nji próšnji -a -e
- *-ski móški -a -o; Škrabec *svinjski, ljudski* (prim. Mostec: *lěčki*)
- *-ni Škrabec *cvetní, pustní* (Mostec *cvětni*)
- *-jə těšč -ā -ě, mój mója -e (Mostec *nā lěše, mōja < mojà*)
- *-kə sladěk -dkā -ō, ták -a -o (Mostec *slādki*)
- *-okə globōk -óka -o (Mostec *glābuk -óka -u*)
- *-lə spetěl -tlā -ō, došel -šlā -ō (Mostec *světu -tla -u* proti *dóšu*)
- *-nə skrběn -bnā -ō, njén -a -o, njún -a -o (poleg *njún*)³¹
- *-enə zelěn -éna -o
- *-enə jeklén -a -o (poleg *jeklén*)
- *-və čigáv, onegáv, njegōv, njegōv
- *-ovə borōv -a -o
- *-tvə mrtěv -tva -o (pri Prešernu tudi *mrtěv -tvā -ō*)³²

Z neko pravico bi se tudi na pol prevzeta pridevniška obrazila na prevzeto spono + domači -en -na -o (npr. **sociālen*) lahko obravnavala kot akutirana z običajno metatonijo pred -ən-. Prim. domače in prevzete obrazilne isto-zvočnice kot *čakālen = fevdālen*, *gladīlen = virīlen*. Taka prevzeta priponska obrazila so še: *uzuālen, kompatibīlen, bacilāren, briskānten, evidēnten, depresīven, edukatīven, avditīven, afektīven*. Iz akutskih prevzetih podstav tipa *aprobácij(a)* bi bili prav možni enaki pridevniki (*aprobácijski*), če ne bi bilo tako posplošeno *aprobácijski*, ki pa je tudi verjetno **aprobácijski* (nasproti *koketeríja = koketeríjski*).

Glagol

Iz glagolskih podstav tvorjeni glagoli

Sedanjiške in nedoločniške glagolske pripone so vse lahko akutirane, če so notranje dolge, e pa lahko novoakutiran (pogoji tega zadnjega niso zmeraj jasni): **končājemə, *pel(a)jəmə, *kupūjemə, *okopāvajemə, *prebleděva(je)-mə, *protestirajemə, *nosimə, *tonēmə* — **končāti, *kupovāti, krožiti, *toniti, *bleděti*.³³

Ker imamo nedovršne glagole za oblikotvorni pojav, o tem tam. Tam bi bilo verjetno dobro obdelovati tudi oblikoslovno utemeljene oblike glagolov

³⁰ Mostec: *pěti, šěsti*, torej posplošitev v drugi smeri (prim. rus. *pjátyj* proti *šestój*).

³¹ Oblika *njén* se da dobiti že iz rod. ustreznega ženskega osebnega zaimka: *njě- + -n*.

³² Škrabec (CF 13 (1894), 6, č) v obliki za ženski spol itd.: *mertvā -ě -egā -emū; krepkā, temnā* /.../; »nekateri pridevniki povdarjajo tako celo v določni obliki: *cvat-ni* /.../, *divji, pustni, svinjski* itd.«

³³ Tip **prebledě(vā)jemə* da najprej **-jēmə*, nato z a-jevskim zlitjem **-āmə* in nato novoakutsko *prebleděvam*, k čemur bi se nedoločnik moral glasiti na -evāti, kar pa bi te glagole zbližalo z *zaključevāti*. O -aje- > -a- prim. Škrabec (CF 14 (1895), 1, b): »Sedanji čas na -ā ima /' / najbrž vsled tega, ker je a nastal po skrčenju iz āje: *igrām, igrāš, igrā* itd., v 3. os. mn.: *igrājo* pa morebiti, ker je bil nekdanji poslednji zlog dolg, pa je pozneje polovico svoje dolgosti oddal sprednjemu /.../«

glede na vrsto glagolskega dejanja (Aktionsart), npr. **nesemø* $\rightarrow$ **nòsimø* $\leftarrow$ **-nosimø*; morda je ravno v tem prenosu iz ene vrste v drugo razlog za metatonijsko; prim. še **topimø* — **lòpnemø*.

Iz neglagolskih podstav tvorjeni glagoli

1. Staroakutirane podstave ohranjajo prozodijo tudi v glagolu, tvorjenem iz njih: **blàto* = **blàtimø* (kar da preko *blàtim* površinsko *blátim*, v nedoločniku pa seveda ostaja akut nemetatoniran (**blàtiti* = *blátiti*). Za to prim. še *bábim se*, *bahárim*, *bahátim se*, *bájim*, *belêžim* (poleg *belêžim* drugega postanka), *beráčim*, *besedičim*, *besêdim* (poleg *besêdim* drugega postanka), *besêdujem*, *bêpsknem*, *bêpsnem*, *bičam* (poleg *bičam* drugega postanka, prim. *bič/bič*), *blátim* (poleg *blátim* $\leftarrow$ **blatimø*), *blazinim*, *bláznim*, *blêknem*, *blinim*, *blisknem*.

Pri podstavah s kratkim samoglasnikom tega tipa seveda ni; posebnost je *beráčim* (prim. *berác* $\leftarrow$ **beraçø*); primeri kot *besedičim* potrjujejo pravilo o naglasu na prvotno prvem akutiranem zlogu. Ne neposredno pred končajem: *kmétujem -ováti* (nejasno zakaj tudi *péstujem -ovatí*).³⁴

2. Pri globinsko nenaglašanih podstavah (bodisi prednaglasnega bodisi končnikskonaglasnega tipa) se naglas površinsko pojavlja na glagolski priponi, najsi bo ta eno- ali večzložna, globinsko pa je naglas pri glagolih na *-im* na koncu: *bakrím* $\leftarrow$ **bakrimø*, *barantám* $\leftarrow$ **barantâjemø*, *besedújem* $\leftarrow$ **besedûjemø*. Prim. še *besním -éti*, *belím -éti*, *blazním -éti*, *bledím -éti*, *blestím -éti*, *bobním -éti*, *bleščím -áti* (vse to globinsko **besnimø* **besniemø* ipd. oz. *bleščiã-mø*); *bistrím*, *blážim*; *blagrûjem*, variantno tudi *kmetûjem*. Prim. še glagole s kratkim samoglasnikom v podstavi: *blagoslovím*, *bodrim*, *bogatím*; *beketám*, *bezám*, *bezljám*, *bogatím -éti*, *bolím*, *blebetám*, *bobljám*; *bogûjem*, *bojûjem*, *bolûjem*.

Primeri kot *bliskam -ti* (akut v sedanjiku in nedoločniku) so globinsko **blisk(a)jèmø* **bliskàti* z metatoničnim akutom v sedanjiku (**bliskam*) in z nedoločnikom po sedanjiku (oz. po kratkem nedoločniku: *bliskât* $\rightarrow$ *bliskat*). Pri tej metatonijski gre verjetno za neko razmerje k **blisknemø* **-iti* (isto pri **blisnemø* **-iti*). V tipu *bágram -ti/bâgram -ti*, gre prvič za tip, ki smo ga pravkar obravnavali, sicer pa za **bâgrajemø* in nato za posplošitev sedanjske prozodije še na nedoločnik. Pri metatonijskih (novoakutskih) sedanjikih je naglas na glagolski priponi pri nekaterih tipih še ohranjen tudi površinsko: **blodimø* **-iti* $\rightarrow$ *blódim* *blódi* (poleg naličnega *blódi*).

Še nekaj primerov: *bélím -iti/-iti*, *bívam -ti*, *bliskam -ti* (ostanki tipa *-áti* so v *bliskála* ž. sp. in vel. *bliskájte*), *bljúvam -ati/áti*, *blátim -ti* (varianta) — *blagovôlim -iti*, *bohótim se/bohótim se*, *bolêham -ti* (poleg *bolêham*).

3. Iz novocirkumflektiranih dolgih podstav dobimo cirkumflektirane glagole na podlagi ohranitve ustreznih prozodičnih lastnosti: *bôljšam -ti* $\leftarrow$ *bôljši*. Tako še: *bêrsam se/bîrsam se*, *bêpkam*, *bêpčem*, *bêpskam* (na podlagi *bêpsknem?*), *bêžgam*, *bincam*, *bîrmam*, *blízam se*, *bôpnam*, kot variante še *belêžim*, *belikam se*, *besêdim*, *bičam*. Pri podstavah s kratkim samoglasnikom: *bôgam se*, *bôgmam se*, *bêpskam*, *bôkam* (zadnje kot variantno).

Posebno poglavje so glagoli z mehanično predvidljivimi naglašanimi morfemi:

³⁴ Tu kakor da se kaže tip **pést(u)jèmø*, kar daje novi akut; prim. na Mostecu *péstvam -t*.

*-ljàjemø	bezljàm -áti
*-ezljàjemø	trobezljàm -áti
*-irajemø	blefíram -ti
*-izirajemø	bagatelizíram -ti
*-àvajemø	okopâvam -ti
*-èva(je)mø	omedlèpam -ti (s sedanjikom po nedoločniku)
*-otjèmø	ropóčem -otáti
*-etjèmø	trepéčem -etáti
*-ùjemø	kupûjem -ováti

Pri zadnjem je vsekakor še nekaj primerov, ki imajo drugačen naglas: variantno *kmétujem -ovati*, *péstujem -ovati*. (v nasprotju z **vèrûjem* **vèrôvati*).

Povedkovniki

Povedkovniki se delajo s sprevrženjem (konverzijo) iz ustreznih samostalnikov in pridevnikov, npr. *mráz* (*mi je*), *sramóta* (*me je*), *srâm* (*me je*), *tího* (*sem*), *mládi/mladí* (*so*), vendar *blázna* (*je*) raje kot *blázna* (*je*), kar je enako pri tipičnih povedkovnikih iz glagola, namreč opisnih deležnikov na *-l* (*končála* /*je*/). O izglagolskih povedkovnikih prim. pri oblikotvorju glagola, tu naj opozorimo le še na deležnike stanja tipa *izginúl* proti *preminúli*, kar je pa verjetno napaka v SSK J.

Prislov

.V	<i>gór, dól, nôter</i> (poleg <i>nôter</i> , prim. <i>nôtranji</i>), <i>kónc</i>
*-jà	<i>tjà</i>
*-odò	<i>kód, drugód, tód, povsód</i> (poleg <i>kód</i> ...)
*-jè	<i>kjé, nekjé, drugjé</i> (poleg <i>kjê, nekjê, drugjê</i>)
*-jè	<i>sedé, vedé</i> < <i>*sedê</i> (poleg <i>sedê</i> pač iz <i>*sedêje</i>)
*-lè	<i>tjàle</i> (prim. <i>tlè</i> , sicer pa še <i>odslèj, odtlèj, odklèj</i> , poleg <i>odslèj</i> ...)
*-ì	<i>góri, dóli, nôtri</i> , verjetno <i>kónči</i> (poleg <i>nôtri</i>)
*-jò	<i>nekòč, drugòč</i> (če iz <i>*nekòk-</i> , <i>*drugòk-</i> ; <i>pétìč</i> (če iz <i>*petìk-</i>)
*-àj	<i>skrivàj</i>
*-dàj	<i>sedàj/zdàj, tedàj, nekđàj, kdàj</i> (<i>kôli</i>); <i>kdáj</i> vpraš. poleg <i>kdáj</i>
*-òj	<i>takòj, kòj</i> (poleg <i>kôj</i>)
*-àm	<i>tàm, nêkam</i> < <i>*nekâm</i> , <i>kâm</i> poljubn., <i>kâmor</i> < <i>*kâmôr</i> < <i>kâmože</i> ; <i>kâm</i> vpraš. poleg <i>kâm</i>
*-sò	<i>dànəs, dánəs, lètəs</i> < <i>*lètôs</i>
*-kràt	<i>enkràt/énkrat, sédemkrat, nekâjkrat, dvâkrat</i> (pač le sklopna pripona)

Tu so prikazane samo nepredložne podstave akutiranim obrazilom. Tip *kdáj* je po vplivu stavčne fonetike (ponovljeno vprašanje z antikadenco); cirkumflektrane variante so morda iz kadenčnih (dopolnjevalnih) stavčnointonacijskih primerov, če ne gre za umikanje kar akuta z zadnjega (edinega) zloga.

Tvorjenke iz predložnih zvez so tonemsko zelo različne. Akutirane pripone so npr. *doklèj/doklêj*, sem gre tudi *dosorêj*. Morda se kaže še pripona *-ø* v primerih kot *navzoðn*, *navzgòr*, *navzdòl*, ter *-ì* v primerih kot *ponóči*, *polèti*; ob mladem cirkumfleksu še *pomládi*, *jesèni*.

* Veliki V označuje nemi samoglasnik, npr. *-i* ali *-u*, prim. *góri*, **dólu*.

Spone

- *-ê- dolênji, gorênji (poleg gorênji, dolênji)
 *-i- golobînji, materînji (kolikor ne gre za *mâter-in-jî, prim. še materînski, kjer je i dobil naglasno jakost 2)
 *-ôð- sinóvski, grofóvski, bogóvski (pač iz *sinovskî < sinovskøjø)

Cirkumflektirane oblike kot *dolênji* si razlagamo iz **dolê*+*njî*, akutirane pa iz *dolê*+*njî*.

Nenaglašena priponska obrazila

Z globinskega stališča so nenaglašene npr. pripone površinsko (z novim akutom na zadnjem zlogu, kakor *kováč*, *jeklén*, **odnòs*). Z druge strani so taka tudi obrazila, ki so mladocirkumflektirana ali -akutirana, kakor *lesên*, *mladôst* — *milóba*, *čistóča*, *golóta*. Na tip *milóba* itd. se v nadaljnjem več ne ozi-ramo.

Samostalniške besede

Domača priponska obrazila

Samostalniki 1. moške sklanjatve

- *-ø kolôprat, pregôvor
 *-ø duhóven, Môder (prim. pridevnika duhóven/duhóven, môder)
 *-ø cêp, bêg
 *-obø golôb
 *-odø labôd, gospôd
 *-hø smêh
 *-ajø čuvâj, držâj, enačâj, doživljâj
 *-ejø dêdej
 *-têljø učitelj, darovâtelj, prijâtelj
 *-ikø grêšnik, krâjnik, râjnik, trávník, glâsbenik, sedânjik/sedánjik
 *-akø/ekø krâvjak/krâvjek, mûšjek
 *-øko sînko, dêčko, lîsko, debêlko, črînko
 *-ønjø pedânj
 *-anø srpân
 *-enø korên
 *-rø dâr, pîr
 *-êzø vîdez
 *-atø osât
 *-êzø bâbež, dolgosûknjež, hudôbnež, grozovîtež, grozovîtnjež
 *-î drâgi, môdri, vêliki, máli (to je seveda 2. moška sklanjatev)

Tip -ko morda ni povsem gotov, če primerjamo *Cvêtko* k **cvet* ali *Cvêtek* -*tkâ*.

Pri sklanjatvenem priponskem obrazilu iz glagolske podstave imajo nepredponski glagoli cirkumfleks, in sicer nepremični, še zlasti na dolgem zlogu (*bêg*, *kîs*, *bêc*), tako tudi na kratkih samoglasnikih (razen v redkih primerih), ko dobimo akutizacijo (kolikor ne naglasa na zadnjem zlogu), npr. *hôd hoda*,³⁵ *mêt mēta*. Pri dovršnikih imamo enako stanje, le da zmeraj prevojno

³⁵ V SSKJ ima sicer ta beseda že naslednje naglasne oblike: *hôd* -a in *hôd hoda*. Zadnje kaže na **hodâ*, iz česar razumemo Ramovševo (O slovenskem novoakutiranem

akutizacijo: *odhōd -ōda* proti *odnōs -ōsa*. O tem glej podrobneje pri meni drugje.³⁶ — Primeri, ki nastopajo kot breznaglasnice, so v slovarju posebej naštet: *glās -ū, grād -ū, gnōj -ā, gōd -ū, lōj -ā/a, plōt -ū, pōt -ū, rōd -ū*. To so morda sploh (vsaj v nekaterih primerih) izhodiščne breznaglasnice). Prim. še dvojnice kot *kōv/kōp, pōk/pōk*.

Tradicionalna razlaga za tip *bēg -a* je, da se tu naglas ni pomaknil pod vplivom predslonke ali predpone (npr. v *bēg (se podāti), pobēg*). Valjavec (Rad 132, str. 189): »Izvorno o p a d n o naglašen vokal u riječima po odpadu poluglasa na kraju od jedinog sloga, ako je bio dug, ostaja dug, ako li je bio kratak, otegne se i dobija u oba slučaja opadni dugi naglas i u slovenštini i u štokavštini i čakavštini.« Nekaj njegovih primerov: *klās, grād, hlāp* (ti res pomikajo naglas), pa še npr. *bēg, člēn, pīr, brūs* (*izbrus), *krōg* (*okrog), *čōln, tvōr (stvōr)* (ki ga ne). Škrabec (CF 13 (1894), 11 b: *bēg, cēp, cvēt, gnōj* z opombo: »Nekatere take besede pa hranijo naglas /[^]/ na prvem zlogu tudi v rodilniku in vse dalje: *brūs, člēn, /.../ glād, gnjūs, šum, vīd /.../*« (V resnici je tip *bēg* oz. *tvōr* nasproti *hōd* verjetno le druga naglasna možnost prvotno nenaglašanih korenov, kakor imamo to tudi pri zloženkah: *klečeplāz — kolōvrat* (ta drugi tip je pri nas kaj redek). — Tip *krāvjak/krāvjek* je **krāv-jakō* *-ekō (prim. **krāvji*). — Priponsko obrazilo -nik je nenaglašeno samo površinsko pri pridevniški podstavi, kjer je treba izhajati iz določne oblike podstavnega pridevnika: *rājni, pihāl̃ni, glāsbeni, krājni, sedānji/sedānji*. Globinsko je mogoče tu izhajati iz priponskega obrazila *-nikō,³⁷ ki pa se zlije s podstavnim pridevniškim izglasnim *n* v eno. Pri nenaglašeni podstavi (prednaglašeni, končni, včasih tudi novoakutirani) je to priponsko obrazilo naglašeno (-ník): *slanik, osnik, gornik, zdravnik, odrešenik, lomnik, branik*.

K prid. tipu *drāgi* prim. SSKJ I (1970), LV: »Pridevniki v nagovoru (*drāgi prijātelj /.../* in po izvoru nagovorni (*drāgi /.../* 'ljubljeni' /.../)) so cirkumflektirani. Cirkumflektirani so tudi, kadar so rabljeni kot samostojna imena /.../« Tu gre v bistvu za določno obliko, tisto o »samostojnih imenih« pa ne velja za tip *Mōder*, ampak le za tiste z določno obliko, tj. na -i (tu gre za tip **stāri*). Škrabec (CF 13 (1894), 12 b): »V določni obliki imajo / pridevniki tipa *blēd blēda -ō, -ā -ē, -ī -ā, -ō -ē -ē/*, in večinoma tudi drugi pridevniki,

/o/, JF 2 (1921), 227—239, konkretno 236—237): »Iz vprašalnega stavka je posplošena oblika gen. o-debla *hod: koliko ur (dni) hodā?*, in potem sploh *hodā*, prim. *hodā* Dalm. Bibl. I. 35 b, 85 a; Schönl. 44 itd.« — Pri M. Pirnat: »Še bolj nalikovne posplošitve se kažejo pri tvorjenkah s sklanjatvenim obrazilom; večina teh samostalnikov je iz glagolov. Tisti, tvorjeni iz predponskih glagolov z -*o_{l,m}* so posplošili stari akut (ali novi akut na kratkem samoglasniku) v zlogu neposredno pred končnico (*odpād, pobēg*); oni iz nepredponskih glagolov so posplošili cirkumfleks (*brān, bēg*) ne glede na prvotni naglas podstave.« (Ta rezultat je v tej obliki na podlagi kolikostne razlike naglašene samoglasnika znan že iz moje razprave Predvidljivost... (gl. opombo 36). vendar Pirnatova navaja več primerov s kračino pri nedovršnikih: *bōj, grōb, hōd, lōv, mōk, rōj, vōd; tlāk, šēt, špik; hōj, vōj, jōč, plāč*. Mislim, da so to primeri, kjer imamo prevoj korena: prim. *bijem, grebem, *hōdlō, vōdem, tleči, ječati*.) — K posebnemu razvoju takih tvorjenk prim. Ramovš (JF 2 (1921), 239): »P/rvotno *ogledž (oksitonon) 7 *ogledž /.../ in to slednjič /.../ *ōgledž in to zares imamo: *ūgledi* (Dolenjsko). K tej ponovni metatoniji /.../«

³⁶ Predvidljivost razvrstitve glasov ter samoglasniške kolikosti in kakovosti, v: GNPSJ, Maribor, 1978, 88—103; ustna objava l. 1965, prva objava v JiS 1967, 92—96, 229—236.

³⁷ Prim. še pri Brezniku *glavnik, grēšnik — blātnik, potōčnik* za naglasno različne podstavne besede **glavā, *grēhō — *blāto, *potōkō*. A: *sedānjik, pretēklik*.

vedno na prvem, tj. korenskem zlogu /ê/: *lêpi* -a -o, *drôbni* -a -o, *zelêni* -a -o, *bôžji* (le v zvezah *bôžji grôb/pôjt*) itd.« Pri Riglerju prim. še »*mâli* -a -o« z opombo »sam. iz prislova *â*«, kar je razumeti kot samostalniško srednjega spola, npr. *po mâlem mâlem*. (Prim. Gröbming *ljûb ljûba — ljûba*.)

Prevzeta priponska obrazila

-ø	<i>fízik, gramátik</i>
-ing	<i>fêding</i>
-ij	<i>primárij, spérrij, avditôrij, dilúvij, patricij, prezídij</i>
-ik	<i>elégik, gráfik, botánik, aristotêlik/aristotêlik</i>
-ul	<i>tubêrkul</i>
-um	<i>cêtrum, referêndum</i>
-ikum	<i>antisêptikum, specifikum, séptikum</i>
-man	<i>râcman</i>
-er	<i>stârter, fînišer</i>
-ôr	<i>agrêsor, ambasâdor</i>
-tor	<i>dirêktor, fáktor, eksêrptor/ekscêrptor</i>
-is	<i>digitâlis</i>
-ans	<i>dezôdorans</i>
-ens	<i>antecêdens</i>
-os	<i>ôbolos</i>
-us	<i>ôbolus</i>
-ulus	<i>fâmulus</i>
-iš	<i>fíškâlîš</i>

Pri -ø gre verjetno vendarle za pripono -ik-. — Zanimiva pa so priponska obrazila z obveznim akutom pred seboj: *fízik, gráfik, antisêptikum; primárij, spérrij, direktôrij, dirêktor*. Samo -man metatonira predhodno enozložno akutirano podstavo: **râc-mân*. Priponska obrazila -ing, -ul, -um, -er, -or, -is, -ans, -ens, (-iš) so morda dolga, torej metatonirajo pred seboj.

4. moška sklanjatev

*-ø	<i>mój mójega</i>
-i	<i>dežûrni -ega, mládi — mládega</i>

SSK J I (1970), str. LV: »Pridevniki v samostalniški rabi intonacije ne spreminjajo.«

1. ženska sklanjatev

-a ^{k}	<i>Zlâta, Drâga</i>
*-a ^k	<i>zelêna, mójâ; gostîlna</i> (morda tudi <i>cinkârna</i>), <i>hišna; detereminânta, tangênta; Čřna</i>
*-a	<i>okvâra, poprâva, nagrâda, zlorâba, pohvâla</i>
*-â	<i>čêŋča, čvêka</i>
*-â	<i>hvâla</i>

Glede samostalnikov te sklanjatve iz glagolskih podstav velja, da predponске podstave doživijo metatonijo v tem smislu, da postanejo prednaglasne kar dá potem površinsko *pohvâla* < **pohvâla*, nepredponski pa so globinsko

* k pomeni 'sprevržni (konverzni)'.

končno akutirani, kar da *hvála* iz **hvalà*. (Prim. sh. *pðhvala* — *hvála*.)³⁸ Podstave s kratkimi samoglasniki v korenu doživijo premik v smeri urnega kazalca, tj. se globinsko podaljšajo in so akutirane: *béra* (morda pa gre tudi tu za novi akut kakor pri *nabíram* (poleg *nabîram*), torej **bèra* → *béra*. (Na splošno imamo prednaglašene tvorjenke te vrste v 2. ženski sklanjatvi, npr. **lov* **-i* → *lów* *-i*.) — Iz prav tako naglašene *obrazila* **-ojà* → **jà* dobimo tip *nóša*, **stráža* → *stráža*.

Za pojmovanje o prednaglasnosti takih izpeljank prim. Škrabec (CF 13 (1894), 11 č, točka 5): »*izdàja, nadlèga* /.../, *poròka* /.../« s komentarjem: »Vže v ed. imen. in nadalje v vseh padežih imajo naglas /ˈ/ na drugem zlogu (pervotno je bil na prvem) /.../. Predlog (proklitika) potegne naglas k sebi v redkih primerih: *h pòroki ití, na pòsodo dátí, na pròdaj* (iz: *na pródajo*).« V opombi navaja še v *Pòdgoro*. Pri Škrabcu so omenjene kakor variante tega: *pré-graja, pòdłaka* (*-dv-*), *rázstava, sòržica, záreza* »poleg navadnega: *zaréza*«, kar je npr. na Mostecu vzporedno z metatonijo v deležniku ed. ž. sp. (poknjženo: **nósila, *króžila*) in kar bi morda govorilo za razlago **izdàjā*, torej kakor **nosilā*; predložne zveze *k pòroki*, ki se po prvi razlagi lepo ujemajo z *na pòmlad*, pa ostajajo pri tem nerazložene.³⁹

K prevzetemu sklanjatvenemu obrazilu *-a* prim. še *determinānta, tangēnta, dekadēntca, konkordāntca, alternatīva* in podobno, katerih pridevniška podstava izgubi slovenizirajoče priponsko obrazilo *-en* (torej bi tu izhajali iz **determinānt-ā*).

Zložne pripone

<i>*-ota</i>	<i>toplôta, sirôta</i> ⁴⁰
<i>-ula</i>	<i>fórmula, kâpsula, klâvzula, minûskula, majûskula</i>
<i>-(c)ija</i>	<i>delegácija, intuícija, ákcija</i>

2. ženska sklanjatev

<i>*-o</i>	<i>gâz -i</i>
<i>*-jo</i>	<i>râšć -i</i>
<i>*-ado</i>	<i>zverjâd, služinčâd</i>
<i>*-tli</i>	<i>svîsli -i</i>
<i>*-alø</i>	<i>živâl -i</i> (ob samoglasniškem upadu <i>žvali</i>)
<i>*-njo</i>	<i>povôdenj -dnji</i>
<i>*-no</i>	<i>dân -î, kâzen -zni</i>
<i>*-eno</i>	<i>golên -i</i>

³⁸ M. Pirnat (n. m.) iz Valjavca navaja tudi *béra, péka*, kar pa govori za »posplošen akut, ne glede na to, ali je podstavni morfem prvotno naglašen (*kúha, sípa, tláka, véra*) ali ne, in je akut dobil šele po /u/miku (*hvála, kláda, béra, léga, péka, jéza*).« Na preakutizacijo vsega kažejo primeri kot *péka*, kjer ne more iti za »premik«; v tej luči so razumljive tudi sedaj večinoma opuščene oblike *krâja* < **krâd-oja* (kakor *nóša* iz **nos-ojà*).

³⁹ M. Pirnat, n. m.: »Izglagolke s sklanjatvenim obrazilom *-a* imajo /.../ razvrstitev po oblikoslovnem merilu: večina izmed njih je izpeljana iz predponskih glagolov in ima cirkumfleks (*pohvála, pripéka*); tiste, ki so izpeljane iz nepredponskih glagolov, imajo akut (*hvála, péka*) neposredno pred končnico.«

⁴⁰ Škrabec (CF 13 (1894), 1, č): »Vže v ed. imen. in nadalje v vseh padežih imajo naglas /ˈ/ na drugem (pervotno je bil na prvem): *dobróta, gorkôta, sirôta*./ (Ti imenovalniki so sprejeli naglas tožilnika.)«

*-sn/mø	<i>pêsem -smi</i> ⁴¹
*-oš	<i>kokôš -i</i>
*-znø	<i>bolêzen, bojâzen</i>
*-tø	<i>vêst, môč -î, pomôč -î; smât -i</i>
*-stø	<i>bolêst -i</i>
*-atø	<i>spojât -i</i>
*-ostø	<i>stárost, norôst, mladôst; ljubeznívošt</i>
*-otø	<i>perôt -i (prim. peroínica)</i>
*-utø	<i>plavût -i, perût -i</i>
*-avø	<i>ljubâv -i</i> ⁴²

Svirêl -i je pač po *kopêl -i*, nastalo iz *kopêl -êli* (prim. *kópel -êli*).

4. ženska sklanjatev

-a ^{0*}	<i>zlâta, drâga</i>
-a	<i>mója, húda, dežúrna; gostílna, prodajálna, morda še cinkárna</i>

Za ogovorni -a prim. Rigler v SSK J I (1970, LV): »Pridevniki /.../ po izvoru nagovorni (/.../ *zlâta*) so cirkumflektirani. Cirkumflektirani so tudi, kadar so rabljeni kot samostojna imena (*Črna*).«

1. srednja sklanjatev

Primerov skoraj ni:

-e	<i>imê -na, redko; starejše tudi prasê (Mostec)</i>
-e	<i>ojê -sa</i>
*-evje	<i>bôrovničevje, gričêvje/gričevje</i>
*-ovje	<i>hrástovje, drobôvje, hlodôvje, cvetôvje</i>
-o	<i>zlatô -â (če je podstava pridevnik <i>zlât</i>)</i>
-o	<i>okô očêsa, slovô -êsa</i>
-ko	<i>klopkô -â</i> ⁴³
-ivo	<i>pecívo, predívo</i>

4. srednja sklanjatev

-e	<i>bóžje -ega, móje -ega, ôžje -ega, hújše -ega, lêpše -ega</i>
-o	<i>húdo -ega, Slovênsko, Nêmsko, Dolênsko, dúhovo, júrjevo</i>

Za vse 4. sklanjatve velja Riglerjevo iz SSK J I (1970, LV): »Pridevniki v samostalniški rabi intonacije ne spremenijo. Samostalniško-prislovne zveze s predlogom, tvorjene iz pridevnikov, ki so v im. ed. določne oblike moškega

⁴¹ Š k r a b e c (CF 9 (1892), 7, b): *pêsem* (>iz: *pêsən*; *m* je prišel v končnico najberž iz instr. plur., kjer je iz *pêsanmî* po asimilaciji nastalo *pêsammi*, kar se je potem skrčilo v *P pêsmi*.«

⁴² Metatonične primere kot *ljubêzen* si razlagamo z izpadom polglasnika (čeprav ta ni prvoten), prim. Š k r a b e c (CF 15 (1896), 1, b): »Po odpadu končnega *i* sta prišla v nekaterih besedah v ed. im. po dva soglasnika na konec. Ako se nista mogla izgovarjati sê sprednjim samoglasnikom v enem zlogu, se je vcepil med nja nedoločni samoglasnik, kar je dalo zlog zase: *bolêzan, ljubêzan, misel, povôdanj*.« — Drugje (CF 13 (1894), 11, b) za naš tip: *božjâst, čeljûst, četrt, jesên, kokôš, korist, (ljubâv: »Da je pri nas domača, bi se izgovarjala ta beseda, kaker kaže herváščina in ruščina: ljubâv, ljúbî /iz: ljubî/«*).

⁴³ Š k r a b e c (CF 13 (1894), 11, c) ima tudi *prasê -ta, svinê -ta, žrebê -ta*, kar je potrjeno na Mostecu s *presê, žrêbe* (kakor *ûku* iz *ukû*); tu so navedeni še *gradívo, pecívo, predívo, sočívo*.

* o pomeni »ogovorni«.

spola dvozložni in /akutirano/ naglašeni na prvem zlogu (*lépi, láhki, dóbri*), so cirkumfektirane (na *lêpem*, od *mládega*, do *žívega*, na *tánko*)⁴, kar je globinsko na **lêpēm*.

Pridevniške sklanjatve

*-ø	<i>brezbrād -áda -o, brezsēn -snā -ð, breznōg -ōga/ōga -ōgo, brezūh</i>
*-ønøski	<i>strašānski, grozānski, božānski</i>
*-evski	<i>bōrčevski, stārčevski</i>
*-økø	<i>težāk težkø, mehāk, sladāk</i>
*-īnø	<i>gospodīnjīn, kraljīčīn, nevēstīn, ženīn, snāhīn, máterīn/māterīn, mámičīn/māmičīn, bābičīn/bābičīn</i>
*-øcanø	<i>debēlcan</i>
*-en	<i>bronēn, glīnēn, brezsñēn, mesēn, bakrēn</i>
*-øcenø	<i>drōbcen</i>
*-ønø	<i>drobān, temān, hladān, oblāčen</i>
*-øčkanø	<i>bēlčkan, drōbčkan, bolānčkan</i>
*-økanø	<i>čēdkan, čīsīkan, cārtkan, flētkan</i>
*-içønø	<i>fonétīčen, fōnīčen, antipátīčen, numéričen, maláričen, cikličēn</i>
*-astø	<i>grāhast, gr̥bast, modrikast, črtast, bēbast/bēbast; gūmbast</i>
*-avø	<i>krvāv⁴⁴</i>
*-evø	<i>hudīcev, gospodárjev, hudírjev; kálcijev, alumínijev</i>
*-ovø	<i>brátov, králjev, kmétov; bōgkov</i>

Pred sklanjatvenim obrazilom -ø (-a -o) je bilo vse akutizirano, najsi je šlo za notranje dolge ali kratke zloge, torej: **brezbrād* *-a *-o, **breznōg* -a -o; če osnovni samoglasnik ni bil zložen, pa je bilo **brezsēn* -snā -ð, tudi **brezprst* *-a *-o. Kračina je ohranjena samo še na korenskem a (in redko na e), sicer se je namesto kratkega samoglasnika v moški obliki ednine posplošil dolgi, in sicer cirkumfektiran; nekdanja akutiranost se vendarle skoraj pri vseh takih pridevnikih pojavlja kot variantna v ženski obliki, in sicer tudi pri tistih pridevnikih, ki v im. ed. sploh nimajo kračine: *brezlik* -ika/-îka, *brezlusk* -úska/-úska, *brezōk* -ōka/-ōka, *brezrēp* -rēpa/-ēpa (tu je vendar tudi *brezrēp*); brez take akutske vzporednice prim. *brezçēn* -a -o, *brezimēn* -a -o. V takih zvezah (tj. s podstavo predlog + samostalnik) je nenaglašen tudi -an -na -o, o čemer na ustreznem mestu.

Posebnost je še *-īnø, ki metatonira vse akute neposredno pred seboj, variantno pa tudi še oddaljeno: *māterīn/māterīn* ipd. Morda se svojilna pripona -īn loči od vrstne (tako tudi svojilni -ov/-ev od vrstnega), saj tam tonemskost bolj omahuje tudi pri akutirani podstavi neposredno pred pripono: prim. *hōjīn, kāvīn, lūnīn/lūnīn*, in seveda *mūrvin, limōnin, būcīkin, lādjin/lādjin* k podstavam *hōja, káva, lūna, lādja/lādja* — *mūrva, limōna, būcika*. Za -ev prim. *hmēljev* k *hmēlj* -ēlja/hmēlj -a (takih primerov je pač malo).

Akutiranost pred -içen je nerazumljiva iz podstave: *fōnīčen* ob podstavi *fōn* -a, pač po analogiji na *fonétik, fonétika* ipd., zlasti pa *simfōnik* -a. — Metatonije pred priponami, ki se začenjajo s polglasnikom, imajo svoje izhodišče v akutirani podstavi, npr. **čīst-økanø*, kar dá **čīstkān* in končno *čīstkan*. — Primeri kot *bēbast* kažejo vendarle na akutiranost pripone -ast- (gl. spredaj).

⁴⁴ Škrabec (CF 13 (1894), 12, b) je sem prišteval še *častit, srdit, sirōp, ržēn, drvēn, koščēn*; vse trpne deležnike na -i: *izpīt, zašīt, napēt, odēt, razdīt, posūt*.

Glagoli

Pri glagolu so nenaglašeni lahko deli večzložnih glagolskih pripon ali pa imenski modifikatorji glagola neposredno pred glagolsko pripono (te bi lahko imenovali vpone). Nikdar ni naglašen prvi del glagolske pripone *-ova/-eva-* in nikdar drugi pri ustrezni sedanjšiški *-uje-*; pri tipu *-ava-* oz. *-eva-* pa ne drugi del, pri *-(iz)ira-* ne prvi in ne zadnji. Končno pri glagolih na **-aje-* ni nikoli naglašen morfem *-ot/-et-* (pač pa njuna sedanjšiška varianta *-ôč/-êč-*).

Od glagolskih vpon niso nikoli naglašene, saj tudi ne morejo biti, *-k-*, *-n-* in *-lj-*, za prvima dvema pa tudi ne tematična samoglasnika *-a-* oz. *-e-*, medtem ko je za *-lj-* tematični *-a-* zmeraj le naglašen:

<i>-ov-</i>	<i>kupováti</i>
<i>-ev-</i>	<i>izključeváti</i>
<i>-va-</i>	<i>okopávam, omedlévam</i>
<i>-je-</i>	<i>kupújem</i>
<i>-iz-</i>	<i>kritizíram</i>
<i>-a-</i>	<i>kopíram</i>
<i>-ka-</i>	<i>mijánkam, lěžkam, mólčkam, spânčkam, sêdkam</i>
<i>-ne-</i>	<i>klêcnem, strêsnem, kriknem, píhnem, izbêgnem, mežiknem, klófnem</i>

Do metatonije je pri *-ka-* in *-ne-* prišlo pač zaradi polglasnika pred vpono (**-ok*). Pri *-ne-* gre prej za neko čustvenost oz. za prvotni pomen te vpone, kar zmeraj akutira predhodni zlog. Zanimiva posebnost je globinska oblika korenskega samoglasnika v morfemih z *e* in *o* (*lěžkam, mólčkam*), nekako po **leži, *moli*, kakor da se je to razvilo iz velelnika (*léži, móli*).⁴⁵ Podstava: **lěž-kām, *mól-čkām*. Podobno pri medmetnih izrazih na *-nem*: **čês-nēm, *klóf-nēm*. Redna tvorba je pri notranje dolgih samoglasnikih: **krik-nēm*, se pa pred *-ne-* izvrši akutizacija (prim. sicer **kričimō*).

Sem bi šle še, spredaj že omenjene, tvorbe oblik za vrste glagolskega dejanja.⁴⁶

Prislovi

<i>*-ā</i>	<i>sčista, zdāvna, docēla, zlēpa, dodōbra, odmlāda</i>
<i>*-ema</i>	<i>skrižema, zdržema, rōjema, stópnjema/stōpnjema</i>
<i>*-oma</i>	<i>mēstoma, kúpoma, imēnoma, krikoma, skrivoma; játoma/játoma, izmēnoma/izmēnoma, nāgloma/nāgloma</i>
<i>*-e</i>	<i>gledē, gredē, klečē, ležē, stojē</i>
<i>*-e</i>	<i>hūje, třše, milēje</i>

⁴⁵ K temu in takemu prim. Škrabec (CF 13 (1894), 7, č): »Sem /tj. k nalikovnim tvorbam/ spadajo tudi nekatere nenavadne in novejšje pomanjšavke na *-ica*: *rédkvica, sôbica, šégica* (Ravnikar), *pódkvoica* (v Ribn. *podkôvca*), v otročjem govorjenju: *rókica, nógica, móšnjica, ôkence* ali celo *rókica, nógica, móšnjica, ôkenček, lěžkat, skóčkat, mēska* (cinga *mēsa*!), *s tēto* (po analogiji besed kakor *līpa, pod lipo*), *vólek* (*bóžji vólek*). Semtertja prehaja taka otročja izreka tudi v navadno govorjenje. Napaka se mi zdi tudi *nekatēri*, kaker se sliši včasih namestu *nekatēri*; ne more pa se zavreči tak *ē* v lastnih imenih in tujih besedah kaker *Amérika, klérika, Cēna* (pa *Cēne Cēneta* Ribn.), *Pēpa, Zēfa* itd.«

⁴⁶ Prim. Škrabec (CF 13 (1894), 1, b): »Samoglasnika *e* in *o* sta vstrična glasova in more stati v istem korenu zdaj ta zdaj oni, kar imenujemo /prevoj/: *tēči — tēkel — tōčim* itd.; *stržem — strážim, vlēčem — vláčim, plēzam — plázim, lēžem — lážim, zmédem — zm/ô/tim se, stojm — ostanem, plóvem — plávam, slóvem — slav/im/, tēcem — tēkam*.

*-le	tùle, tjàle
*-i	slovénski, hrovâški ⁴⁷
*-di	ôndi/ôndi
*-ki	stojêčki
*-li	kâmoli
*-(v)ši	rêkši, stopîvši
*-j	prêj, slêj, dâlji, zatêgadelj; dâleč, nekôč, drugôč, prôvič; sedâj, kdâj, tûkaj (prim. narečno tûka); odklêj/odklêj: za zdâvnaj; kâj; vzdôlž, pêš
*-aj	zgóraj, spóraj, záraj
*-kaj	sêmkaj, tûkaj, tjâkaj
*-em	skrižem/skrižem, podôlgem
*-o	čisto, čisto/čistô, lepô, tesnô, temnô, globôko, debêlo, pošténo
*-r	kâr, kâkor, kôlikor, kâmor
*-t	spât, kosît, sêjât, prêst (gl. še namenilnik); nôsît, péljat
*-krat	énkrat, dvâkrat, tríkrat, štírikrat
*-av	opftav
*-iv	opftiv ⁴⁸

Tip na -â je delan iz sedanjih pridevniških podstav, zato metatonira tudi mlade akute, ne le stare (*dodôbra*, *scîsta*); tudi pri *zlêpa* gre morda za akut v podstavi.⁴⁹ — Podobno se delajo prislovi na -oma oz. -ema: uveljavlja se metatonija akuta v vsakem primeru, le izjemoma (*jâtoma/jâtoma*, *nâgloma/nâgloma*) je ohranjen še akut; cirkumflektirane oblike so lahko tudi iz ustreznih metatoniranih sklonov ali števil (*kûpoma*, *mêstoma*).⁵⁰ — Pač iz Pleteršnika prepisana oblika *stojêčki* bi bila knjižno prav *stojêčki* (Mostec). Na Mostecu je znana oblika *rêkši* (knjižno: *rêkši*). — Osrednja praktičnosporazumevalna oblika z upadlim u (*tlê* nam. *tule*) pač ni knjižna; narečno se sliši tudi *t(a)galê* (Bohinj). — Pri -j je posebej paziti na skritega v jotacijski premeni.

⁴⁷ Prim. sh. *jûnâčki*, *stûdentskî*, *pâsjî/pâsji*. Za deležijsko obrazilo -e prim. Škrabec (CF 13 (1894), 12, c): »Rabi se ta oblika le pri naštetih intransit. glag., ki imajo v 3. mn. os. sed. časa -ê ali -ô: *gredô*, *klečê* itd.; *gledê* je od *gledêti* (ne od *glêdati*).« K Obliki na -je (r. t.): *plesâje*, *kupovâje*, *vêrovâje*. Več o tem pri oblikotvorju.

⁴⁸ Škrabec (CF 13 (1894), 12, c): »Deležnik preteklega časa na -v, -vši: *pusitv itl*, *dobitvši*, *zgbivitvši*, *prodâvitvši*, *imenovâvitvši* (?) /.../ Deležnikov na -vši jaz nisem slišal od priprostitih ljudi, razen morebiti *skrivši*. Da bi se bili govorili kedaj nekateri z /~/ nekateri z /'/ na predposlednjem zlogu, kaker jih Valjavec po opisnem deležniku žensk. sp. razločuje, to se meni ne zdi prav verjetno, hervaščina kaže le /'/ /.../. Kjer je imel nedoločnik prvotno na predpredzadnjem zlogu naglas, tam bi bil vtegnil tak ostajati tudi v tem primeru: *videti*, *videvši* (Dan. *vidjêvši*), *poklêkniti*: *poklêknivši*.«

⁴⁹ Škrabec (CF 13 (1894), 12, b): »Proklitike (tj. brez naglasni predlogi in *pre*, *ne*) potezajo naglas k sebi v primerih kaker: *premlâdo*, *premlâda* (dv.), *premlâdi*, *iz cela*, *iz gřda*, *iz lêpa* (To so rod. po imenski sklanji; brez predloga so se morali naglašati: *celâ*, *grđâ*, *lepâ* (prim. *Bôg*, *Bogâ*), *neslân*, *nedôlžen*, *na drôbno*, *prekâsno*, *na lâhko*, *na tânko*, *prešibek*, *pretežek* itd.« — Ramovš (JF 2 (1921), 234): »Prvotno *iznova* (štok). da v slovenščini praviloma *znôva*, dolenjsko *znôva* (Blok) /.../ je poleg *iznova* tudi še **iznôv*, ki se je razvijalo kakor **domôv* /.../ Ta tvorba danes, kolikor mi je znano, ne živi več (v dolenjščini bi se glasila **znû*), je pa najbrž skrita v adv. *znôva* = *znuôva* (Ribnica, Cerknica, Borovnica), ki si ga tolmačim kot /~/ *znoû* z analogičnim -a po *zlâhka*, *zlêpa*, *zgřda*, *zgrđda*, od katerih ima tudi svoj /~/ — Ravno tako je prvotno *szgola* /.../ prešlo v slov. *szgôl* /.../.«

⁵⁰ Ramovš (n. m., 239) o tipu *strahôma* (že v Pleteršniku *strâhoma*): »V teh oblikah vidim prvotni instr. sing., v katerem je bila metatonija regularna, torej **strahôma* /.../, in šele po tem prehodu se je pritaknil -a, prevzet iz raznih drugih adverbov.«

Primeri na *-aj* so tu pojmovani kot tvorjeni iz ustreznih prislovnih podstav, ne iz globinskih tipa **oøz* **gor-*. — Pri *-em* je problematika ista kot pri *-ema*. — Pri *-o* bi seveda bil naglas *-ð*, če osnova ne bi bila zložna, npr. *zlð glèdati* (Pleteršnik ga nima). Oblika *čisto* pomeni 'popolnoma', SSK J jo navaja posebej, v podgeslu pa *čisto/čistô* (seveda ne v tonemski obliki). — Pripona *-r* torej metatonira vse akute. — Pri *-krat* gre za količinskost; prim. *-krät* v časovnem pomenu. — Pri *oníc* gre pač za ničto obrazilo *-V* (prim. *gór, dól*). Prim. še *síla* 'zelo', *síla/síla* 'veliko'; kot povedkovnik prvotni samostalni *síla* metatonije ne pozna. V SSK J (I (1970), LVIII) je presplošno zapisano, da »/p/rislovi iz pridevnika imajo intonacijo pridevnika«. To velja res za tip na *-ski* (*ritenski*), treba pa bi bilo pravilo natančneje določiti glede na variante tipa *méhék/mehâk/mehêk*, kjer je načeloma posplošena oblika *mehâk*, torej *mehkô*; isto velja za tip *lêp lépa -o/ô*, kjer se prislov rabi le tipa *lepô*. Prim. še *temnô*, morda tudi *têmno*, ne pa **temnô*.

Povedkovnik

Iz samostalniških besed se povedkovniki tvorijo z nespremenjenimi prozodičnimi lastnostmi, npr. *mráz, gróza, temä, síla, srâm, smrt* (*Méni je bilô smrt hoditi tjä*), *käj* (*bô käj?*). Pri izpridevniških se jemljejo oblike kot pri prislovi, npr. *Lepô (nam je)*; zanimiv povedkovnik je iz zaimenskega *käk -a -o:* (*bo že*) *kakô* (poljubnostni zaimki sicer nimajo prislova, prav tako ne vrstni, npr. *katéro, nêko/nêko*). Izključena je tvorba iz določnih oblik in vrst. pridevnikov, zato se te vrste pridevniške besede v povedni vlogi razumejo kot prilastki k izpušчени odnosnici: *Tâ jézik je slopénski (jézik), Tá izdâja je mälä (izdâja)*.

Cirkumflektirana podstavna priponska obrazila

Cirkumflektiranost v podstavi je lastnost, ki ni podedovana iz praslovanščine, ampak je pridobljena s prevzemanjem v slovenščino iz drugih jezikov. Sicer ima načeloma lastnosti novega cirkumfleksa, pridobljenega z metatonijo akuta (tj. se ne premika). Nekaj primerov je, kjer se zdi, da je prišlo do mešanja med domačimi in prevzetimi prozodičnimi lastnostmi, npr. pri priponskih obrazilih m. spola kot *-în, -ôn, -ûn, -jân ipd.*; v drugo smer se mešajo oz. vplivajo slovenska priponska obrazila na prvotno cirkumflektirana, npr. pri *komtúr*, ki je možno poleg *komtúr*, obrazilo *-ír* pa je v celoti spodrinilo prevzeti hipotetični *-îr* (o tem na ustreznem mestu spredaj).

Samostalniške besede

1. moška sklanjatev

<i>-mâ</i>	<i>plasmâ -ja</i>	<i>-êl</i>	<i>modêl -a</i>
<i>-oâ</i>	<i>buržoâ -ja</i>	<i>-îl</i>	<i>acetîl -a</i>
<i>-îd</i>	<i>bromîd -a</i>	<i>-ôl</i>	<i>etanôl -a</i>
<i>-ând</i>	<i>doktorând -a</i> (poleg <i>-ánd</i>)	<i>-ûl</i>	<i>kobûl -a</i> (?)
<i>-ûh</i>	<i>debelûh -a</i> (poleg <i>-ûh</i>)	<i>-êm</i>	<i>fonêm -a</i>
<i>-êj</i>	<i>bazilêj -a</i>	<i>-êtum</i>	<i>arbôrêtum -a</i>
<i>-ûj</i>	<i>buržûj -a</i>	<i>-ân</i>	<i>orgân -a</i>
<i>-âl</i>	<i>festivâl -a</i>	<i>-jân</i>	<i>doorjân</i> (poleg <i>doorjân</i>)
<i>-iâl</i>	<i>mundiâl -a</i>	<i>-ijân</i>	<i>grobijân -a</i>

-ên	etilên -a	-îtor	definîtor -ja
-ûmen	katehûmen -a	-tûr	komtûr (polog -úr) -ja
-în	dolgîn -a	-âlis	digitâlis -a
-alîn	gizdalîn -a	-ilis	amarîlis -a
-olîn	frkolîn -a	-itis	cistitis -a
-ôn	beraçôn -a	-ât	fosfât, azijât -a
-ûn	govorûn -a	-eât	deskalceât -a
-ô	rolô -ja	-iât	sekretariât -a
-âdo	desperâdo -a	-êt	apologêt -a
-êndo	crescêndo -a	-ît	kolorît -a
-ândo	glisândo -a	-ânt	diplomânt -a (polog -ânt)
-ino	maraskîno -a	-ôt	galeôt -a
-êro	bandiljêro -a	-îst	formalist -a, statîst
-îto	moskîto -a	-onîst	evolucionîst -a
-ânto	esperânto -a	-iv	recidiv -a
-ênto	divertimênto -a	-ôz	francôz -a
-oâr	budoâr -ja	-âž	kolâž -a
-âtor	animâtor -ja		

1. ženska sklanjatev

-âca	bonâca	-îna	carîna (polog -îna)
-êca	grandêca	-arîna	cestarîna (polog -îna)
-ânca	arogânca, govorânca	-erîna	balerîna
-ênca	dekadêncă	-iêra	bariêra, riviêra
-încă	Marîncă	-jêra	garsonjêra
-âda	frčâda, rokâda	-ûra	desûra
-iâda	balkaniâda	-ûra	babûra
-ijâda	olimpijâda, pomomijâda	-êsa	baronêsa
-îda	cikloîda	-ânsa	depandânsa
-ênda	agênda	-ûta	aspirâta
-ôda	elektrôda	-êta	cigarêta
-ârda	bombârda	-itêta	afinitêta
-ûha	debelûha (polog -ûha)	-îta	sufîta, vizîta
-êja	matinêja	-ânta	dominânta
-îja	entropîja, domačîja	-ênta	tangênta
-arija	traparija	-âva	bleščâva
-ilja	flotîlja	-jâva	goščâva
-êska	soldatêska	-njâva	očetnjâva (po držâva)
-âlka	fevdâlka	-îva	defenzîva
-enîlja	košenîlja	-iâza	elefantiâza
-âla	centrâla	-êza	genêza, polonêza
-êla	citadêla	-îza	markîza
-ôla	gladiôla	-ôza	bakteriôza, psihôza
-iêma	tantiêma	-ûza	kambûza
-âna	cvetâna (polog -âna)	-âža	embalâža
-êna	domêna	-âjža	korâjža
-îna	bankîna, violîna		

Pridevniške besede

-ālen	fevdālen	-ānten	dominānten
-uālen	senzuālen	-ēnten	evidēnten
-īlen	senīlen	-īven	depresīven
-abīlen	rentabīlen	-atīven	edukatīven
-ibīlen	fleksibīlen	-itīven	avditīven
-āren	bacilāren	-ōzen	famōzen
-ōren	kontradiktōren		

O možnosti izhajanja iz akutskih podstav pri pridevniki na -*ən* gl. spre-daj.

Glagol

Redek primer za -*je-* je morda *umēm* iz **umējemø*.

Mladoakutske podstave so bile obdelovane sproti, zaslužile pa bi obširnejši strnjen prikaz.

Besedne zveze

Doslej smo v besedotvorju sproti že obravnavali tudi besedne zveze kot podstave tvorjenk, pa naj na kratko obravnavamo še naglasne razmere v besednih zvezah.

Prvotne prozodične lastnosti besede se v besednih zvezah načeloma ohranjajo nespremenjene: *lēpa hiša* 'hiša, ki je *lēpa*' = *lēp lēpa* -*o/-ō*, *hiša -e*; tako še *mājhna hiša* proti *māla rokāda*. V nekaterih besednih zvezah pa, kakor znano,⁵¹ vendar prihaja tudi do sprememb, npr. do izgube naglašenosti katere od sestavin: *lahko nōč* nam. *lāhko nōč*. — Druga taka kategorija so zveze predloga in globinske nenaglašene (samostalniške) oblike ob njem, npr. **na noge*, (= *na nōge*), **iz srca* (= *iz s̄ca*), **na pomlad* (= *na pōmlad*), **na primer* (= *na prīmer*) (vendar zadnje v sh. *na prīmjer*), **na nj* (= *nānj*, in nato po naliki še *nāme* brez pomika), **vø nj* (= *vānj*).⁵² — Tretji tip je umikanje naglasa na predslonko, kar ima večinoma za posledico zlitje dveh besed, npr. *nēcem* < **ne hēcem*, *nē bi* (poleg normalnega *ne bī*), *ne bōm* (narečno, Mostec, *nēbum*, *nēdeš* 'ne grēš!').⁵³ — Skrabec je navajal vpliv naslonke pri velelniku, npr. *začnī me* namesto običajnega *začnī me* (globinsko morda **začnīmē*); prim. podobno *tūkaj* nasproti *tjākaj*).⁵⁴ — Nasprotno pa pri velelnicah opazamo neko sklopno dodajanje osebnih končnic, npr. *dějte* k *děj* nam. *dējte*; pri *dāj* se poleg oblike *dājte* navaja tudi *dājte*.

⁵¹ Prim. Skrabec (CF 14 (1895), 3, c—č): »Tudi nekateri vprašalni in kazalni zaimki, adverbiji, števniki, pridevniki in celo samostavniki se rabijo v nekih zvezah proklitično: *ta* (določni člen) /.../, *en* (nedoločni člen), *kako*, *tako*, *že*, *še*, *šant*, *sveti*, *gospod*, *Bog*, npr. *ta lēpi*, *en gospōd*, *kako mlāā*, *tako vėlīk*, *sveti Jānez*, *še vēc*, *že dān*, *šant Jūri*, *sveti Jānez*, *gospod Jōžef*, *Bog ōce*, *Bog nē daj!* To se ve, da imajo vse te besede (razen *šant*) v teh in drugih zvezah naglas, ako ga misel zahteva.«

⁵² Skrabec (n. m., b) si je primere kot *nā me* razlagal tako: »Enklitike dobe za /starimi/ predlogi svoj naglas, ki je dolg ali kratek potisnjen; dolgi ostaja na enklitikah v zvezi *v mē* /.../, sicer prestopa po staro na predlog: *nā me* /.../; iz *v-nj* je nastalo *vānj* (prav za prav menda *v vānj*, prim. goriško *sā ž njim*).«

⁵³ Skrabec prav tam: »Kratki naglas /' / ali ostane na enklitiki: *v nījh* /.../, ali se pa premakne na proklitiko, kjer se raztegne v /' / /.../: *nā nījh* /.../«

⁵⁴ Ramovš (JF 2 (1921), 236), navaja še, tu poknjženo, zveze tipa *sešlō se je* proti *sešlō*.

Poseben problem so še zveze predloga z v im. ed. akutirano samostalniško besedo. O tem Rigler v SSKJ I (1970), LII: »Stalne prislovne zveze iz tož. in mest. mn. s spremenjenim pomenom so cirkumflektirane (*na kmete* na deželo, *na kmetih*).« Ravno tam pri primerih za 1. žen. sklanjatev: »Prislovno rabljen tož. in or. ed. je cirkumflektiran (*za mizo*, *na zimo*, *pod vodo*) /prvo T, O, drugo T, tretje T, O/, od tistih primerov, pri katerih je še običajna dvojnica z naglasom na različnih zlogih im. in rod. ed., pa tudi tož. mn. (*na noge*).« In še (str. LV): »Samostalniško-prislovne stalne zveze s predlogom, tvorjene iz pridevnikov, ki so v im. ed. določne oblike m. sp. dvozložni in naglašeni na prvem zlogu (*lepí, láhki, dóbri*) so cirkumflektirane (*na lepem*, *od mládega*, *do živega*, *na tánkó*).« In končno (str. LIV): »Cirkumflektirane ali akutirane so še prislovno rabljene oblike mest. ed. od tistih samostalnikov, ki v istem pomenu nimajo množine, kot so snovna imena in abstraktna (v *lěsu*, v *stráhu*), ali imajo v mest. mn. lahko naglašeno končnico *-eh* (*bregěh*; *na brěgu*), vendar to ne velja za tiste samostalnike, ki imajo v mest. ed. lahko dvojnico s širokim e ali o.«

V prvih treh primerih so prislovne zveze splošno le cirkumflektirane. Tvorbeno jih najenostavnije rešujemo s podstavo **na kmete*, **na kmetih*; **za mizo*, **na zimo*, **pod vodo*, **na noge*; **na lepem*, **od mladega*, **do živega*, **na tanko*. Tu gre torej za nalike: **na kmete* je kot **na noge*; (*na kmětih* je tudi sicer **na kmětih*); tož. *za mizo* je kot *pod vodo*; *pod vodo* (or.) = *za mizo*; *na lepem*, *od mládega* je po *na tánkó*. V tipu *v lěsu/lěsu* gre za mešanje med *v času* (**v časū*) in rednim *v lěsu* (**v lěsū*).

Pravzaprav neknjižna kategorija so pogovorne oblike pridevnika s *ta* za določnost (SSKJ I (1970), LV): »Pridevniške oblike v zvezi s *'ta'* so cirkumflektirane, le na širokem *e* in *o* cirkumflektirane ali akutirane ter od pridevnikov *mlad* in *nov* akutirane.« Torej: *ta stári*, *ta gřdi* — *ta zelěni/zelěni*, *ta dóbri/ta dóbri* (izjemi *ta mládi*, *ta nóvi*). Tvorbeno je to **ta stári/dóbrī/zelěni*; *mládi* je iz **mladī* (novi akut), *nóvi* iz **novī preko *nōvi*.⁵⁵

Z naglasnega stališča so nezanemljivi primeri s popono, saj je *tépsti se* enako *tépsti* < **tepsti*. Prim. še frazeološke zaimke tipa s *kôli*. — Primeri s sklopno pripono, npr. *káj/káj* kot podstava za *kār* (iz **kâ-*), so obdelani spredaj pri izpeljavi.⁵⁶

Zlaganje

Za zlaganje načeloma veljajo pravila kot pri izpeljavi, če se zloženke tvorijo ne le z medpono, ampak hkrati s priponskim obrazilom: *mět* = *nogomět*, *umòr* = *bratomòr*, *brezglāv/brezglāv* = *gologlāv/gologlāv*,⁵⁷ *razrěden* = *štírirazrěden*

⁵⁵ Škrabec (CF 14 (1895), 3, c—č): *ta lepí -a -o -ega -e* itd.; *ta zelěno*, *ta sivo*, *ta čřno*, *ta lěpo*, *ta prázniško*.

⁵⁶ Škrabec (CF 13 (1894), 10, c): *gdó*, *kogá*, *komú*, *káj*, *čěsa/čěs*, *čemú*, *kədáj*, *kám*, *kakó*, *doklě*... (»Vzrok raztegnjenja in potegnjenega naglasa je tu morebiti v vprašavnem pomenu, prim. s *kədáj*, *kám*, *kakó* demonstrative: *tedáj*).« — Ramovš (JF 2 (1921), 256): »Pri obliki *kdó* bi še lahko mislili na neko neobičajno podaljšavo, ki bi imela svoj izvor v ekstremno rastoči intonaciji vprašalnega stavka, gl. Broch, Slav. Phon. /1911/, 255 sl.; to bi podpiralo tudi dejstvo, da so vse vprašalnice rastoče poudarjene: *káj*, *kogá*, *kjě*, *kakó* (na Dolenjskem: *kokú*), *kám*, *kdáj*, *kóliko* (na Dolenjskem: *kúľku* z *ú* < *ò* celo v odprtem zlogu) itd.«

⁵⁷ Ramovš (JF 2 (1921) 238—239) navaja še primer z novim akutom na medponi: **vinogórdz* 7 **vinògrad* 7 slov. *vinògrad*, štok. **vinògrad* 7 **vinògrad* [...]/ in po

(o prvem naglasu gl. spredaj). T. i. na pol priponska obrazila za imena znanstveno-strokovnih vej so cirkumflekturna, npr. *fonologija*, (*na*)*glasoslôvje* (podstava + *-logija*, **-slôvje*). Zloženske, ki se zlagajo iz dveh besed s samo medpono, ohranjajo svoje prozodične značilnosti: *âvto mehânik* = *âvto*, *mehânik*; *âvto cêsta* = *âvto*, *cêsta*. — Enako ohranjajo svoje podstavne značilnosti priredno zložene besede: *âvto-môto*, *črno-bêl*, *âvstroôgrski/ôgrski* (prav pisano bi bilo z vezajem med obema sestavinama). To velja tudi za globinsko priredne podstave tipa *sêperovzhôd*; primere kot *jûgozahôd* razumemo zaradi izgube možne akutskosti v besedi *jûg/jûg*.

Sestavljanje

Model za sestavljanje je ta, da predpona, ki zamenjuje polnopomensko besedo govorne podstave, dobi naglas: *višji učitelj* → *nâdučitelj*. Od sestavne predpone je odvisno, ali je kratka ali dolga: *nasprôtni kandidât* → *prôtikan-didât*. Za prevzeto sestavno predpono prim. *nasprôtni ciklôn* → *ânticiklôn*. To velja tudi za pridevnike (*ântitalentîran*) kakor za glagole (*prêdnarôčim se*). — Predponi *ni-* in *ne-* sta predslonskega tipa, prim. *nihčê*, *nekdô/-kdô* (*nê-kdo* je po *nêki*, za normalno tvorbo prim. *nêkaj* iz **nekâj*). Drugje⁵⁸ sem opozoril, da so prave sestavljenke povezane s pojmi iz koordinatnega sistema, česar ne vidijo vsi, ki o tem pišejo.⁵⁹

Sklopi

Prozodično se načeloma nič ne spremeni glede na govorno podstavo, prim. *bôgme*, *bôgami* (poleg *bôgami*, kar je prevzeto, prim. kletev *j. bôga*). — Morda gre sem še *bôgpomâgaj* (prim. *pravi bogpomagaj*), dejansko pa so to že frazeološke zveze (tako tudi *bôgvâruj*, *bôgsigavêdi* (zato je tako prav pisati *narazen*)).⁶⁰

špecialno štok. premiku slednjič *vinograd*.« — Seveda je treba tu predvideti podstavo **vinogrâde* s pričakovano izgubo naglasnosti v prvi sestavini zaradi **vinô*. Dodati je treba še redkejši tip **kolovratê* → *kolôprat*, čemur med izpeljankami ustreza **spovê-dê* → *spôved* (prim. brez predpone *povêd*).

⁵⁸ Teorija besedotvornega algoritma (Nova slovenska skladnja, 1982, 337–338; prvotno izšlo v SR 1980, 141–151): »Pri izbiri levega ali desnega obrazila pa se postavlja vprašanje, kdaj katero. Odgovor: levo pri izrazih razmerja *visok/višji* → *nâd/-super-*, *tak* — *ne tak* → *nê/-â-*, *nasproten* → *prôti/-ânti-*, *nižji* → *pôd/-sûb/-hipo-*, *prej* → *prêd-*, *pozneje* → *pô/-pôst-*, *istočasno* → *sô-*, (*lepši*) *od vseh* → *nâj-*.« — Še prej (prim. Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave, SR 21 (1973), 105–112, konkretno 105): »Pri glagolih s predpono (npr. *pristopiti*, *razmetati*, *obglaviti*) je predpona le izjemoma naglašena, npr. *prêdnâpêti* (seveda ob hkratnem drugim naglasu na podstavi). To ob dejstvu, da imajo prave sestavljenke, če se sestavljenosti zavedamo (kar pri glagolskih večinoma je tako), po pravilu naglas tudi na predponi, daje misliti na to, da so glagoli s predpono izpeljani bodisi iz predložne zveze (*obglaviti* 'spraviti ob glavo') bodisi iz zveze glagola s predložnim predmetom ali prislovnim določilom: *napasti sovražnika* < 'na sovražnika pasti' /.../. Na podlagi povedanega je nekatere sestavljene glagole mogoče razumeti bodisi kot prave sestavljenke (ki bi bile po analogiji z izpeljankami iz predložnih zvez /kdaj/ izgubile naglas, bodisi kot ravno izpeljanke iz proklitičnih, v glavnem predložnih zvez (*obglaviti*)).«

⁵⁹ Tako A. Vidovič-Muha vsem glagolom z morfemom pred korenem pripisuje govorno podstavo, značilno za sestavljenke, tj. npr. tipa *iti ven* namesto *iti iz* nasproti *poprej naročiti* za tvorjenke tipa *iziti* oz. *prêdnarôčiti*. Prim. Primeri tvorbnih vzorcev glagola, SSJLK ZP 21 (1985), 47–61.

⁶⁰ Od Škrabca smo že navajali tip, kakor je npr. tudi moščanski *bugnêde* [kn], *bôgde*, *buglûne* [kl] za prvotno *bûg ne dê*, *bûg dê*, *bûg tûne*; v SSKJ [boklônaj, bôgdaj, bôgme] (*bognedaj* v SSKJ) ni navedeno).

PROZODIJA TVORJENJA⁶¹ OBLIK

V oblikotvorje gredo: (1) spolske oblike pridevniške besede, (2) določna oblika pridevniške besede, (3) številske oblike pregibnih besed, (4) primernik, (5) povedkovniške oblike pridevniške besede, (6) sedanjik, (8) velelnik, (9) deležje na -č, (10) deležje na -e, (11) opisni deležnik na -l, (12) deležnik stanja na -l, (13) nedoločnik dolgi, (14) kratki nedoločnik, (15) namenilnik, (16) deležje na -ši, (17) deležnik na -vši, (18) opisni deležnik na -n/t, (19) deležnik stanja na -n/-t, (20) nedovršnik k dovršniku, (21) dovršnik k nedovršniku.

(1) Spolske oblike pridevniške besede

Pri tem se uporabljajo končnice, kakor jih imajo podobni samostalniki v imenovalniku prvih sklanjatev, v im. ed. -o -a -o. Te končnice pa so pri pridevniških besedah navadne ali pa krepke (zadnje vrste je le edninska oblika ž. spola, kar se na površini razodeva npr. kot *šit šita sito* oz. *priden pridna pridno*). Da je ženska edninska oblika nekaj posebnega, se vidi tudi pri prednaglašeni osnovah, npr. *mlâd mlâda mladô* (nalično po *mlâda* tudi *mlâdo*): krepka končnica -a⁶² metatonira staroakutske podstave: **sîtâ*, **bogâtâ* → *šita*, *bogâta*. Nimajo pa vsi pridevniki, ki v moški obliki izkazujejo akut, zmeraj te metatonije (SSKJ I (1970), str. LV): *blâzen blâzna/blâzna blâzno*, kar da vsej edninski sklanjatvi ž. spola dvojno tonemsko, medtem ko tip *pridna* daje to dvojnost le preostalim edninskim oblikam ž. spola.

Pri končno naglašeni podstavah tega ni: **bêlô* *-â *-ô, **težekô* *-â *-ô, *zelenô* *-â *-ô → *bél* -a -o, *téžek* -žka -o, *zelên* -éna -o.

Kdaj do metatonije prihaja, pri J. Riglerju ni povedano, pač pa pri Ramovšu (SJ 3 (1940), str. 46): »N/edoločno **šita* in določno **šita* se je združilo v današnjo edino obliko *šita*, enako je *velika* in *velika* sovpadlo v *velika*, a pri oblikah srednjega spola je razlikovanje še ohranjeno: *veliko* proti *veliko*, *sito* proti *sito*. — Vse druge oblike so nekdanje določne, v akcentskem pogledu torej metatonirane.« (Zadnje se ne ujema s teorijo tega naglaševanja v SSKJ.) — Nekaj problemov je tudi pri prednaglašeni podstavah, kakor je **veselô*, kjer v ženskem spolu nimamo pričakovane oblike *veséla* (iz **veselâ*), temveč po m. in s. spolu uravnano *veséla*. Tip *določljiv/določljiv* ima v im.

⁶¹ O tem s širšega stališča glej pri meni: Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika, JiS 3 (1957/58), 306—312; Naglasni in oblikoslovni tipi v akademskem slovarju slovenskega knjižnega jezika, JiS 11 (1966), 155—160, št. 6, ovitek, str. c); Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika, JiS 10 (1965), 56—79. Druga dva sestavka sta v zvezi z normiranjem v pripravljajočem se tedaj SSKJ, prvi je sploh predhodnica tistega, ki je sedaj v 1. zvezku SSKJ (str. XXV—L), kjer so nekatere spremembe, ki jih je ustrezna komisija, sedaj pod Riglerjevim, ne več pod mojim, vodstvom sprejela po mojem odhodu iz komisije. — Rigler sam je o naglaševanju v knjižnem jeziku pisal pod naslovom K našemu pravorečju (JiS 2 (1956/57), 305—308), kar je objavljeno tudi v njegovih posmrtnih Razpravah o slovenskem jeziku, 1986, 221—225. Obravnava (netonemska): *zibel* -éli, *mlâdo* -ô, *stáro* -ô, *vôde* -é na *róke*, *pomôč* -i/-i, rod. ed. *črvâ*, *dôl/dôl*, *kupiti* -ila, *slúžiti* -iti/-ila, *lizâti*, *pisati* -âti, *kúpit*, *lizat*, *brúsi* -ti/-iti, *kolésar*. S tonemskega stališča prim. njegovo Problematiko naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku (prvotno v JiS 13 (1968), 192—199, nato v RSJ 1986, 226—234). Tukaj obravnava odpravljanje dolžin v knjižnem jeziku in tonemske dvojnice. V glavnem Riglerjevo delo je (težko berljivo) poglavje Sheme za tonemski naglas v SSKJ I (1970), L—LVIII. (Zlasti je tudi škoda, da tonem v slovarju ni zaznamovan za vse tri osnovne oblike pridevnika, in ne pri podgeslih ter še kje.)

⁶² Razlagamo si jo kot zlita *-aja- 7 â.

ed. m. spola podaljšan globinski *-ivø, ker pa v ženski obliki ni metatonije, si je to obliko mogoče razlagati kot spet fonetično nastalo cirkumflektirano v zadnjem zlogu, medtem ko se -iv -a -o izvaja iz -ivø *-à *-ò. Tip *brezizhōden /brezizhōden -ōdna* je v cfl. obliki metatoniran iz besedotvorne podstave *brez izhōda*, v obliki z akutom pa kakor da je iz podstave *brez *izhōdā*. (V uvodu SSK J ta tip ni zabeležen.)

Samostalniška spolskost tipa **lovə *-à* (m) proti **lovə *-i* (ž) je besedotvorne narave.

(2) Določna oblika pridevniške besede

Izhodiščno naj opozorimo, da ločimo določno obliko nedoločnih pridevnikov (tj. pridevnikov z nedoločno in določno obliko) in določne pridevnike (tj. pridevnike z eno samo obliko, bodisi nedoločno /očétov, pět/ ali določno /slověnski, lépši/).⁶³

Ker je končniško obrazilo določnosti krepko, povzroča metatonijo: *bogāt — bogāti; bēl — *bēli, zelēn *-ēni; mlād — mlādi*. Za današnje stanje zadošča za vse tipe razen za prvega že izhajanje iz šibkih končnic, ki jih imamo za *zēl zlā -ō*, namreč v obliki *zlī* tudi izkazano, poleg **zēli*, kar je dalo **zāli*. Ta zadnji odraz je še danes viden v določnih pridevniki kot *pāsji, danāšnji, štīridesetdānski*. Namesto oblik, označenih gori z zvezdico, imamo danes oblike s posplošenim cirkumfleksom, npr. *bēli* ipd. Škrabec (CF 13 (1894), 12 b): »V/ določni obliki imajo ti /tj. tipa *blēd -ō, dolžān -žnō, težāk -žkō*/ in večinoma tudi drugi pridevniki na prvem tj. koremskem zlogu /[^]/: *lēpi lēpa lēpo; drōbni drōbna drōbno; svitli svitla svitlo, rdēči, rumēni, zelēni; bōžji* (le v zvezah: *bōžji grōb, bōžji pōt*) itd.⁶⁴ Prav tako v kratkem komparativu: *lēpši, mlāji, mēčji, nīžji, ōžji, slāji, tānji, tēžji, vīšji, pēči* itd.« Pri Ramovšu (ŠJ 3 (1940), 45—51, konkr. 49): »V nedoločni obliki nom. sing. fem. imamo pogosto novi cirkumfleks; poleg pravilnih *stāra, pōlna, znāna* se govori *slāba, zdrāva, prāva, māla, čista, sīta*. Isto bomo opazili pri sorodnem tipu *bogāta* in enakšno razmerje, že staro, imamo pri deležnikih *znāla, pisāla, hvalīla, kupovāla*. V vseh teh primerih gre za analogijo po sklonih in oblikah z upravičeno metatonijo in z generalizacijo cirkumflektiranega poudarka; v slovenščini je to dokaj pogosto, prim. *besēda, obrāna, zabāva, sosēda* poleg *sosēda*; mlajši istovrstni pojav imamo v *sirōta, dežēla* poleg *dežēla* itd.« — Rigler (SSK J I (1970)) določne oblike ne obravnava posebej,⁶⁵ le na enem mestu

⁶³ J. Toporišič, Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku, SR 26 (1978), 287—304.

⁶⁴ V Cvetju (10 (1891), 8, c) navaja h *kesān -snā -ō* določno obliko *kāsni -a -o*, pa *lāhki* (k *lāžji* pa prislovne *lāžje, lāglje*), tudi *tāmni*. Drugje (CF 13 (1894), 6, č) opozarja še na dol. obliko tipa *cvatni, divji, pustni, svinjski*, izrecno omenja tudi *lēpi -a -o* k *lēp lēpa -ō* (CF 11 (1892), 5, b), medtem ko je na str. c še primer *lēvi -a -o*, na 7. b pa *sprēdnji, prējšnji* (k *prēj*) ter določno zvezo *presnō māslo*.

⁶⁵ V Problematiki naglaševanja v slovenskem knjižnem jeziku (RSJ, 233) pa o tem: »Precejšnje zmešnjavo je v knjižnem naglaševanju povzročila tudi določna oblika pridevnika. Znano je, da je v slovenščini določna oblika doživela metatonijo. Večina teh metatoniranih primerov je dobila še člen. Pozneje je začel k oblikam s členom prodirati cirkumfleks, ki je po narečjih različno daleč prodril — ponekod skoraj k vsem primerom (izjema je zlasti pridevnik *mlad*). Toda ker se v knjižnem jeziku razen v redkih primerih člen ni uveljavil, se je začelo izgubljati tudi naglaševanje, ki je bilo vezano na člen. Breznik v slovnicaх še upošteva metatonijo dotične oblike. Ramovš pa že ne več. Vendar brez sledu ti metatonijski naglasi niso izginili. Zdaj večina upo-

(str. LV) omenja med posebnostmi cirkumflektirane oblike pridevnika *dolg* v slovarju *dôlg dôlga -o/-ô* ter: »določna oblika od *star*, kadar je rabljena samostalniško (*stâri*) in v stalnih zvezah (*stâra mati*, *stâro leto* ipd.).« Sicer se mu določne oblike pač ravna po nedoločnih, kar se menda skriva v opombah kot »Intonacija se ne spreminja« (npr. pri primeru *vesêl -a*, *lîsast -a*) oz. »Vse druge oblike so akutirane« (pri *ljubeznîv -îva -o*) ali »Druge oblike so akutirane« (pri *priden pridna*).

(3) Številске oblike pregibnih besed

Najbolj očitno nasprotje med ednino in množino je pri samostalnikih srednjega spola, kjer imamo prvotno **mêsto* — **mêstâ*, **oknò* — *oknâ*, **rešetò* — **rešetâ*, **črevo* — **črevâ*, kar da površinsko *mêsto* — *mêsta*, *ókno* — *ókna*, *rešetò* — **rešêta*, *črevò* — *čréva* (prim. še **kolo* — **kolâ* → *kolò* — *kóla*). Primer kot *jájce* = *jájca* si razlagamo iz **jajcè* — **jajcâ*, kar je dalo najprej *jajcè* — *jájca*, nato pa se je po naglasnem umiku izenačilo v *jájce* = *jájca*.⁶⁶

Včasih se pojavlja razlika med vsemi tremi števili: *deklê* — *deklêti/deklêti* — *deklêta*.

Razlika med števili je tudi v tipu *grôb grôba* — *grobôvi* (medtem ko je *sîn sinôvi* različno samo oblikoglasno, ne tudi tonemsko). Tonemsko nasprotje je rado tudi pri supletivnih osnovah: **človêkò* — **ljudje*, **jâz* — **menê* — **mi* — **nâsò*, vendar **ti* = **vi*.

(4) Primernik

Primerniški obrazili *-ši* in *-ji* sta krepki in v zlogu neposredno pred seboj povzročata metatonijo, ne glede na to, kako je tonirana podstava (to je tako, kakor je pri naglasni jakosti stopnja 2): **slâb-* + **-ši* oz. **star-êj-ši*, **mlad-* + **-jši* → *slâbši*, *starêjši*, *mlâjši*; **vis-* + **ji* → *višji* proti *ljubeznîvejši*, *dolgôčasnêjši*, *bolêhnêjši*, *briljântnejši*, ker naglašeni zlog ni neposredno pred *-ši*. Zanimivo, a ne dovolj raziskano, je pritegovanje naglasa na *-ej-* z akutiranih podstav: *starêjši*, *bogatêjši* proti *ljubeznîvejši*, *zapletênejši*, *prepróstejši* (ali je v globini naglaševanje kot ga imamo v rus. *bogatâ*, torej tudi v **debelâ?*).

Starejše oblike, kakor jih kažejo primerniki prislovov (*lâžje/lâglje*,⁶⁷ *kâšnje*, *stârje* — prve tri tudi cirkumflektirane) odsevajo prvotnejše stanje pri primernikih: *stârje* kaže na **stârej-*, *kâšnje/lâžje* na **kasnji*, medtem ko so cirkumflektirane napravljene iz generalizacije cirkumfleksa v primerniku.

rabnikov knjižnega jezika intonacijsko več ne razlikuje določne od nedoločne oblike, toda včasih je intonacija določne oblike posplošena v obe obliki. — Rigler je tu žal brez vsake določenosti. Pri Brezniku (SS 1916, 85–86): a) *mlâd* — *mlâdi*, b) *lahk* — *lâhki*, c) *stâr* — *stâri*, *zelên* — *zelêni*.

⁶⁶ Škrabec (CF 14 (1895), 1, b): »v mn. padežih srednjega spola: *dêla*, *lêta*, *mêsta*, *sîta*, *žîta*, *kopîta*, *govêda*, *jâgnjeta*, *jâbalka*, *slêmena*, *telêta*, *žrebêta* itd. (Pa tudi *pîsmo*, *dlêto*, *lice*, kar je imelo prvotno /' / na končnici in v korenu dolg samoglasnik, ima pri nas v množstvu: *pîsma*, *dlêta*, *lica*. Nasproti pa se govori *okna*, *sêla* z enakim naglasom kakor *ókno*, *sélo*, ker je razlika v glasu samem.)« — Na drugem mestu (CF 14 (1895), 8, č) protistavlja še *okò očêsa* ed. proti edinemu *nebêsa -ò*. Nasprotje ima tudi med *jajcè* ed. — *jájca* (enako *súkna*, *gúmna*), pa še *ústa -ò* (in *orâta*, *prsa*). Podobno še *plêce* — *plêca* (*rêbra*, *ókna*, *póljna*): »/K/ jer se ne more spremeniti glas, se pa naglas /' / v /' /: *pîsma*, *vîna* in ako bi se rabilo: *plâtna*, *žrêla*.« Navaja tudi *deklê -êta* ed. proti *-êti* dv. in *-êta* mn., ter *sême -na* ed. in *sêmena* mn., tako še za *jâgnje*, *pîšce*, *družînçe*, *svínče*. Na str. b, 9: *srcè* ed. — *srci*, *sřca* dv. in mn., »in po tem zgledu bi se vtegnilo reči *môrji*, *pólji*, v mn. *môrja*, *pólja*, dasi ima *klopô* v dv. *klôpki*, v mn. *klôpka*.« Pri tipu *vesêlje*, mn. *vesêlja*, *gospòstvo* — *gospòstvo/a*.

⁶⁷ Take oblike je navajal že Škrabec, prim. opom. 43.

(5) Povedkovniška oblika pridevniške besede

Povedkovniška oblika pridevnika je nedoločna oblika pridevnikov z možnostjo razlikovanja kategorije določnosti tudi v površinski strukturi, npr. *mlád mláda mladô/mládo*. Vrstni pridevniki v tej vlogi torej niso mogoči, pač pa svojilni in količinski: *Tâ zvêzek je njegôv, Tâam nas je bilô pêt, nisem bil sâm*. Torej zveze kot *Tâ strôj je šivâlni, Ta jêzik je slovênski* pojmujeemo kot 'Ta stroj je šivalni stroj' ipd.; enako *Tâ vôz je mâli* 'Tâ vôz je mâli vôz'. — Povedkovniška oblika pridevnika se kaže npr. še v relativno večji pogostnosti t. i. mešane naglasne variante, npr. *Deklê je lepô, Sosêdovi so še mladi* (nasproti običajnejšemu *mládo deklê, mládi sosêdovi*).

Na zvezo nedoločne oblike ž. spola in deležnika na -l ž. spola je opozarjal že Ramovš (SJ 3 (1940), 49, gl. zgoraj), še bolj uzaveščno Rigler v SSKJ (I (1970), str. LV) pri tipu *blázen blázna/blázna*: »/V/ povedni rabi /je/ pogostejša cirkumflektirana dvojica, v prilastkovi pa akutirana.« — Na mešanje tonemskosti pri pridevniku je po našem pač bolj vplivalo prav razmerje med prilastkovno in povedkovniško obliko pridevnika (ne toliko določnost — nedoločnost).

(6) Sedanjik

Osnovna glagolska oblika je sedanjik in bi se tudi v slovarjih morala navajati na prvem mestu, kakor je bilo to spočetka res v navadi. Osnovne možnosti so tu tri, npr. pri glagolih z osnovničnim samoglasnikom -a- ipd.:

a) *dêl-a-je-mò	a) *mêr-i-mò	a) *vêr-ov-je-mò	a) *lêz-e-mò
c) *konč-â-je-mò	b) *pust-i-mò	b) *kup-ov-je-mò	b) *três-e-mò
b) *zid-(â)-je-mò	*kos-i-mò ⁶⁸	c) *pêst-ov-(ø)-je-mò	*nes-e-mò
	c) *krož-i-mò		*tør-e-mò
	*nos-i-mò		c) *kol-(ø)-je-mò
			*tør-(ø)-e-mò

Poleg takih »čistih« oblik glede na osnovnični samoglasnik imamo še mešane, tj. z različnimi tematskimi samoglasniki v sedanjiku in nedoločniku:

a) *rêz-(a)-je-mò	a) *dvìg-ne-mò	
b) *maj-e-mò	b) *støk-n-e-mò	b) *s-mò
c) *pis-(â)-je-mò	c) *potêg-øn-e-mò	*vê-mò
*čes-(â)-je-mò	*top-øn-e-mò	
*løg-(â)-je-mò	*støk-øn-e-mò	
*tøk-e-mò		

Najbolj zanimive so podstave, pri katerih pride do nove akutizacije zaradi odprave dvozložnosti v glagolski priponi: *zidâm → *zidam in končno zidam. Pri drugih glagolskih priponah tu ni težav: *pis-âje-mò da *pisjêmò, to *pisjêm in to pîšem ter končno pîšem.⁶⁹

⁶⁸ Pri Škrabcu (CF 13 (1894), 6, c): »corî, žgî, žrî, začnî, odprî itd.«, in (CF 14 (1895), 1, b): »Tudi v velewniku imamo /ʃ/ v dv. in mn., po staro tudi v ed. pred enklitikami: nesîva« itd. V tipu nêsi je pogovorno pogosto nêsite nam. nesîte.

⁶⁹ T. i. novi akut pri Škrabcu (CF 13 (1894), 8, b—c): »Najnavadnije nastaja pa /ʃ/, ako se premakne povdarek s kratkega na pred njim stoječ dolg samoglasnik. To se mora zgoditi, ako ima dotični kratki samoglasnik izpasti ali odpasti: pîše iz *pîsieti (V takih primerih je morala imeti naglas /ʃ/ že prvotna slavenščina.), pisâč iz *pisâči (V tem kaker v prejšnjem primeru ima /ʃ/ čakavščina), pa navadno se zgodi pri nas tudi, ako ostane: pisâča iz pisâčâ, govorîte iz govoritê (V tem primeru se vjema naša slo-

(7) Velelnik

Velelnik tvorimo tako, da sedanjiški osnovi dodajamo priponsko obrazilo *-i-; to krni izglasni samoglasnik sedanjiške osnove: *dèlaj-e-i- *mèri-i- *pe-stoj-e-i- *lèze-i- itd. *rèz(a)je-i- *dvigne-i-

Za vse tipe pri glagolski priponi -i-: *mèri-i-, *pusti-i-, *kosi-i-, *kroži-i-, *nosi-i-. Pri glagolih na *-aje- velelniška pripona -i- zgodaj odpade (tj. še pred podaljšanjem akuta v nezadnjem zlogu), tako da je površinska oblika velelnika pri glagolih na -aje- ostala neprizdeta, tj. še danes kratka (*končāj*), pri drugih osnovnicah pa je prišlo do izenačenja z needninskimi oblikami velelnika (*kupûj* kakor *kupûjte*), ali pa se je akut zgodaj podaljšal in imamo danes akutirane oblike. Danes velja, da imajo globinsko ne na končnici naglašene osnove samo cirkumfleks (*iměj, štěj, pověj, kupûj, sěj*), globinsko na končnici naglašene pa so lahko tudi akutirane (*stôj/stój, obûj/obúj, pîj/pij, kûj/kúj, glěj/glēj*). Oblike kot *stój* so torej **stojè*, *stój* pa po **stòje* (prim. *glěj*). Če se koren pred -je- končuje na soglasnik, pretvorbe potekajo čisto normalno: **pisjè-i-* → **piši* in nato *piši* preko **piši*, kar se ohranja npr. pri *cveti*, *zatrì*.

(8) Deležje na -č

To deležje ima avtomatiziran naglas: površinsko jakostne stopnje 2, globinsko na ničtem samoglasniku za -č- pri glagolih z obliko na -oč, pri onih na -eč pa je pogostnejša varianta z akutom na tem e, torej **merèč* -a -e poleg **merečè*. Površinski obliki na -oč, -eč si razlagamo z nadomestitvijo akuta s cirkumfleksom.⁷⁰

(9) Deležje na -e

Deležje na -je ima globinsko obliko **iskàje-è*, kar da preko **iskàjè* končno *iskàje*.⁷¹ Oblike na -e gredo preko **sedèje* v *sedè*, medtem ko si variantne oblike tipa *sedè* razlagamo s **sedè-jè*.⁷²

venščina se štokavščino.)« — Z navedenimi besedami sta torej pri Škrabcu odkrita novi in mladi akut. In med primeri za to (10. b. v točki 16): »Mnogi glagoli 2., 4. in 5. vrste imajo /' na korenu v krajšem in navadno tudi daljšem nedoločniku, v sedanjiku, ed. velevniku in edinstveni moški obliki opisnega participija: *ořnit, ořne, ořni* (pa *ořniiva* itd.), *ořnil*; »dalje so te vrste tu navedeni le v nedoločniški obliki: *potégnit — bëlît — (po)bijat, dëpat, pisat, skakat, zidat, vživat*. Z opombo: »V participiju ostaja naglas razen moške ed. oblike na prirastku in sicer v ed. ženski obliki ko /', drugod ko /': *ořnil -ila -ilo, -a -e, -i -e -a /.../* V tem primeru predlog ne poteza k sebi naglasa /': *pořnila, pokosila*.« Metatonični naglas na kračini ima Škrabec mimogrede omenjen (CF 13 (1894), 1, c): *ořzámem ob oř(à)mëm*. Omeniti bi ga bil moral (CF 12, 1893), 11, b—c): »Prvotno-slovenski e /.../ v podaljšanih z /' ali /' (prvotno tudi z /' na neposlednjem zlogu) naglašeni so spreminja v e. *lëd, mëd, večër, vesël, žën* (g. pl.), *žënska, kmëta, jelëna* (gen. sg. in nom. d.) /.../ Prim. še (CF 13, (1894), 1, č): *posáh-nem -niti*.

⁷⁰ O tej razliki v kolikosti prim. J. Toporišič, Še o naglasu nedoločnih oblik, Jis 4 (1958/59, 48—50 (ponatis v GNPSJ, 1978, 183, iz kritike v zagrebški Filologiji, 1962, 278—289); prim. istega avtorja Ankete za določitev kolikosti in kakovosti naglašene samoglasnika, GNPSJ, 74—76, prvotno v članku v Jis 1969, 249—260. Kratko -èč že pri Škrabcu (CF 13 (1894), 9, c): »ô se ohrani tudi v participiju sed. časa v vseh spolih in padežih: *ořôč, omrjôč* (-è se pa v deležju v moškem im. krajša v -è: *rdëč, rdëča*.« O naglasih *plëšoč, kupûjoč, vërujoč, prëdoč, kličôč* prim. CF 13 (1894), 12, c.

⁷¹ Škrabec (CF 13 (1894), 10, č): »Adverbijalni participiji sed. časa (gerundiji) na -aje se ravna po srednjem spolu opisnih participijev: *igrájë, petljájë, trepetájë, zdihovájë, poskakovájë, vmikájë, opotekájë se, pridigovájë*.« Torej se je to odtlej naglasno poenotilo in še pretoniralo.

(10) Deležnik na -č

Oblika na -oč je globinsko ponaglašena: *nes-oč-ò-à-è*; enako je lahko tudi pri obliki na -eč, vendar je priponski *e* lahko tudi akutiran: **nosèč *-a *-e*. (Literaturo o tem gl. pri deležniku te oblike.) Take vrste kot deležnik na -eč so izdeležniški pridevniki: **rdèčø *-a *-e*, **vròčø *-a *-e*.

(11) Opisni deležnik na -l

Deležnik na -l akutiranih korenov, npr. **dèl-*, je akutiran tudi sam, torej **dèlalo*, **mìslilo*, **vèdèlo*, **bìlo*, **mlèlo*. Pri akutirani sedanjiški glagolski priponi je spet akutiran tudi ta deležnik: **končàlo*, **sedèlo*. Sem gredo tudi v sedanjiku metatonirano akutirani: **nosìlo*, **iskàlo*, **zidàlo*, **peljàlo*, **krožìlo*, **stòknìlo*. Od globinsko končniško naglašanih glagolov so tako naglašeni deležniki tudi **klečàlo*, **sèdèlo*, **norèlo* in **tkàlo*. (Tu imata glagola **stojàlo* in **bojàlo* potem pretvorbo *stál*, *bál*.) — Glagoli z naglasom na končnici z -i-jevskim osnovničnim samoglasnikom (**pustimò*, **kosimò*) doživijo tu prevojno metatonijsko, tj. so prednaglašeni: **kosìlo*, **zapustìlo* (po predponskih primerih **-pustìlo*). Tako je tudi pri glagolih končniško naglašanih tipa **beremò* (**bralò*), tj. če imajo v sedanjiku nadkratki samoglasnik (sicer **tkàlo*); prim. še **sejalò*, pri glagolih na **-iam* ter **pilò* pa **spalò*.⁷² — Pri glagolih, katerih koren se končuje na soglasnik, brez osnovnice pa so tudi v deležniku na -l, se ohranja končniški naglas, npr. **trèslò*, **neslò*, **šòlò*. Pri teh glagolih s korenskim izglasjem na *d/t* je še podstava tipa **pletòlò* poleg redne (vsaj nekoč) **pletlò*. (Pri praslovanskem umiku z naglašene polglasnika tu prihaja do delne anomalije, tko da namesto **trèslò* po primerih **lèzlò*, kar da *lèzel*, dobimo še *trèsel*, iz **pletòlò* pa *plètel*. (Zadnjega ni na Mostecu, kjer imamo redne metatonične oblike *trèsel*, *nèsel*, namesto **plètel* pa tudi redno *plèl*, vendar tudi le *lèzel*, seveda v ustreznikih, npr. *trèsu*, *plèu* ipd.)⁷⁴

⁷² Škrabec (CF 13 (1894), 12, c): »Prislovni deležnik sedanjega časa na -e: *gledè*, *gredè*, *klečè*, *ležè*, *mižè*, *sedè*, *stojè*.

⁷³ Prim. Škrabec (CF 13 (1894), 12, c): »Opisni deležnik v moškem in srednjem spolu v edinstvu in vseh treh spolih v dvojstvu in množstvu: *bìl* (Z/enska oblika) *bìlò*, kratki naglas je ostal na poslednjem zlogu, dasiravno je predposlednji bil nekelej dolg, prim. hrv. *bìla*, in *stablò*, *suknò*, *jajcè*, *četrťàk*, *kupàc*, *trpèt* (...), *bìlò*; *bìlò*, *bìlè* (To /z jatom/ bi bila v dvojini/prava ženska oblika, ki je pa nisem slišal; v mojem kraju se govori namesto nje mn. *bìlè* (...); tudi namestu *bìlò*, *bìlò*): *bìli*, *bìlè*, *bìlò*. Predlog poteza naglas h sebi: *dobìl*, *dobìlo* (...), *pridòbìl*, *pridòbìlo* itd. V vseh ostalih dva- in trizložnih primerih je v srednjem spolu edinstva in v vseh spolih dvojstva in množstva naglas na predposlednjem zlogu: *brál*, *bràlo*; *bràla*, *bràle*; *bràli*, *bràle*, *bràla*. V sestavi s predlogi ostaja naglas nespremenjen: *obrál*, *obràlo* itd.« Ta tip je potrejeval še s *cvrl* (...), *dál*, *plál*, *scál*, *spál*, *zval*, *žgál*, (na)čèl, (...), *zasúl*. Tako, ako nimajo predloga pred sebo, tudi: *rvál*, *dajál*, *jemál*, *kljuvál*, *kovál*, *pljuvál*, *sejál*, *smejál*, *snoval*, *suval*, *ščuval* in blizu vsi glagoli na -iti, ki imajo v sedanjem času -i: *budìl* (...). — Opozoril je tudi na vpliv predslonk, npr. *izdàjal*, *nasmèjal*, *zbùdìl*; *pùstìl* mu je bilo morda zaradi dovršenosti, *govòril* »ker za zlog več«, *odgovòril* nam. *odgòvoril*. »Pričakovati bi bilo tudi *vesèlìl* (...), [tako res govorimo na Mostecu], ali govori se menda le *vesèlìl* (...), pa: *razvesèlìl*.

⁷⁴ Ta tip je pri Škrabcu težko najti, prim. vendar *bòl*, *brìl*, *cvàl*, *gnjèl*, *mèl*, *šòl* (CF 13 (1894), 7, b). O metatoničnem cirkumfleksu pri deležniku na -l piše (CF 14 (1895), 1, b) pod splošno ugotovitvijo »sploh imamo /~/ za herv. /~/ v vseh primerih v / 20 /prav: 16/ pod c) in d) izuzetih razen imenovalnika v primerih kaker *jèčmen* (...), torej (...) v moškem spolu nekih opisnih deležnikov: *kràdel*, *pàdel*, *pàsel*, *ràstel*, *naprègel*, *dosègel*, *ozèbel*, *strègel*, *skùbel*, *tòikel*, *vègel* itd. (kjer se moški ed. deležnik od ostalih že po glasu razlikuje, tam je naglas /~/: *nèsel*, *nèsla*; *pèkel*, *pèkla*; *rèkel*, *rèkla*; *tèkel*, *tèkla*).« O zadnjih je govor (CF 13 (1894), 10, c) ob novem

(12) Deležnik stanja na -l

Ta deležnik ima načeloma iste značilnosti kakor opisni na -l: Akut na koren oz. na glagolski priponi: *otrpnilo — *pognàlo, *ozelenèlo, *ponorèlo, *minùli; končniški naglas: *steklò, *izšlò; s prevojnim cirkumfleksom: *gníl, *proslul. Tip na *-èlo in *-ùlo pozna tudi varianto z izgubljeno kračino. Nalikovni tip je *došòlò. (S pretvorbami dobimo iz tega otrpníl, pognàl, ozelenèl, ponorèl, minùli — stékel, izšèl — gníl in še dóšel.

Oblika za ženski spol navadno ni krepka (prim. otrppla, pobégla, ozelenèla, minùla, gníla, stékla, došlá), redkeje pa tudi je (ozelenèla, pognála). Za srednji spol se oblika ravna po moški, redko po ženski (ozelenèlo: pač po ozelenilo). Drugi slovenski umik je pri oblikah glagolov na -im izveden redkeje (ponorèl — ozelenèl). Oblika -èl namesto -èl je verjetno tudi pod vplivom glagolov na -im, ne samo preostalih spolskih in številskih oblik te vrste.⁷⁵

(13) Dolgi nedoločnik

Nedoločnikova pripona je akutirana: *-tì (*dèlà-tì, *trèš-tì, *nes-tì, *kupòvà-tì itd.). S tvorbenega stališča je tudi *dà-tì. Namesto *nosi-tì, *kosi-tì je posplošeno *nosi-tì, *kosi-tì; enako *peljà-tì, *potegni-tì. Tematski -i- pred -tì je lahko tudi cirkumfektiran (nosìti, kosìti, sahnìti), verjetno pod vplivom namenilnika glagolov te vrste (kosit < *kositò).⁷⁶

Glagoli, ki imajo v sedanjiku in nedoločniku akut na istem zlogu, npr. tiskam tiskati, imajo v nedoločniku tak naglas po analogiji moške oblike deležnika na -l, sedanjika (ali tudi kratkega nedoločnika, kjer ga pač imajo), prvotna oblika je bila tiskàti tiskam (iz tiskam). To, predhodno, nedoločnikovo obliko imajo nekateri glagoli še sedaj, prim. píšem písati/pisati, króžim krožiti/króžiti.

(14) Kratki nedoločnik

Prozodijo kratkega nedoločnika (pogovorna varianta knjižnega jezika) dobimo iz dolgega, in sicer po zgodnjem odpadu končnega -i v obrazilu -ti (Škrabec) oz. iz izhodiščnega obrazila -tò. Površinsko dobimo tako dèlat, písat, tiskat, bràt, končàt (nam. pričakovanega kónčat); nèšt, cvàst, nòsit, króžit; kupovàt; kosit; bìt, pít (anal.), strèst, klèt, žèt, drèt — gòst. (Prim. Škrabec, CF 9 (1890), 12 b—c.) Riglerjeve dvojnične oblike v SSKJ I (1970), XLI—XLIX) si razlagamo tako: zadušít/-ít, zapít/-ít, ogrist/-ist po dušít/dušít; oblike s samo dolžino (na notranje dolgem e), npr. zavrtèt, strèt, odrèt, zlèt, pa najprej s posplošitvijo namenilnika ali pa s posplošitvijo tipa gòst, nato

akutu: tu za primeri dòber, mòker sledijo »néšel, pékel, rékel, tékel, tétel (Napaka je torej, kaker se pogosto bere védel).« — S pripombo v oklepaju je prvič prišla v evidenco širina pri moški obliki del. na -l glagolov na -d/-tem -sti, kar je pozneje (morda prav na pobudo tega mesta pri Škrabcu) obravnaval F. Tomšič (Navidezna napaka, JiŠ 1961/62, 191—192) in je bilo takoj sprejeto tudi v normo knjižnega jezika.

⁷⁵ Rigler (SSKJ I (1970), LVII): »Pridevniško rabljeni primeri deležnika na -l tipa dorasel so v ed. m. sp. cirkumfektirani ali akutirani.« [Tip dorásel je na Moštec u ohranjen, posplošen pa je tudi na grízel.] Nasprotje je v op. deležniku z le cirkumfektirano obliko m. sp. ed. »(grízel grízla -o)«. Prim. še pri staroakutiranih korenih (LVI): Pridevniške izpeljanke iz glagolov tipa otrpel < otrpniti so samo akutirane.« Proti siceršnjemu tipu otrpníl otrpníla otrpnílo. Tipa ogorel -a, zaspal -a itd. SSKJ tu ne omenja.

⁷⁶ O tipu nositi prim. J. Rigler, Akcentske variante III (SR 26 (1978), 36, 365—374): prvi ga je, po Riglerju, omenjal Valjavec.

pa s cirkumflektizacijo v zadnjem zlogu, kar najdemo tako pogosto v njegovem sistemu. Globinsko: *zapit/*zapit (drugo po *bit), *strēt ali pa *strēst < < strēstō.⁷⁷

(15) Namenilnik

Škrabec (CF 9 (1890), 12 b—c) navaja za namenilnik same cirkumflektirane oblike: za v nedoločniku brezpriponske npr. *pěč, lěč, tōlč, vlěč, strěč, strič; klět, žět, drět; krāst, plěst, sěst, gōst, jěst* in druge na -st; *plět, pīt, krīt, klāt; štět, scāt, spāt; učīt; orāt; brāt; dajāt, kovāt*. Drugje so mu, tudi samo nedovršni, namenilniki enaki kratkemu nedoločniku, npr. *dělat, potěgnit, kupovāt, nōsit* ipd. V sedanjiku globinsko končniško naglašeni glagoli imajo namenilnik prednaglašen (izvzeti so tisti glagoli v nedoločniku na -iti ali -ati, ki so v sedanjiku doživeli akutske metatonije), torej *kositō, *spatō, *bratō, *trēstō, *nestō, *pitō. Analogno po tem še akutirane enake oblike, torej *lěč, kakršnega koli izvora: *strěčō, *klětō. Pri drugih se naglas ravna kot pri deležniku na -l: *oratō, *dajatō, *kovatō, *krožitō, *nositō, *peljatō, *tonitō, *klečātō, *norētō, *hrepēnētō, *kupovātō. Enako je s primeri z akutom v korenu: *dělātō itd.

Dovršni glagoli imajo namenilnik enak kratkemu nedoločniku oz. dolgemu nedoločniku, le da je brez končnega -i, npr. *priněst/priněst, ponósit/ponósit*, in seveda *zadušit/zadušit*.⁷⁸

(16) Deležje na -ši

Globinsko je posplošen akutiran samoglasnik neposredno pred *-voši, kar v končni fazi povzroči metatonijo: *stopi-vōši > *stopivōši > stopivōši. Prim. še *pozabivōši, začēnši, vidēvōši, prestopivōši, pogledāvōši, končāvōši, ožr(v)ši, pričēnši, rēkši*.⁷⁹

(17) Deležnik na -vši

Ima v vseh oblikah za spole, števila in sklone iste lastnosti kakor deležje, torej *ostopivōši > ostopivōši -a -e; -a -i; -ega ..., -e ..., -ega ... Prim. še *bivōši -a -e*.

(18) Opisni deležnik na -n/-t

1. Vsi deležniki na -t so površinsko cirkumflektirani neposredno pred tem obrazilom: *popīt, ubīt, stīt, zapēt, prečūt, prijet, doživēt*. To se najbolje razlaga z globinsko obliko *popitō *-a *-o itd., posplošeno tudi na akutirane podstave.⁸⁰

⁷⁷ Po Škrabcu je kratki nedoločnik nastal zaradi zgodnjega odpada končnega -i v nedoločniku, po Ramovšu pa naj bi bili imeli že v praslovanščini nedoločniško varianto -tō. V obeh primerih je treba računati z nekimi posplošitvami, npr. pri glagolih tipa *trēt-*, kjer je do *trēst* mogoče priti le preko zgodnje zamenjave *č* z *e*. Prim. (CF 13 (1894), 7, b): *īt, bōst, brēst, cvōst, grēbst, gnjēst, lěč, mēst, mōč, nēst, pěč, plěst, rāst, rěč, tēč, tēpst, trēst, vlěč*, z opombo: »Po ruščini bi spadalo sem tudi *pāst (pāsem), dlbst, mlst, tlč* se govori, ako se ne motim, *dōlbst, mōlst, tōlč*.«

⁷⁸ O naglasu namenilnika prim. J. Toporišič, Naglas namenilnika v GNPSJ, 1978, 198—200; prvotna objava v JiS 1958/59, 81—83 (Naglas v namenilniku). Nastavek tega je v moji kritiki Slovenske slovnice 1956 s konca 50. let, objavljeni šele v moji knjigi Portreti, razgledi, presoje, 1987, 371—419, Naglas 404—415.

⁷⁹ Komentar gl. spredaj pri prislovu (str. 156).

⁸⁰ O tem je pisal že Škrabec (CF 13 (1894), 12, b): »Tako tudi vsi trpni deležniki na -t«, npr. *izpīt, zašīt* itd.

2. Deležnik s pripono *-n-* (oz. *-en-*) zelo sledi naglasu sedanjika, torej: **děl-à-n-ò*, **zid-à-n-ò* in po naliki tudi **konč-a-n-ò* (na Mostecu **konč-à-n-ò*), površinsko *dělan*, *zidan* (iz **zidānø*), *končán*; *slišán*, *poležán*.

3. Glagoli s pripono *-en-*: *měřen*, *króžen*, *nóšen*, *košén* (*-éna-o*); *víden*, *zaželén* (*-éna-o*); *dvígnjen*, *potégnjen*, *potónjen*, *usáhnjen*; *polézen*, po naliki *strěsen*, *prenesěn* (*-éna-o*).⁸¹

Primeri kot *náiden* proti *nájden* se razlagajo po *strěsen* oz. **najdenò* in z naliko po umični obliki *nájden* (prim. sicer redko *rójen-éna*). Tip *poseján*/*posejān* je morda *(*po*)*sejān* proti splošnemu **posejānò*. Kot že nakazano, tu do umika novega akuta s kratkega zloga v im. ed. moškega spola navadno ni prišlo (*tepěn-éna-o*), pač pod vplivom ženske in srednje oblike.⁸²

(19) Deležnik stanja na *-n/-t*

V prozodiji se ne loči od opisnega trpnega deležnika na *-n*, imajo pa ga neprehodni glagoli, večinoma le dovršni, npr. *posěden*, *polěžen*, *ověnen*, *od-ráščen*; *postán*; *potajěn* (*-éna-o*). Radi prehajajo v pridevnike, npr. *kúhan*, *pečěn* ali kaj (*kúhan* je 'tak, ki se je skuhal'). — Opisni trpni deležnik prehaja v stanjskega s sprevrženjem (konverzijo): *Sósed je býl ubýt v zádñji vójni* proti *v zádñji vójni ubýt sósed*. Ob deležniku stanja se v povedku nekako lahko rabijo fazni glagoli: *postál je poráščen* (ne pa *postál je tepěn*). Primeri iz nedovršnikov so kot deležniki stanja ali opisni, razumljeni glede na sobesedilo: *postátí kúhan* — *Bo kúhan*, (kot bi *mígnil*) 'ga bomo skuhalí' ali 'ne bo več surov'.⁸³

(20) Nedovršnik k dovršniku

Tipični nedovrševalec (imperfektivizator) je glagolska pripona *-a(je)-* (z varianto *-va(je)-* za samoglasnikom), oz. **ov(je)*, le redko sam *-je-* (tj. *-(a)je-*). Pred nedovrševalskim *-aje-* se kratki korenski samoglasniki dovršniške podstave daljšajo, kar daje premene tipa *e — ě, o — a, ə — i*: **plet-* — **plět-*, **rod-* — **rād-*, **skoč-* — **skāk-*, **cvət-* — **cvīt-*.⁸⁴ Pred *-aje-* se glagolska pripona *-i-* (tudi v zvezi *-ni-*) podstavnega dovršnika zamenjuje z *j*: *pomírim*

⁸¹ Prenos glagolov na *-ím-ěti* v to skupino dokazuje naglašeni široki *e* namesto ozkega.

⁸² Te deležnike Škrabec (CF 13 (1894), 7, b) obravnava najprej pod ugotovitvijo »Kratki poudarek na nepervotno poslednjem zlogu, ki je najberž sprejel ta povdarek s prvotno poslednjega, ko je imel odpasti«; navedeni so primeri *razcvětěn*, *pomlajěn*, *napojěn*, *zğubljěn*, *pometěn*, *prenesěn*, *opletěn*, (zğubljěn je takoj za prvim pač zaradi delne upadlosti u-ja). Tipa *žgán-a-o* itd. menda ne obravnava, le implicitno tudi tip *dělan*.

⁸³ O deležnikih stanja posebej razpravlja že R. Lenček v spredaj navedeni knjigi; pri meni gl. že kritiko o trpniku v SS 1956 (Probleme der slowenischen Schriftsprache. Scando-Slavica 4 (1960), 53–75, oz. Slovenska slovnica..., Filologija (Zagreb) 3 (1962), 278–289; prim. še mojo knjigo Portreti, razgledi, presoje (PRP): Naša slovnica — seveda vse na ustreznih mestih.

⁸⁴ O tem prim. Škrabec (CF 13 (1894), 1, b–c) v zvezi z prevojem: *nastláti* — *nastíliti* »zdaj navadno *nastíliti*«, *kólnem* — *preklinati* »zdaj navadno *preklinati*«, *posahníti* — *posíhati*, *zváti* — *pozívati* [nedovršnik *preklínati* seveda par dovršniku *preklěti*]. In nato izrecno: »Tako so raztegnjeni zlasti korenski samoglasniki ponavljajlnih glagolov. Kjer je koren prvotnega glagola zdaj s polnim, zdaj z oslabeledim samoglasnikom, se raztegne v ponavljajlnem poslednji: *bérem b/a/ráti* — *pobírati*, *zónem z/a/váti* — *pozívati* (ne *pozávati*). Le pred *m* stoji navadno *ě* nam. i: *záj(a)mem* — *zajěmati*, *onámem* — *oněmati*, *záč(a)nem* — *záčěnjati*, *nap(a)nem* — *napěnjati*. (Rusko *zanimát* nam. *zaimat'* je to, kar naše *zajěmati* [...]/ prvotni *i* se vendar semtertja še sliši, npr. *obimati*, v otroškem govorjenju *obimčkatí*.)

— *pomíram*. Tako dobimo oblike kot **okopà-vaiemø* → **okopàvām* → *oko-pâvam* (nedoločnik je analogen sedanjiku); **omedlê-vajemø* bi po isti logiki dalo **omedlêvam*, a je po nedoločniku izenačeno, torej *omedlêvam*;⁸⁵ **porâdj-ajemø* → **porâjām* → *porâjam*; **skâk-(a)jemø* → **skâčēm* → *skâčem*.⁸⁶ Za soglasnikom nastopa le *-aje-*: **preplêt-ajemø* → **preplêtām* → *preplêtam*; **kupi-ovjemø*, v eni fazi → **kupûjem* → *kupûjem*; **premisli-òvjemø* → *premišljûjem* → *premišljûjem*; **dvig-òvjemø* → **dvigûjem* → *dvigûjem*, **dvig-ajemø* → *dvig-ām* → *dvigam*, medtem ko *dvigam* razumemo iz **dvigàjemø* preko **dvigâm*, ki se nasproti *blebetām*, kar je ostalo, razlikuje iz ne prav znanega vzroka.⁸⁷

Povzeto: Glagoli s površinskim nedovrševalcem *-a-* (v sedanjiku **-aje-*) imajo naslednjo tipologijo: (1) Če je podstavni glagol korensko akutiran (npr. **mîsl-*), je tak tudi v nedovršniku: *premišlim* — *premišljām* (po naliki tudi *premišljati* nam. *premišljáti*). Globinsko **premišljām* nam kažejo sh. vzporednice tipa *razmišljati*, *prestópati*, *zalívati*. (2) Podstavna *e* ali *o* se v korenu podaljšata in sta cirkumflektirana: *preplêtam*, *narêkam*, *porâjam*, *prenâšam*, *nabâdam*; prim. sh. *prêpletati*, *pôstapljati*, *râdati*, *popûštati*; (3) če se podstavni polglasnik daljša v *i*, dobivamo ali tip *nadíram* (z naličnim *nadíratí*), sicer pa *nadíratí*. (4) Tip z dovršnim končajem na *-ím* ima nedovršnik tipa *púščam -ati* (namesto *púščam -áti*).

Še primeri z dvojnicami: *preplêtam -ti* poleg *preplêtati* kakor *razmišljati*; *nadíram -ti* poleg *nadíratí* po enakem vzorcu kot zgoraj: *prelívam -ti*, toda z ostanki naglasa na glagolski priponi (*prelívájte*, *prelívála*).

O tvorbi nedovršnikov iz dovršnikov je obširneje spregovoril Jaksche v svoji knjigi, zlasti v poglavju o imperfektivizaciji (111—112), posebej o tipu *umíram* (109—110).⁸⁸

(21) Dovršnik k nedovršniku

To je malo v zavesti (prim. pri meni spredaj pri tvorbi glagolov). Da gre za v naslovu nakazano smer izpeljave, beremo izrecno pri Jakschetu (SA, S, 111): »Glagoli 14. tipa, npr. *báčām* (: *bácnem*), *zîjām* (: *zînem*) niso nedovršni ustrezniki, temveč izvirno nedovršniki, h katerim so bili napravljeni novi dovršniki s sedanjikom na *-ne-*«.

⁸⁵ O drugačni interpretaciji gl. spredaj pri sedanjiku (str. 165).

⁸⁶ Mostec: *skâčem skâkat*, v SSKJ *skákati/skakáti skâčem*, stil. *skákati -am*.

⁸⁷ H. Jaksche (Slavische Akzentuation II, Slovenisch, 1965) omenja le: »Pri kračini korena je ostal naglas na priponi *-a-*«; to pa je le deloma res.

⁸⁸ Omenja (n. d., 109) glagole s podaljšano korensko stopnjo *i* in *a*: »Ta naglas doslej še ni bil pojasnjen (Breznik, Betonung, str. 447, pravi samo: 'V slov. s nedovršniki izgubili svoj prvotni naglas in večinoma prevzeli naglas na osnovi, ki je, ker je mlajšega datuma, pogosto postal cirkumflektiran in je z nedoločniške prešel na sedanjiško osnovo.« Za slovenščino ugotavlja »večinoma cfl. (*umíram*)«. Prvotno vidi dva tipa: A *délaješi* — B *stôpáješi*, temu se pridruži tip na podaljšanem korenem samoglasniku, »ki pa kot rezultat daljšanja gotovo ni imel akuta«, ampak se je prilagajal ali tipu A ali B, torej **umíraješi* ali **umírâješi*. Eno oz. drugo potrjuje z *zbráti -íram*: *odpíram*, *razdíram*, *prostíram*, *nasípam*, *počénjam*, *odrêkam* oz. *raztrêsam*, *izpíjam*, *pokrívam*, *priznávam* (zadnje je gotovo napačno, obstaja pa pri *omedlêvam*). Za *-a-*jevsko stopnjo: *ponâvljam* (*ponâvljâta/-âla -âlo*), akutirane oblike po sedanjiku »kakor pri mnogih primerih tipa *tískati*«. Pri tipu *klánjaj -al -a*: »Mogoče je tu ostal stari cirkumfleks podaljšanega samoglasnika, medtem ko se je le sedanjik pridružil akutiranemu tipu A.« Prim. še *pásti* — *pâdam* *pâdati*, in pogostejše *sêdem* *sêsti* — *sêdati*, *raztrêsem* — *raztrêsam*, *pústim* /prav: *pustím*/ *púščam*, *udárim* /prav: *udárim* — *udájam*, *ubijem* — *ubíjam* (pri *savíjam* /prav: *zavíjam*/ bi bilo treba poudariti nalikovnost).

OBLIKOSPREMINJANJE

Pri tem sta osnovna pojma osnova in končnica (sklonilo oz. osebito), oba s svojimi prozodičnimi obvestili.

Akutirane osnove (nepremični⁸⁰ naglasni tip)

Sklanjanje

Globinske akutirane osnove pri sklanjanju akut ohranjajo, le pred krepkimi končnicami se v pretvorbi metatonirajo: (npr. **rib-a*, v or. ed. **rib-ō*, kar da površinsko *riba* — *ribo*. To načeloma velja le za krepkim končnicam neposredno predhodne zloge, pač po naliki pa deluje tudi preko vmesnega zloga, npr. **māti-ō* **mātere* — **māter-jō*. Pregled krepkih (lahko tudi le variantnih)⁹⁰ končnic:⁹¹

*brāt-	*-u/*ū Dp*, -u/-ū M; -ov/-ōv R, *-ih/*-ih M, *-ī O
*pīsmōnōš-	*-o/*-ō O; *-ō R
*līp-	*-ō O; *-ō R
*nītō	-ī, -ī ... ⁹²
*mēt-	*-ā, *-ō -ōm ...
*črēv-	*-ō/*-ō R, *-ih/*-ih *-i/*-ī
*pljūč-	*-ō R, *-ih M, *-ī O
*prīdnā ⁹³	*-e/*-ē R, *-i/-ī D ...
*bogāt-a/-ā	*-e/*-ē R, *-i/-ī D itd.

⁸⁰ O naglasnih tipih v oblikoslovju pri meni gl. predvsem Naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika (JiS 10 (1965), 56—79); za oblikotvorje gl. na ustreznem mestu (tako tudi glede Riglerja).

⁹⁰ O variantah — uvedel jih je v normo Rigler — beremo le naslednjo njegovo utemeljitev (Problem naglaševanja ... 232): *brātu* → *brātu* (zaradi poknjiženja *brat* → *bratu*); 233: *brátov* → *brátov* (»Rodilnik množine moških samostalnikov pri akutiranem tipu ima v dolenjščini metatonijo (*brátov*), v gorenjščini večinoma ne.« 'to je vse. (Kako pa je npr. v Ljubljani?) Njegove Akcentske variante (SR 18 (1970), 5—15) obravnavajo metatonijo deležnika na -ī, Akcentske variante II (SR 19 (1971), 1—12) pa metatonijo v 1. moški sklanjatvi.

⁹¹ Pri *Skra b e c u* (CF 14 (1895), 12, b) lepo: *pri brātu, h brātu, brátov, bráti h, bráti* (isto *pri jelēnu ... pri očētu ...*; 10, c: *grēhov -ih -i* nasproti večzložnim *o kopač -ov -ih -i*. — Za 1. žensko sklanjatev (7, c): *ribo, rib*. O razliki pri samostalnikih srednjega spola med ed. in množino gl. oblikotvorje, tu samo primeri: *sīto -a ... sīta -o ...* (tudi *deklē -ēta — deklēta -o*). Za akutske metatonirane primere (8, c): *jájca -o, ústa -o*, proti *jētra, pljūča* z rod. *jēter, pljūč*, sicer kakor v imenovalniku.

Skra b e c na splošno o razlikah v tonemskosti pri njem in Valjavcu (CF 14 (1895), 12, c—č): »Poglavitni razloček med mojim in Valjavčevim naglaševanjem, katerega se je deržal tudi Suman v 'Slov. slovnici za srednje šole', je v množtv. rodilniku, ki ima po mojem posluhu v primerih kaker: *hrástov, brátov, jelēnov, očētov* itd. potisnjeni povdarek, /', ne kakor piše Valjavec potegnjenega /'. Poslednji se sliši v dotičnih posesivnih adjektivih: *brátov, očētov* itd. Vzrok potisnjenega naglasa v rod. je prvotno dolgi poslednji zlog kaker v mestniku in orodniku.

⁹² Končnice so vse (razen ničte) dolge, kakor je učil že *Skra b e c* (CF 15 (1896), 1, b): »Besede /kot *nīt*/ spreminjajo v vseh drugih padežih /' / v /'. Tip kot *dělavnost* ohranja akut razen v or. ed., vendar: »V novejših tvorbah pa ostane /' / tudi v orodniku, zlasti na širokem e ali o: *pohótnostjo, pošénostjo, nasládnostjo* itd.«

⁹³ Tip **prīdnā* oz. **bogātā* je seveda iz 4. ženske sklanjatve.

* *Dp* — beri 'dajalnik ob predlogu'.

Akutirane končnice

Sklanjatve

Samostalniki moškega spola

Sem poleg samostalnikov kot **støbrø*, **nožø*, **kraljø* spada tudi os. zaimsek **onø*, ter povratnik **sebø*. Posebnosti:

- *støbrø*⁹⁴ **-ù/*-ũ* Dp, **-ù/*-ũ* M
**-òv/*-òv* R, **-ih/*-ih* M, **-i/*-i* *-ì*
**nožø*⁹⁵ **-ù/*-ũ* Dp, **-ù/*-ũ* M; **-èv/*-èv* R, **-ih/*-ih* M, **-i/*-i* O
**grøhø*⁹⁵ **-òv/*-òv* R, **-ih/*-ih* M, **-i/*-i* O
**slugà*⁹⁶ **-ò/*-ò* O; **-ò* R

Po analogiji na **brāt-* se v nekaterih sklonih tipa **nožø* pri samostalniku **konjø* razvije tip **køn-j-*, iz česar dobimo *kønju* Dp. M in *kønjih* M, v rod., mest. in or. mn. tudi *køn-j*, *kønjih*, *kønji*.⁹⁷ — Za 2. moško sklanjatev prim. še or. ed. *menøj* ipd. iz **menøjø* + j, z *māno* ipd. pa si razlagamo iz **sø mənø* s cirkumfleksom po naliki.

Samostalniki ženskega spola

V 1. ž. sklanjatvi (*temā*); v 2. ženski:

- *lučø* **-jø* O; **-ì* R; **-ih* M; **-mī*⁹⁸

Naglas zmeraj na enozložni končnici,⁹⁹ če pa je dvozložna, potem na osnovnem samoglasniku **-āmī* O; **-āmā* D/O. Rodilnik množine *-ā* je po naliki i-jevske sklanjatve, *-ā* pa je zaradi opuščanja akuta v zadnjem zlogu. Poseben primer je **gospøjā*, ki po zlitjih daje končnice *-ā -ē -ē -ō -ē -ō* itd.¹⁰⁰ — V 2. ž. sklanjatvi glede tega ni posebnosti: **debrø* **-ì* itd.¹⁰¹ Umikanja naglasa ni.

Samostalniki srednjega spola

Osnovni tip 1. sklanjatve je **dønø* itd.; z **-omā* nastopa umik, kar da *dnó-ma*. Če je v osnovi kratki samoglasnik (**selø*, **oknø*), v množini redko nastopajo dolge končnice (**sel-ā* itd., kar da *sēla* itd., pojavlja pa se tudi podstava *sēlo* in na to množina **sēl-ā* itd.).¹⁰² Pri zaimenskem **onø* je (kakor pri m. **onø*) v mest. izhajati iz daj. (**njemū*), končnica pa po umiku upade do ničle (torej: *o njēm < *njemV*).¹⁰³

⁹⁴ Ta tip pri Škrabcu ne pozna umika, v sodobnem knjižnem jeziku pa ni obvezen.

⁹⁵ Za tip *nōž* so pri Riglerju variante kot v tipu *brāt*, pač na podlagi mladokutirane osnove *nōž-*, česar Škrabec (CF 14 (1895), 12, b) nima: *grøb -ōba -u*; za množinske metatonične sklene navaja *-òv*, *-ēh*, *-i*; za ed. mest. in predložni dajalnik pa predvideva redno metatonijo, tj. ozki *o* + *i*: na *grøbu*. Pri novoakutiranih (v im. ed.) na dolgem zlogu loči enozložne in večzložne osnove (gl. zgoraj opomba 91, *grēh* — *kopāč*). Tip *nōžev* nam. *nōžev* je po *nōža* itd.

⁹⁶ Tip *slūga* (sploh samostalniki 2. moške sklanjatve) Škrabec (CF 14 (1895), 10, c) sklanja le po 1. moški sklanjatvi; za *sluga*: »Pri nas ta beseda ni domača.« (Vendar imamo na Mostecu priimek *Slūga*, in podobno še kje.)

⁹⁷ Pri Škrabcu (n. m., b): pri *grøbu/kønju/otrøku/lønçu*, h *grøbu/otrøku*; *kønjih*, *kønji*.

⁹⁸ Tako tudi *dūri*, *gósli* (po Škrabcu).

⁹⁹ Izjeme so seveda oblike po mešanem naglasnem tipu: *-o* T; *-e* I/T dv. in mn.: rod. *-ē*, or. *-ō* je razložil že Škrabec (CF 13 (1894), 8, b): *tē/njē/vsē/vodē* iz **tojē/*jeje* /**vsejē*, *vodojē*. **vōdō < *vodojō*.

¹⁰⁰ Prim. *gospā* (CF 13 (1894), 7, č) *< gospāð < gospøjā*, *gospē < gospeī < gospøjī* (prim. še n. m. v 14 (1895), 8, b).

¹⁰¹ Škrabec (CF 15 (1896), 1, č) dvomi o Valjavčevem *stebēl*.

¹⁰² O tem gl. več v oblikoslovju neednine.

Pridevniška sklanjatev

V pridevniški sklanjatvi je naglas vseskozi na zadnjem zlogu, npr. *zlò — *egà itd., *golò *(e)gà, *belò *(e)gà (samoglasnik osnovni v oklepaju se pri umiku ne upošteva). — Tako tudi v srednjem spolu: *zlò *-egà... (vendar pri nezložnih osnovah tudi z umikom na osnovni samoglasnik: zlêga — po têga). Pri vsà prim. *vsèj/-èjê (in po odpravi akuta vsêj kot variantno).

Spregatve

Naglas je zmeraj na koncu, v neednini se osnovni samoglasnik ne upošteva pri umiku: *cvotemò *-šò *-Cò; v neednini *cvet(e)mò itd. Prim. še *nesemò, *trésemò, *toremò, *pijemò, *beremò, *majemò, *tkemò *kujemò. ki vsi poznajo umik, če nimajo ničtega korenskega samoglasnika, npr. nésem, trésem, trém itd.; *kujemò je potrjen z vzporednostjo z *beremò: *bralò = *kovalò. Vse to potrjeno že pri Škrabcu.¹⁰⁴

Prednaglašene osnove (mešani naglasni tip)¹⁰⁵

Naglas je pred osnovo razen pri akutiranih končnicah, npr. *dono *done... proti *donehò, ali *mostò *-u, toda v daj./mest. *-ù (vsaj neobvezno). Pri samostalnikih 1. ženske sklanjatve so akutirane vse končnice razen tožilniške vseh števil in imenovalniške neednine.

Moške sklanjatve

*možò | *-a k *-u | *-a o *-u z *-em; *-je -ò *-em *-e *-ehò *-omì; *-a, *-ema. Po *k *možu je tudi *-možu, proti redkemu *bogu (površ. bogù). Pri neštevnih samostalnikih v mest. tudi končnica *-ù (v lésu, v stráhu). Pri dvozložnih osnovah ni premen, torej *gospodò *-a *-u...¹⁰⁶ Tožilniki os. zaimka za 1. in 2. os. ed. ter za vse osebe neednine kažejo nekdanjo pripadnost supletivnih oblik za 1. in 2. os. k temu naglasnemu tipu: poleg rednih, a danes zastarelih oblik *na me (površinsko na mē) imamo po zgledu na 3. os. ed. m. spola posplošene oblike *vânjo (površinsko vânj), torej dalje še vâme, vâte, vânjo, vânj; vânje; vânju; enako še *na njò itd. ter *za se. — Oblike nâs itd. vključno z zgornjimi potrjujejo 2. moško sklanjatev.

¹⁰³ O posebnosti v množini gl. v oblikotvorju, tu le o posameznostih (Škrabec, CF 14 (1895), 8, è): tlà tál tlâm -à -ih/éh -i (zadnje z vprašajem).

¹⁰⁴ CF 13 (1894), 7, è: »V predpredzadnjem zlogu imamo é in ó le vsled spremembe po analogiji: réčeva nam. rečéva; CF 13 (1894), 6, è: »V sedanjiku naglašá gorenjščina v mnogih primerih po staro končnice -va, -ta, -mo, -te: govoriavá... živimò.«

¹⁰⁵ Vrste podlage obravnava Škrabec (CF 13 (1894), 10, è) ob naslednji predstavitvi: »Ko je bil prvotno povdaren prvi zlog in to tako, da je ta povdarek celo na predlog prestopil, ako ga je beseda pred se dobila, v takem primeru imamo v naši slovenščini naglas /'. Pa ta naglas ostane pri nas le v enozložnih besedah na svojem mestu. (Prvotno kratek samoglasnik se pri tem raztegne.) Ako imajo enozložnice pred sebo, stopi s predloga na nje: na mēh (iz prvotnega nā mēh) /'. Ako ima beseda več zlogov, stopi s pervega na drugi: nogô /.../, pokôpa /.../, oblák, /.../ na pôso-do /.../«

¹⁰⁶ Vse to, vključno s primeri z nepomaknjem naglasom (po naše -drug) ima že Škrabec (CF 13 (1894), 11, b—c), vključno z razgledi v preteklost, in z neednino tipa *bogova, *bogovi in tipom *gospodò-a, *oblakò, *razumò itd. — Glede mest. končnice -ù pri Škrabcu (CF 13 (1894), 9, b): »Samo v ed. mestniku imajo /' na predposlednjem zlogu: bēgu, brēgu /.../« [torej ne samo neštevnih, kakor pri Rí-glerju] »Pri nas ravno tako v dajavniku: h brēgu, h zídu, ô se spreminja v ó: bródu /.../«

Ženske sklanjatve

Primeri 1. ženske sklanjatve (listirani, npr. **nogà*, **glavà*) imajo v rod. ed. končnico **-ejè* (po *njejè*), v or. ed. pa **-ojò*; needninski orodniški končnici sta **-mī* in **-mā* tudi v daj. dv.); naglas pa je na osnovnem samoglasniku, kar daje **-āmī* oz. **-āmā*. — Ta tip ima prosto naglasno varianto na podlagi mladega akuta, torej **nóga* **-e* itd. z metatonijami kot **līpa*, izjemoma pa z rod. iz končniškega tipa, torej **nogè* z zgodnjo podaljšavo novega akuta (tj. s podaljšavo v zadnjem zlogu).¹⁰⁷

V 2. ženski sklanjatvi je prednaglašenost takih osnov odpravljena le s končnicami za daj./mest. ed. (**-ī*), or. ed. (**-ejò*), v množini pa za rod. (**-ejī*), daj. (**-emò*) mest. (**-ehò*) in or. (**-emī*), kar daje površinske oblike (za **nočø* npr.) *nóči*, *noč-jó*, *-ī*, *-ém* *-éh*, *-mī*; namesto akutov v zadnjem zlogu mn. se zaradi odpravljanja akutiranosti javljajo tudi cirkumfeksi (kar podstavno lahko razlagamo tudi kot **stvar-emò* **-ehò*/**emī*). Dvozložne osnove tega tipa prvi zlog razen pred ničto končnico *-ø* obravnavajo kot ničti, torej **pomočø* **(po)moč-* + **-ī* itd. (površinsko *pomôč -ī*).

Srednje sklanjatve

Samostalniki so v vsej ednini prednaglašeni, npr. **srce* **-a* **k* *-u* **-e* **o* *srcu* **s-em*; v neednini se pred dolgo končnico sploh pojavlja metatonija, torej **srcā*, kar pa se je posplošilo po množini akutiranih osnov kot **srcā*. Že Škrabec navaja vso problematiko.¹⁰⁸

Sem spada tudi **ono* in **ti*, v mn. pa **me*, **ve*, v dv. **medve*, **vedve*, **ona*, kjer pa je ta naglasni tip (ker gre za 2. s. sklanjatev) seveda omejen na im. (in enaki mu tožilnik), sicer pa se pojavljajo akutirane končnice, npr. **njegā* ipd. kot pri m. spolu, **nās*, **vās*, **njih* itd., z metatonijami osnovnih samoglasnikov v končnici (npr. **nāmī*, **nāmā*, **njimī*, **njimā*).

Pridevniška sklanjatev

Osnovna prozodija je ohranjena v ednini samo v im. in enakem mu tožilniku moškega spola, v tož. ž. spola in im./tožilniku srednjega, sicer pa v im./tož. neednine. Ločijo se enozložne osnove z obstojnim samoglasnikom (**mladø* *-o*), z neobstojnim (**težøkø* **-o*) ter dvozložne osnove (**vesel* **-o*). Pri drugem primeru ob pomiku dobimo za moški spol površinsko obliko *težāk*. Pri prvem tipu je im. za s. spol lahko analogen naglasno obliki za ženski spol. V drugih sklonih pri enozložnih osnovah nastopajo akutirane končnice, za ženski spol že v im. ed. (**mladā*, **težøkā*) in te so tudi v vseh preostalih odvisnih sklonih, kolikor niso izvzeti s pravilom o ohranitvi izhodiščne prozodije, npr. **mlad(ē)-gā* **-(ē)mū* itd. za m. in s. spol, ter **mladejē*¹⁰⁹ **-ī* itd. za ženskega. Dvozložne osnove so posplošile naglas imenovalnika v vseh številih in sklonih.

Globinsko nezložna osnova (**ta*) nastopa s to prozodično lastnostjo v vseh sklonih (torej **-tega* **-tēmu* itd.), površinsko *tēga*... Tako se sklanjajo tudi števniki **dva* **-ē* **-ē*, podobno še **oba* **-e* in **trije* **tri*. Ker je *-ē* kot tematski samoglasnik upadal do stopnje polglasnika (ali celo do ničte v nareč-

¹⁰⁷ O končnicah *-ē*, *-ō*, *-ø* je bil že govor.

¹⁰⁸ CF 13 (1894), 11, c: *mesō -ā* itd., tudi dvozložne osnove (*okō*, *imē*, *prasē*), vključno s posebnostjo rod. *ušēsa* nam. tipičnega, kakor imamo pri *očēsa*. Opomba: »Dvozložnice /.../ imajo v daj., mest. in orodniku ed. /.../ na prvem zlogu: *blāgu*.«

¹⁰⁹ Tudi Škrabec je za ž. ed. navajal rod. *-ē* in or. na *-ō* (kar se najde npr. še v Murnovih psmih).

jih), nastopajo razen v osnovnih oblikah z izvirno prozodijo tudi variante tipa *tegà *-emù (kar je nalika po *vsegà *-emù). Pri umiku dobimo tèga, kot vsèga ipd. Po tem tipu se ravna povedkovniki deležniki na -l, npr. *bilò *-o, kjer se pa v večji meri pojavljajo tudi variante končniškega naglasnega tipa, in to celo brez umika: *bilà *-è *-i za ženski spol in celo *bilò.¹¹⁰

Novoakutirane osnove

Novoakutirane prvine¹¹¹ doživljajo načeloma isto usodo kakor staroakutirane. Pri sicer redkih enozložnicah m. spola se novoakutirane osnove večinoma spodrivajo s končniško naglašeni, npr. *gròf -a → *grofà, kar površinsko namesto grófa daje grófa. Vendar to velja v glavnem le za novi akut na o, ne pa tudi na e. Širi se to tudi pri izpeljankah iz predslonske podstave, npr. *odhòd *-a → *odhodà (kar površinsko daje namesto odhóda odhóda); prvotni končnonaglasni tip to podpira: *sokòl *-à oz. *živòt *-à se novi akut sicer vede kot stari (prim. *nòša, *stráža rod. mn. *-ò, npr. stráža stráž).

O tem bo še govora pri premičnem naglasnem tipu.

Mladoakutirane osnove¹¹²

Načeloma jih prizadevajo iste metatonije kot staro- ali na kračini novoakutirane osnove, večinoma pa niso tako obvezne.¹¹³ Za primer *vòda *-e itd.,

¹¹⁰ O tem gl. spredaj, str. 167, saj gre pri pregibanju deležnika na -l za oblikotvorni pojav.

¹¹¹ O pojavljanju novoakutiranega v slovenščini prim. F. Ramovš, O slovenskem novoakutiranem /o/ (JF 2 (1921), 227–239) in K. poznavanju praslovanske metatonije /ob prvotnih polglasnikih/ (Slavia II (1923–1924), 205–231). — Pri Skrabcu se metatoničnost pojavlja v poglavju Posebej o dolgem potegnjenem povdarku (CF 13 (1894), 7, č), in sicer v nekakem dodatku k novemu akutu na dolžini (n. m., 10, b–c), to pa v točkah a) do c). Navaja naslednje kategorije: a) rod. mn. kónj, otrók, pás, vòz, kól, óken, sél, tál; nóg, sèster, gòr (poleg »sproti delane gor, vod, tj. gòr, vòd, zdaj v branju navadna napaka«), tét; mostòv, grobòv, stolòv, vrhòv (»v prvih primerih je misliti, da je samoglasnik raztegnjen po zgledu kaker lás, móż, zób, gláv, ròk, stén; v primerih na -òv je najberž vzrok razteznanje -i v kosti itd. /.../ domòv (prisl.); b) gdò in drugi vprašalni zaimki; c) bóter, zelénec (v R. M. O mn. /' /), jeléna (M; R. M. O /' /); zfklo, ólje; ókna, pléča »v vseh množ. padežih«; kóža, máša, nòša, ótka, škóda, vólna (O ed., R mn. /' /); pobóžen »v vseh padežih in spolih«; dóber, nésel (samo m. ed.); debéla, jelóva, njegóva (in »v ostalih padežih«); sédem, ósem; nòsim, kópljem, trepéčem itd. Deležnika na -en (nóšen) tu ne omenja. (Ramovševе kategorije v njegovih razpravah o metatoniji na kračini imajo precej iste kategorije, vendar pri tem Skrabec ni omenjen: prim. v 2. Ramovševi razpravi opombo na str. 206.)

¹¹² K obsegu tega tipa prim. Skrabec (CF 13 (1894), 7, c–č): 1. čélo, ókno (pléme, téle, vréme); bóba, méča; óča, mélla, nóga; gnjusóba; (kósti, péči); dóbra -o; téžka, zeléna; bóbla -o; nésla -o; njéga; nési, bódi, prósi; bóde/m/, nése/m/; bósti, nésti; 2. kózel, kórec, ósel, ropótec, klepétec; 3. (člòvek; vélik); kópat, kósit, lómít, vélet; enót-nost (»Meni se zdi, da bi se imele te in podobne besede povdarjati po zgledu učénost -i); rédkvica, sóbica, šégica ...«).

¹¹³ Glede obveznosti metatonij po SSKJ. Metatoničnost akutirane osnove večinoma ni obvezna: obvezna je samo v or. ed in rod. mn. a-jevske sklanjatve (*lipò, *lipò, *čerkvijo/čerkvò), zatem v množini samostalnikov srednjega spola (*kopitā, *deklētā, *vimenā) in sploh v sklonih 2. ž. sklanjatve (*niti, *kopēli). Metatonija je nadalje obvezna v rod., mest. in or. tistih osnov, ki so samo v množini akutirane (*pljūčò *-ih *-i, analogno rēbrā). Pri sklanjativah moškega spola je metatoničnost sploh neobvezna.

Končniško naglašene osnove: kovačò, stabrò, konjò, stolò, slugà; košnjà, lučò; oknò/ rešetò/jajcè/rebrò. Pri m. in ž. a-osnovah je metatonija obvezna le v rod. mn. a-jevske

v or. ed. *-ō, v rod. mn. *-ō. Glede *grób- itd. prim. metatonije pri akutiranih osnovah (*brāt-). Za ž. spol 1. sklanjatve prim. posebnost or. ed. *-o/*-ō, rod. mn. *-ō. Pri sam. s. spola je vsa množina z dolgimi ali kratkimi končnicami, torej *ókñ- ali *rešét- + -a/*-ā itd. (gl. Oblikotvorje števil). Akutirane oblike v množini se seveda metatonirajo kakor samostalniki moškega spola: *rešét- *-ih, *-ī. O mladoakutiranih osnovah od rod. dalje (grēha < grēhà) gl. pri akutiranih osnovah.

Premični naglasni tip

Tu je osnova načeloma akutirana na svojem drugem (zadnjem) zlogu, pred ničto imenovalniško končnico pa prihaja do umika, npr. *jelēnō *-a itd.¹¹⁴ Prvotno navadno končniško naglašeni podtip je *sokolō -à,¹¹⁵ kar da površinsko sōkol -ōla, s samo mladim akutom.¹¹⁶ Tudi metatonije so enake kot v akutiranem tipu na osnovi.

Pri samostalniki 2. ž. sklanjatve se od rod. ed. dalje pred neničto končnico, v neednini pa sploh, pojavljajo le dolge končnice tudi tu, torej *senožetō *-ī, kar da površinsko senōžet -ēti itd.¹¹⁷

Za sam. s. spola prim. *vremēCō *-na (površinsko vrēme -ēna) itd. v vsej ednini, v množini pa seveda *vremēnā, kar da vremēna.

Pri dovolj redkih pridevniki tega tipa prim. dēbel -ēlega (*debēl-), z možnostjo, prav tako redko, prvotno končniško naglašene podstave rōjen rojēnega (po *rojenō *-ā *-ō). Primeri so še pri deležniku stanja na -l, npr. ponōrel -ēlega (*ponōrēl-).

V okviru pregibanja po spolu in številu prim. za ta tip še velelnik in deležnik na -l: *nesīCō *-tē, *nosīlō *-ā (drugo za ženski spol).

Prvotno nastali premični naglasni tip tipa *nēsem *-émo je danes odpravljen v knjižnem jeziku (je pa še ohranjen v gorenjščini); ohranjen je le glede na t. i. kratko obliko 3. os. množine: nēse — nesō (*-nesōCō)¹¹⁸.

sklanjatve (*slūgō, kōšnjō *ovōcō (tudi ovōcō z zgodnjim podaljšanjem). V 2. ž. sklanjatvi je obvezna le metatonija v or. ed. v zlogu neposredno pred končnico (*lučjō), sicer se tu metatonira kakor v 1. moški sklanjatvi.

Končniško naglašeni samostalniki srednjega spola z e in o v osnovi se v množini ne metatonirajo obvezno (*geslā, *oknā), se pa lahko po naliki s tipom *mēstā, kar da dvojnično gēsla < gēsllā (*kōlā, *nebesā). Primeri z dolgim samoglasnikom v osnovi doživijo le umik: *črēpcā, *jajcā, *pratā, *ustā (vendar metatonični, prim. rod. vrāf). Večina teh samostalnikov, površinsko akutirana, se nato v odvisnih sklonih množine metatonira kot sam. 1. moške sklanjatve, le da v različnem obsegu: sploh ne tip *kolā, *pratā, samo v rod. *ustā in *nebesā v rod. mest. in or. pa neobvezno, če imajo e in o v osnovi (gēsēl -ih -i/ōken ōknih -ī) in vsi umični.

Metatonirane končnice so obvezne; izjeme so rod. ed. in need. (*vodojē/*-ēje, *vodaā/*vodaā, kostōi/kostiō), vendar le *ljudoī, pa daj./mest. ed., daj. need., or. dv.: *tēj *tēm(a). (Glede tēj = *tejō, tēj < tējō, prim. *gospōj < gospē. Podobno tēmō /tēmō k tēmā/tēmā.)

¹¹⁴ Prvotno pač iz *jelenō *-ā.

¹¹⁵ Tako še prvotno, nasproti drugačnemu iz opombe 114.

¹¹⁶ Pri notranje dolgem samoglasniku v osnovi bi temu ustrezal *jezikō *-ā (prim. rus. jazýk -à), vendar v slovenščini z nadomestitvijo notranje dolžine s kračino (jézik -ika).

¹¹⁷ Ta tip ima seveda že Škrabec, npr. za 2. ž. sklanjatev (CF 15 (1895), 1, b): kōpel — kopēli itd. Za 1. žensko sklanjatev prim. (CF 14 (1895), 12, b): jēlen — jelēna, v D_p in M. ed. ter R, M in O množine pa /'/: za 1. srednjo (CF 14 (1895), 8, c): téle -ēta.

¹¹⁸ Tako razlagal že Škrabec.

Cirkumflektirane osnove

Cirkumflektirane osnove ne poznajo premen, zato jih je na prvo mesto glede naglasne preprostosti postavljaj že Škrabec.¹¹⁹ Prim. **kâjak* *-a itd., **torcîda* *-e itd., **liberâlen* *-lnega itd., **korigîram* itd. (kolikor tega ne izvajam iz **korigirajem*). Tako se pri sklanjanju in pregibanju vedejo tudi površinsko cirkumflektirane dvozložne osnove, npr. **golôbø* *-a, **vesêlø* *-ega; izjema je seveda že omenjeni tip *(*po*)močø pri sam. 2. ž. sklanjatve. Pri glagolu je to tip *rîsati rîšem* ipd.

¹¹⁹ Seveda le domače primere, prim. Valjavčev 'Prinos /.../' in prihodnja slovenska slovnica (CF 14 (1895), 7, c): *dobrâva*, *jêzero*, *korâk*, *čeljûst*, *molitev*.

KAZALO

I

Prozodične lastnosti	133
Pretvorbe	136

II

Podstavne oblike	138
Prozodija tvorjenja besed	139
Izpeljava	139
Akutirana priponska obrazila za	139
1. moško sklanjatev	139
3. moško sklanjatev	141
1. žensko sklanjatev	143
1. srednjo sklanjatev	144
pridevniške besede	145
glagol	146
povedkovnik	148
prislov	148
Nenaglašena priponska obrazila za	149
1. moško sklanjatev	149
4. moško sklanjatev	151
1. žensko sklanjatev	151
2. žensko sklanjatev	152
4. žensko sklanjatev	153
1. srednjo sklanjatev	153
4. srednjo sklanjatev	153
pridevniške besede	154
glagol	155
prislov	155
povedkovnik	157
Cirkumflektirana podstavna priponska obrazila za	157
1. moško sklanjatev	157
1. žensko sklanjatev	158
pridevniške besede	159
glagol	159
Besedne zveze	159
Zlaganje	160
Sestavljanje	161
Sklapljanje	161

Prozodija tvorjenja oblik za	162
spolskost pridevniških besed	162
določnost pridevniških besed	163
številskost pregibnih besed	164
primernik	164
povedkovnik iz pridevniških besed	165
sedanjik	165
velelnik	166
deležje na -č	166
deležje na -e	166
deležnik na -č	167
opisni deležnik na -l	167
deležnik stanja na -l	167
dolgi nedoločnik	168
kratki (pogovorni) nedoločnik	168
namenilnik	169
deležje na -ši	169
deležnik na -vši	169
opisni deležnik na -n/-t	169
deležnik stanja na -n/-t	170
nedovršnik k dovršniku	170
dovršnik k nedovršniku	171
Prozodija pri spreminjanju oblik	172
Akutirane osnove (nepremični naglasni tip)	172
Sklanjatve	172
Akutirane končnice (končniški naglasni tip)	173
Sklanjatve	173
Sprejatve	174
Prednaglašene osnove (mešani naglasni tip)	174
Novoakutirane osnove	176
Mladoakutirane osnove	176
Premični naglasni tip (na zadnjem zlogu akutirane večzložne osnove)	177
Cirkumflektirane osnove	178
Kazalo	178
Summary	180

SUMMARY

A generative approach to standard Slovene accentuation postulates 7 prosodic parameters as relevant for the generation of accent: (1) the quantity of the syllabeme: *i e a o u* are long, *e o ə* are short; (2) accentedness: accentedness (*si), preaccentedness (*na) and nonaccentedness (*-na); (3) the place of the prosodeme, e. g. with regard to the accent (*kosiCə present tense vs. *kosiCə imperative) or with regard to the length (*brātiħ vs. *lipamā); (4) tonemicity: acute (*lipa) vs. circumflex (*kājak/*dēno); (5) intensity of accent: *sin₀-ə₀ *-a₀ vs. *nož₀-ə₁ *-ā₁ vs. stār₁-ē₂-ti₁, *dēk₁-ā₂; (6) strength: *mes₀-ār-ə, *rib₁-ār-ə; (7) polyaccentedness: *neūmən vs. *nēūmən.

Every morpheme has its characteristic prosody; however, it is represented in writing only when it is distinctive. The surface-structure forms, e. g. *brāt, rība, mōst, mesō, mesār, rībar, nésem, nésemo, začnēm, dekanāt, are derived by transformations from the accentual bases of words, e. g. *brātrə, *rība, *mostə, *meso, *mesarə, *ribārə, *nesemə, *nes(e)mō, *začnemə, *dekānāt.

The transformation rules are as follows (and applied in the following order):

(1) intensity of accent: *potep₀-in₂-ə₀ > potepin; *miz₁-ic₁-a₁ > mizica; *bog₀-a₀ > bogā; *dekān₂-āt₂ > dekanāt;

(2) deletion of the accent on the word-final -ə, thus producing: (a) a neo-acute on the penultimate syllable: *grēhə, *odhodə, *pis(a)jemə, *hot(ə)jemə > *grēhə, *odhodə, *pis(a)jemə, *hot(ə)jemə; (b) strong accented vowels (*pisjēm, *hotjēm) generated by the drop of the thematic vowel (here in parentheses) and yielding a neo-acute on the preceding syllable: *pišem, *hōčem;

(3) circumflexization of preaccented words (*mastə, *mostə, *gorə) and word phrases (*na mostə, *na gorə) with the subsequent progression of the circumflex onto the following syllable whenever possible: māsť, mōst, na mōst, gorō, na gōro;

(4) substitution of an acute syllable by a circumflex when it is followed by a strong syllable or by a nonfinal ə (*ribār, *ribō > rībar, rībo; *stārəca > stārca); a strong syllable with an acute accent gives rise to the acute metatony of the preceding syllable: *nosīm, *krōžīm > *nōsim, *krōžim;

(5) early lengthening of neo-acute word-final syllables in certain categories: *nòg gen. pl., *mòj, *veseljè > nóg, mój, veseljé;

(6) retraction of the acute from the word-final syllable to the preceding long syllable: *vozèdā, *glavā > vozèzda, gláva;

(7) lengthening of the acute in nonfinal syllables; in word-final syllables, the acute is preserved, becoming phonetically a circumflex: *brātrā, *nōša, *nōsim, *odhōda > brāt(r)a, nōša, nōsim, odhōda vs. nogā, lomā, tāmā > nogā, lomā, tāmā;

(8) retraction of the accent from the short final syllable to the preceding short *e* or *o* (*zemljā, *nogā, *potōk > zémlja, nōga, pótok); no such retraction occurs if the final short syllable is preceded by a schwa, or by a pre-root morphemic boundary, or in the case of emotional coloration: tāmā; začnēm, odhōd; fantē;

(9) retraction of the accent from the short word-final syllable to the preceding schwa: tāmā, tāmən > tāmā, tāmən;

(10) fusion of certain vowel + *j* combinations: *pojās, *stojāti, *vodejè > pās, stāti, vodé;

(11) certain analogies take place, e. g. nésemo (instead of *nesémo) by analogy with nésem, pasū by analogy with možā, gōro by analogy with instr. lipo, and the like.

SKLADENJSKA TIPOLOGIJA ZLOŽENK SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

(Ob kontrastivni naslonitvi na nemške zloženske)

Glede na obrazilno pretvorljivost sestavin skladenjske podstave ločimo v slovenščini štiri osnovne skladenjskopodstavne strukturne tipe tvorjenk s tremi nemodifikacijskimi in dvema modifikacijskima podtipoma. Zloženske se pojavljajo v vseh treh nemodifikacijskih tipih. — Na podlagi slovensko-nemške kontrastivne razčlenitve je ugotovljeno, da je zlaganje v nemščini besedotvorni postopek, ki pokriva velik del slovenskih izpeljank, npr. izsamostalniške vrstne pridevnike, besednih zvez, npr. desnih prilastkov samostalnika pa tudi kakovostnega pridevnika, da je razvrstitev korenskih morfemov v nemščini raznovrstnejša in da je njihovo število tako rekoč neomejeno tudi pri podrednih zloženkah, seveda na različnih tvorbenih stopnjah.

If transformability of syntactic-base components into affixes (formants) is taken as the criterion, Slovene derivatives (= complex words, derived words) belong to one of the four basic structural types, with three nonmodificational and two modificational subtypes. Compounds belong to all three nonmodificational types. — A contrastive Slovene-German analysis shows that, in the German language, compounding is a manner of word formation covering a great portion of Slovene suffixal derivatives (e.g. desubstantial classifying adjectives) and word phrases (e.g. postmodifiers of nouns as well as qualitative adjectives); that the distribution of root morphemes in German is more diversified; and that the number of root morphemes in German is, so to speak, unlimited also in subordinate compounds.

1 Razčlenitev zloženk temelji na besedotvorni teoriji, ki pojmuje vsako tvorjenko le kot pretvorbena (transformirano) varianto definirane besedne zveze, t. i. skladenjske podstave (SPo).¹ Tako se besedotvorje uvršča v skladenjsko ravnino jezika; njegovo strukturno problematiko obravnava t. i. besedotvorna skladnja, katere enota je prav pretvorbena varianta tvorjenke — skladenjska podstava. Pojem pretvorbene (transformacijske) povezave med zvezo besed (skladnjo) in zvezo morfemov v (tvorjeni) besedi je

¹ Obris skladenjske besedotvorne teorije najdemo razmeroma že zelo zgodaj v poljskem jezikoslovju, in sicer pri W. Doroszewskem. *M. Honowska*, Nove drogi polskiego slowotwórstwa, *Język Polski*, 53 (Warszawa), 1973, 55—64, postavlja začetek njegove besedotvorne teorije v leto 1946, ko je objavil delo *Kategorie slowotwórcze*, *Sprazozdania z podsiedzen' Towarzystwa Naukowego. Warszawskiego*, 39 (Warszawa), 30—42. — Skladenjsko razumevanje besedotvorja zasledimo npr. tudi v nemškem jezikoslovju: *W. Motsch*, Zur Stellung der 'Wortbildung' in einem formalen Sprachmodelle, *Studia grammatica I*, Berlin 1973, 31—50, skuša besedotvorje definirati v povezavi z določenimi stavčnimi strukturami in ga uvršča v skladnjo; *Ch. Schwarze*, Bemerkungen zur Transformationsgrammatik der italienischen Nominalsuffixe, *Folia linguistica I*, Thi Hague 1967, 49—59, dokazuje možnost uporabe pretvorbena-tvorbeneh pravil N. Chomskega tudi na besedotvornem področju. V ruskem jezikoslovju je treba v smislu skladenjskega razumevanja tvorjenk opozoriti npr. na *M. D. Stepanova*, Slovoobrazovanie, orientirovannoe na sodержanie i nekotore voprosy analiza leksiki, *Voprosy jazykoznanija* 6, Moskva 1966, 48—60, *V. V. Lopatina*, Russkaja slovoobrazovatel'naja morfemika, Moskva 1977.

Skladenjsko besedotvorno teorijo s pretvorbena-tvorbena metodo je v slovenskem jezikoslovju uveljavil *J. Toporišič* v svoji *Slovenski slovnici*, Maribor 1976, 114—174; zlasti v razpravi *Teorija besedotvornega algoritma*, SR 28, 1980, 141—151, je iz morfološke strukture tvorjenke dokazal možnost naglasne (tudi tonemske) predvidljivosti. Se prej prim. Besedotvorna teorija, SR 1976, 163—177.

mogoče dokazati z dejstvom, da je iz samih sestavin skladijske podstave mogoče predvideti vrsto tvorjenkinih morfemov, iz njenih medbesednih razmerij pa razmerja med morfemi.

1.1 Znano dejstvo, da je vsaka tvorjenka dvodelna, sestavljena iz besedotvorne podstave in obrazila, določa bistveno lastnost njene skladijske podstave: ta je podredna (z eno samo izjemo) nestavčna besedna zveza, ki jo lahko zapišemo x_1/x_2 ali x_2/x_1 , pri čemer je x_1 jedro skladijske podstave, x_2 pa njegov razvijajoči (prilastkovni) člen. Glede na to, katera sestavina skladijske podstave se pretvarja v obrazilo, je za slovenščino mogoče ločiti štiri skladijskopodstavne strukturne tipe:

- SPo $\rightarrow$ (a) $[x_1/x_2]$, pri čemer je $x_1 \rightarrow$ Zaim*/Glag_p, $x_2 \rightarrow$ Sp//Sč, $[] \rightarrow$ P/Op (*mislec, dokolenka, vodonosa*)
 (b) $x_1 \{ / \} x_2$, pri čemer je $x_1 \rightarrow$ -Zaim//Glag_p (navadno Sam₁), $x_2 \rightarrow$ -Sp//Sč (navadno Sam₁), $\{ \} \rightarrow$ Om (*avtogaraža*)
 (c) $[x_2/x_1]$ x_1 — modifikacijski tip, x_2 je lahko tudi desno, $[] \rightarrow$ Op//Opr (*možak, praded*)
 (č) $x_1 \{ + \} x_1 \{ + \} x_1 \{ + \} \dots, \{ \} \rightarrow$ M//Om (*slovensko-nemški*)

Nadaljnje predvidljive lastnosti skladijske podstave tipa (a) izločajo naslednje podtipe:

(a₁) v nejedrni (določujoči) sestavini skladijske podstave, v x_2 , je ena predmetnopomenska beseda, tvorjenka je izpeljanka, npr. *mislec* $\leftarrow$ [*tisti, ki*] *misli*[-ø], $[] \rightarrow$ -ec, *mislec*; *kolesar-i-ti* $\leftarrow$ [*biti*] *kolesar* [-ø], $[] \rightarrow$ -i-ti, *kolesar*. Pri navadni izpeljavi je obrazilo sestavljeno samo iz pripone, zato priponsko obrazilo;

(a₂) v prilastkovem odvisniku skladijske podstave tvorjenk iz predložne zveze je predmetnopomenska beseda obvezno v predložnem sklonu, npr.: *do-kolen-ka* $\leftarrow$ [*tista, ki je*] *{do} kolen*[-ø], $[] \rightarrow$ -ka, $\{ \} \rightarrow$ do-, -kolen-; *brez-rok-ø* $\leftarrow$ [*tak, ki je*] *{brez}rok*[-ø], $[] \rightarrow$ -ø, $\{ \} \rightarrow$ brez-, -rok-. Pri tvorjenju iz predložne zveze je obrazilo sestavljeno iz predpone in pripone — predponsko-priponsko obrazilo;

(a₃) v prilastkovem odvisniku skladijske podstave zloženka sta dve predmetnopomenski besedi v neposrednem predvidljivem skladijskem razmerju, npr. *vod-o-noš-a* $\leftarrow$ [*tisti, ki*] *nosi*[-ø] *vod*[-ø], $[] \rightarrow$ -(j)a, $\{ \} \rightarrow$ -o-, vod-, -nos-. Pri medponsko-priponskem zlaganju je obrazilo sestavljeno iz medpone in pripone — medponsko-priponsko obrazilo.

Tip (b) je vezan samo na en del zloženka, in sicer na medponskoobrazilne, npr. *avt-o-garaža* $\leftarrow$ *garaža* *{za} avt*[-ø], $\{ \} \rightarrow$ -o, avt-, -garaža. V skladijski podstavi medponskega obrazila je samo slovnični pomen, katerega nosilec je v navedenem primeru predlog za s (tožilniško) končnico. S slovnično-pomensko skladijsko podstavo dokazana morfemska in s tem obrazilnost medpone potrjuje (eno)besednost tipov *angor-a-volna* ($\leftarrow$ *volna* *{iz} angor*[-e]), *Slovenij-a-les* ($\leftarrow$ *les* *{iz} Slovenij*[-e]) in jih strukturno izenačuje s tipi *drev-o-*

* (Zaim = zaimek; Glag_p = glagolski primitiv; Sp = prilastkov odvisnik; Sč = stavčni člen; P = pripona; Op = priponsko obrazilo; Sam = samostalni; Opr = predponsko obrazilo; M = medpona; Om = medponsko obrazilo; [], { } = pretvorljivost v obrazilo; / = podrednost; // = ali.)

-red ($\leftarrow$ red {iz} drev(es){-o}), sever-o-vzhod ($\leftarrow$ vzhod {ob} sever{-u}), s tistimi tipi torej, ki imajo medponsko obrazilo tudi izrazno samostojno.

Pri tipu (c), ki je modifikacijski, zloženske niso možne. Samo zaradi preglednosti naj opozorim, da je glede na pomen x_2 — v obrazilo pretvorljive (določujoče) sestavine skladenjske podstave — mogoče ločiti dva tipa modifikacij, in sicer:

(c₁) modificirano izpeljavo; za skladenjsko podstavo modifikacijskih samostalniških izpeljank velja, da je x_2 količinska pridevniška beseda — nedoločni števniki *več*, *veliko* — ali kakovostni pridevnik (merni ali s pomenom pozitivnega/negativnega čustvenega razmerja): *tovariš-ija* $\leftarrow$ [več] *tovariš* [-ov], [] $\rightarrow$ -ija, *tovariš-*; *mož-ak* $\leftarrow$ [velik] *mož* [-o], [] $\rightarrow$ -ak, *mož-*; *brat-ec/-ina* $\leftarrow$ [naklonjeno/nenaklonjeno — dober/slab] *brat* [-o], [] $\rightarrow$ -ec/-ina, *brat-*. Prislov kot podstava obrazila se v x_2 pojavlja ob pridevniškem ali glagolskem jedru (x_1); pomen prislova je vzporeden s pridevniškim pomenom — izraža večjo ali manjšo razsežnost lastnosti, npr. *bled-ikav* $\leftarrow$ [malo] *bled* [-o], [] $\rightarrow$ -ikav, *bled-*; pozitivno ali negativno čustveno razmerje, npr. *hod-k-a-ti* $\leftarrow$ [ljubko] *hod-i-ti*, [] $\rightarrow$ -k-i-ti, *hod-*, stopnjo, npr. *čist-ejši* $\leftarrow$ [bolj] *čist* [-o], [] $\rightarrow$ -ejši, *čist-*;

(c₂) s e s t a v o, ki je zelo pogosta pri tvorbi glagola, kjer je x_2 največkrat globinski prislov kraja, redkeje časa, npr. *iz-vleči* $\leftarrow$ *vleči* [iz], [] 'ven' $\rightarrow$ *iz-*, *-vleči*; *pred-pakirati* $\leftarrow$ *pakirati* [pred], [] 'prej' $\rightarrow$ *pred-*, *-pakirati*; pri sestavljenem samostalniku je x_2 vrstni pridevnik, navadno na časovni ali hierarhični osi, npr. *pra-ded* $\leftarrow$ *nekdanji ded*, [] $\rightarrow$ *pra-*, *-ded*.

Tip (č) je spet samo z l o ž e n s k i, vezan na priredno razmerje v skladenjski podstavi, npr. *slovensk-o-nemški* $\leftarrow$ *slovensk* {-i in} *nemški*, { } $\rightarrow$ -o-, *slovensk-*, *-nemški*.

Zunaj vseh predstavljenih tipov in podtipov skladenjske podstave ostaja s k l a p l j a n j e kot tista besedotvorna vrsta, za katero ni mogoče predvideti ne slovničnega razmerja v skladenjskem opisu ne števila predmetnopomenskih besed v njem. Za sklapljanje velja pretvorbena enakost vseh besednih sestavin skladenjskega opisa, tudi zaimkov, členkov ipd. — vse se izrazno ohranijo in postanejo sestavina besedotvorne podstave, npr. *se-de-da*, *dober-dan*. Samo ta besedotvorna vrsta je prav s svojim skladenjskim opisom vezana na več ali manj naključne besedne zveze iz govora (parole) — skladenjski opis je v bistvu govorna podstava.²

1.2 Samo tip (a) — navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze, del zložen — lahko loči besedotvorni pomen, če definiramo ta pomen spet skladenjsko — kot pretvorbo pomenske podstave (propozicije) povedi. Možnost pretvorbene povezave samostalniških (in verjetno tudi glagolskih) tvorjenk iz skladenjskopodstavnega tipa (a) s sestavinami pomenske podstave povedi nam daje objektivna merila za določitev števila besedotvornih pomenov.³ Tako

² Predstavljena tipologija tvorjenk je natančneje razčlenjena v delu A. Vidovič-Muha, Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen (v tisku pri Partizanski knjigi in Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani).

³ Število besedotvornih pomenov je pri različnih avtorjih vsaj deloma različno. Če se omejimo samo na slovenske, pozna A. Breznik, Zloženske v slovenščini, Razprave AZU II, Ljubljana 1944, 55–76, v glavnem štiri besedotvorne pomena s tem, da uvršča besedotvorna pomena dejanja in vršilca dejanja med prvotna, besedotvorna pomena kraja in časa dejanja pa med drugotna (metonimična); A. Bajec, Besedotvorje

za zloženke kot navadne izpeljanke npr. iz glagola velja, da je za besedotvorne pomene relevantnih šest sestavin pomenske podstave povedi: povedje (Pov), ki se pretvorbno povezuje z dejanjem (De), med udeleženci pa tako delovalniki (D) kot okoliščine (O): prvi delovalnik (D₁) je v pretvorbni zvezi z vršilecem dejanja (Vd), ki ga določa še podspol živosti (živ), in s predmetom za opravljanje dejanja (Pd), označen z neživo (-živ), od neprvih delovalnikov sta relevantna tožilniški (D₄), ki je povezan z rezultatom dejanja (Rd), in orodniški (D₆) — povezan s sredstvom dejanja (Sd); okoliščine so v podstavi mesta dejanja (Md) in časa dejanja (Čd). Tako se nam izloči sedem besedotvornih pomenov, s tem, da se vršilec dejanja in predmet za opravljanje dejanja ločita samo po slovnični podkategoriji živosti (+/-ž). Primeri besedotvornih pomenov izglagolskih zloženek, ki jih je mogoče prenesti tudi na izglagolske izpeljanke:

Pov → [to, da] → De: *glav-o-bol-o* ← [to, da] *boli* {-o} *glav* {-a}, [] → -o, { } → -o-, *glav*-, -*bol*-;

D₁ → [tisti, ki]_ž → Vd: *vrp-o-hod-ec* ← [tisti, ki] *hodi* {-o} {po} *vrp* {-i}, [] → -ec, { } → -o-, *vrp*-, -*hod*-;

D₁ → [tisti, ki]_ž → Pd: *vetr-o-bran-o* ← [tisti, ki]_ž *brani* {-o} {pred} *vetr* {-om}, [] → -o, { } → -o-, *vetr*-, -*bran*-;

D₄ → [to, kar] → Rd: *um-o-tvor-o* → [to, kar] *tvori* {-o} *um* {-o}, [] → -o, { } → -o-, *um*-, -*tvor*-;

D₆ → [to, s čimer] → Sd: *vod-o-mer-o* ← [to, s čimer] *meri* {-mo} *vod* {-o}, [] → -o, { } → -o-, *vod*-, -*mer*-;

Ok → [*tam*_{m/ž/s}, kjer]⁴ → Md: *kamn-o-lom-o* ← [*tam*_m, *kjer*] *lomi* {-jo} *kamn* {-o}, [] → -o, { } → -o-, *kamn*-, -*lom*-;

Oč → [*tedad*_{m/ž/s}, ko] → Čd: *list-o-pad-o* ← [*tedad*_m, ko] *pada* {-jo} *list* {-i}, [] → -o, { } → -o-, *list*-, -*pad*-.

2 V nadaljnji razčlenitvi bomo poskušali predstaviti skladenjskopodstavne tipe zloženek slovenskega knjižnega jezika v kontrastivni naslonitvi na nemške zloženke. Izhajamo iz slovenskega gradiva in iz tipologije zloženek, ki je bila narejena za slovenski knjižni jezik⁵. Izbiro nemščine kot kontrastivnega jezika je mogoče utemeljiti z dvema dejstvoma: (a) zlaganje je v nemščini eden izmed temeljnih besedotvornih postopkov,⁶ zato se upravičeno pojavlja

slovenskega jezika I. Izpeljava samostalnikov, Ljubljana 1950, našteje kar 26 pomenov priponskih obrazil samostalniških izpeljank s tem, da ne ločuje nemodifikacijskih (izpeljavnih) pomenov od modifikacijskih in da ne ločuje besednovrstne izvornosti besedotvorne podstave; J. Toporišič, SS 1976, 124–145, navaja besedotvorne pomene samo pri izpeljanem samostalniku, in sicer po šest (+ modifikacije) glede na izvorno besednovrstnost besedotvorne podstave — samostalniki iz glagola, pridevnika, samostalnika. Prim. Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica* (Ljubljana) 15 (1975), 241–256.

⁴ EkspONENTI *m/ž/s* ob prislovnih zaimkih kraja, časa, dajejo tem zaimkom samostalniško vrednost; tako je ohranjena skladenjskopodstavna prislovna razvidnost, bistvena za besedotvorni pomen, hkrati pa je določena tudi besednovrstnost bodoče tvorjenke.

⁵ V delu, cit. v op. 2.

⁶ Prim. W. Fleischer, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen 1971 (2. nespremenjena izdaja, l. 1969): »Najpomembnejše besedotvorne vrste so v nemščini zlaganje /.../, izpeljava /.../, predponka tvorba /.../, str. 50; W. Henzen, *Deutsche Wortbildung*, Tübingen 1965 (3. predelana izdaja, l. 1947) pravi, da se v besedotvorju raziskuje predvsem »zlaganje in izpeljevanje kot dve najvažnejši besedotvorni vrsti za nemščino /.../, str. 33.

vprašanje strukturne prekrivnosti s slovenskimi zloženkami in seveda tudi strukturne presežnosti; (b) dolg življenjski stik slovenščine in nemščine, družbena podrejenost slovenščine in pa seveda prav pogostnost zloženke tvorbe v nemščini — vse to je vplivalo na oblikovanje normativnih pravil za prevajanje nemških zloženek v slovenščino, ki nam seveda posredno sporočajo tudi, kateri tipi zloženek so avtohtoni slovenski. Tako npr. Metelko v svoji slovnici iz leta 1825⁷ predlaga dve nadomestni možnosti slovenjenja nemških zloženek, in sicer: 1. z izpeljankami ali celo netvorjenkami, npr. *Morgenstern* — danica, *Kaufmann* — kupec, *Salzfass* — solnica, *Tischtuch* — prt, *Dachfenster* — lina, *Goldschmied* — zlatar, 2. z besedno zvezo, in sicer s pridevniškim ali podstavnopridevniškim prilastkom, npr. *Hausbrot* — domači kruh, *Meerwasser* — morska voda, *Fuchsschwanz* — lisičji rep, *Kreuzweg* — križev pot, *Hausschlüssel* — ključ od hišnih vrat, *Mehlspeise* — jed iz moke tudi močnata jed predlaga Metelko. Na slovenščino veže zloženke, ki imajo v skladijski podstavi (a) glagol, npr. *črvojed*, *bratomor*, *kolovoz*, *srborit*, (b) kakovostni rodilnik, npr. *beloglav*, *gologlav*, *trdcovraten*, (c) vsaj prvotno svojilni rodilnik, npr. *kozoglav*, *psoglav*. Čeprav je v Vodnikovi slovnici iz 1811. leta⁸ veliko manj gradiva, se da izluščiti podobna normativna tipologija, ki traja pravzaprav vse do Toporišičevega Slovenskega knjižnega jezika,⁹ se pravi, da jo najdemo tudi v slovnici štirih avtorjev iz 1956. leta.¹⁰

2.1 S stališča obrazilne zgradbe je vse zloženke slovenskega (knjižnega) jezika mogoče ločiti na medponsko-priponske — tip (a₃) — te so v veliki večini podredne, in na samo medponske, ki so lahko podredne — tip (b) — ali priredne — tip (č).

2.1.1 Medponsko-priponske zloženke — (a₃) — so sestavina slovenskega besedotvornega sistema in z normativnega vidika danes nevprašljive. Na podlagi skladijskopodstavnih lastnosti jih je mogoče ločiti na tri skupine.

2.1.1.1 V prilastkovem odvisniku skladijske podstave je obvezno polnompomski glagol, ki oblikuje eno izmed stavčnih razmerij — vezavo, primik ali prisojanje.¹¹ Razvrstitev glagolskega korena (KGlag) je v slovenščini desna, kar bi se ob levem samostalniškem korpeno dalo zapisati: KSam + M + KGlag + P: *smér-o-kaz-ø* ← [*tisti*, *ki*] *kaže*{-ø} *smér*{-ø}, | | → -ø, { } → -o-, *smér*-, -*kaz*-. Strukturno enake zloženke pozna tudi nemščina. V obeh jezikih je skladijska podstava medpone največkrat vezavna, in sicer brezpredložna tožilniška. W. Fleischer poudarja, da so najpogostejši glagoli v podstavi obravnavanih tvorjenk, ko gre za pomen predmeta, ki opravlja dejanje, tožilniškovezavni *geben*, *halten*, *tragen*, (str. 129), kar potrjuje izrečeno misel: *Blink*-, *Funken*-, *Signal*-, *Strom*-, *Zeichengeber*, *Büsten*-, *Hüft*-, *Schlips*-, *Sockenhalter*, *Blatt*-, *Feder*-, *Patronenhalter*, *Balken*-, *Brücken*-, *Eisen*-, *Hosen*träger.¹² Strukturno enake so v slovenščini zloženke kot *most-o-bran-ø* ← [*tisti*, *ki*] *brani*{-ø} *most*{-ø}, | | → -ø, { } → -o-, *most*-, -*bran*-. Seveda so v obeh

⁷ F. Metelko, *Lehrgebäude der Slovenischen Sprache im Königreich Illyrien und den benachbarten Provinzen*, Laibach 1825.

⁸ V. Vodnik, *Pisfmenoft ali Gramatika sa Perve fhole*, v Ljubli 1811.

⁹ J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 2*, Maribor 1966.

¹⁰ A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič (J. Solar), *Slovenska slovnica*, Ljubljana 1956.

¹¹ Delitev glagolskih zloženek na podlagi vezljivostnih in družljivostnih lastnosti (stavčnega) skladijskega opisa je pri nas prvi predstavil A. Breznik v razpravi, cit. v op. 3, in s tem pravzaprav odprl vrata skladijskemu besedotvorju.

jezikih pogosti tudi drugi besedotvorni pomeni. Še nekaj primerov za vršilca dejanja: *Briefträger*, *Kesselheizer*, *Buchdrucker*, *Raumheizer*, *Fensterputzer*, *Klavierspieler*; strukturno in besedotvornopomensko enaki tipi v slovenščini: *pism-o-noš-a* ← [*tisti, ki*] *nosil*{-o} *pism*{-a}, || → -(j)a, {} → -o-, *pism*-, -*nos*-. Tako v slovenščini kot v nemščini imamo seveda primere tudi za druge sklonske vezave, npr. *knjig-o-trž-ec* ← [*tisti, ki*] *trguje*{-o} {s} *knjig*{-ami}, || → -ec, {} → -o-, *knjig*-, -*trg*-; *kruh-o-bor-ec* ← [*tisti, ki se*] *bori*{-o} {za} *kruh*{-o}, || → -ec, {} → -o-, *kruh*-, -*bor*-: *Elektronenrechner*, *Kopfhörer*, *Gabelstapler*, *Radfahrer* ipd. Nekaj primerov z medponsko skladiščno podstavo iz primika (v različnih besedotvornih pomenih): *brz-ojav-o* ← [*to, kar*] *brz*{-o} *javi*{-mo}, || → -o, {} → -o-, *brz*-, -*jav*-; *bistrogled*, *dobrojed*, *tiho-lazec*, *daljnomet*, *pravopis*, *svetlogled* itd.: *bakr-o-rez-o* ← [*to, da*] *reže*{-mo} {o} *bakr*{-o} || → -o, {} → -o-, *bakr*-, -*rez*-; strukturno ustrezne nemške zloženke: *Lautsprecher*, *Breitbarten*, *Grobraster*, *Rückgang*, *Rückzug*, *Fernspruch*, *Fortschritt*, *Freispruch*, *Hinauswurf*; *Sterngucker*, *Landstreicher*, *Eckensteher* itd. Primeri z medponsko skladiščno podstavo iz prisojanja: *glav-o-bol-o* ← [*to, da*] *boli*{-o} *glav*{-a}, || → -o, {} → -c-, *glav*-, -*bol*-: *Gedankenfolge*, *Ideenfolge*, *Kopfschmerz*, *Zahnschmerz* ipd.

V slovenščini in nemščini so torej med glagolskimi medponsko-priponskimi zloženkami uveljavljeni strukturno enaki tipi, kar pomeni, da je v skladiščni podstavi medpone največkrat vezava, primik ali prisojanje, v skladiščni podstavi pripone pa se prek pretvorbene povezave s pomensko podstavo povedi realizirajo pričakovani besedotvorni pomeni. Razlika med jezikoma je omejena na predmetnopomensko zapolnitev skladiščne podstave, se pravi na besede, ki so pretvorbilne v sestavini besedotvorne podstave zloženke. V nemščini je takšnih skladiščkopodstavnih besed veliko več kot v slovenščini, vsaj deloma so verjetno tudi drugačne, zato je prevajanje v slovenščino večkrat opisno, ali natančneje rečeno, nezložensko, npr. *Lautsprecher* — *zvočnik*, *Hosenträger* — *naramnica*, *Eckensteher* — *kdor stoji v kotu*, *Klavierspieler* — *pianist*, *Fensterputzer* — *čistilec oken* itd., poleg seveda *Briefträger* — *pismo-noša*, *Kopfschmerz* — *glavobol*, *Schnellzug* — *brzovlak*, *Steinbruch* — *kamno-lom*, *Übeltäter* — *hudodelec*. V nemščini zelo pogosta začetna (leva) razvrstitev glagolskega korena v besedotvorni podstavi vpliva na njegovo vlogo tako, da ta postane skladna s položajem, torej določujoča. Zloženka se iz medponsko-priponske spremeni v samo medponsko, njena skladiščna podstava ne sodi več v obravnavani okvir, npr. *Brat-o-pfanne* — *Pfanne zum Braten*: *ponev za peči* ← *v kateri se peče* ipd. (O teh tipih gl. več 2.1.2.)

2.1.1.2 V prilastkovem odvisniku skladiščne podstave je kakovostnorodilniška zveza, katere samostalni je, kot je znano, omejen na poimenovanja sestavin organizmov, pridevnik pa je lastnostni.¹² Tvorjenke te vrste so v slovenščini pridevniške in poimenujejo lastnosti dela organizma, npr. *bel-o-las-o* ← [*tak, ki je*] *bel*{-ih} *las*{-o}, || → -o, {} → -o-, *bel*-, -*las*-; tako še npr. *dolgonog*, *črnoglav*, *bledopolit*, *drobnolist*, *golobrad*, *jasnook*, *širokopleč*, *zele-nolist*, tudi *dobrosrčen* ipd. V nemščini so te tvorjenke samostalniki, ki poime-

¹² Gradivo nemških zloženek je v glavnem iz knjige *W. Fleischerja*, cit. v op. 6, deloma tudi iz slovnice *F. Metelka*, cit. v op. 7, in iz Slovensko-nemškega slovarja 1, 2, Ljubljana 1894, 1895, *M. Pleteršnika*.

¹³ Prim. o tej pomenski skupini zloženek *A. Vidovič-Muha*, Zloženke s pomenom lastnosti delov organizma, SR 31, 1983, 359—374.

nujejo osebo glede na lastnost, sama lastnost (dela telesa), ki jo v slovenščini poimenuje zloženka, pa je v nemščini poimenovana s prilastkovno besedno zvezo, lahko pa tudi s pridevniško izpeljanko iz (samostalniške) zloženke.¹⁴ Nekaj primerov: *Lang-ø-haar-ø* : *langes Haar, langhaarig* — *dolg-o-las-ec* : *dolgi las, dolgolas*; *Blauauge, Blondkopf, Kurzhals, Dickbauch* ipd. V slovenščini imamo torej opraviti s samostalniškimi izpeljankami iz pridevniških zloženek, v nemščini pa s pridevniškimi izpeljankami iz samostalniških zloženek.

Strukturno podobne so pridevniške zloženke s količinskim prilastkom v skladijski podstavi, npr. *dv-o-nog-ø* ← [*ta, ki ima*] *dv{-e} nog{-i}*, [*]* → *-ø*, [*]* → *-o-*, *dv-*, *-nog-*; v nemščini: *Zwei-ø-bein-ø* (kdor ima ...): *zwei Beine, zweibeinig* — *dvonožec* : *dveh nog, dvonog* ipd.

2.1.1.3 V prilastkovem odvisniku skladijske podstave je tvorjeni (razmer- ni) pridevnik ob samostalniku, npr. *cestn-o-promet-ni* ← [*ta, ki je povezan*] [*s*] *cestn{-im} promet{-om}*, [*]* → *-ni*, [*]* → *-o-*, *cestn-*, *promet-*; tako še: *denarn-o-gospodar-ski, literarn-o-kritič-ni, kulturn-o-zgodovin-ski, lastn-o-roč-ni, narodn-o-buditelj-ski, zabavn-o-glasb-eni, šolsk-o-reform-ni, vrhunsk-o-šport-ni* ipd. V slovenščini so te vrste tvorjenke novejšje, npr. Breznik jih sploh še ne navaja, pač pa jih ima npr. že Pleteršnik pa tudi Bajec.¹⁵ Tvorjenke so v slovenščini danes zelo produktivne. Kaže, da so v skladijski podstavi takšnih zloženek lahko vse pomenske skupine izsamostalniških vrstnih pridevnikov, niso pa skladijskopodstavni (vrstni) pridevniki iz glagola, npr. *gugalni, budilni, obešalni, spalni* — nimamo npr. zloženek **gugalnostolni, *budilnourni, *spalnosobni* ipd. Izvzete so seveda tudi druge pomenske skupine tvorjenih (in netvorjenih) pridevnikov. Zanimivo je, da se v skladijski podstavi ne pojavljajo pridevniki, ki so pretvorljivi, pa čeprav samo potencialno, v edninski svojilni rodilnik in imajo obrazila *-ov/-in* ali *-ji*; nimamo zloženek tipa **očetovoposestni, *pasjeutni* ipd. Od svojilnih pomenskih pridevniških skupin kaže, da ne morejo biti v skladijski podstavi pridevniki s pomenom t. i. sestavinske svojilnosti, npr. nimamo zloženek tipa **tovarniškodimniški (tovarniški dimnik* ← *dimnik (od) tovarne* — *dimnik je del tovarne)*, **človeško-nožni* ipd. Iz skladijske podstave obravnavanih zloženek so seveda izločeni vsi kakovostni pridevniki, tako tvorjeni kot tudi netvorjeni, če ne gre za konverzne (izkakovostne) vrstne pridevnike, navadno prilastke v strokovnih besednih zvezah; vsaj teoretično ne bi smelo biti nobenih ovir za tvorjenke tipa *bel-o-fosfor-ni, črn-o-bor-ovi (nasad), lahk-o-beton-ski, armiran-o-beton-ski, bel-o-blagov-ni, bel-o-gardistič-ni, globok-o-mor-ski, visok-o-gor-ski* ipd. pač po tipih samostalniških zloženek prav tako iz frazeoloških zvez v prilastkovem odvisniku skladijske podstave, npr. *črn-o-šol-ec* ← [*tisti, ki je povezan*] [*s*] *črn{-o} šol{-o}*, *mal-o-mešč-an (malo mesto)*, ki so že dolgo v jeziku.

Če veljajo za slovenščino določene omejitve glede tvorbe zloženek z vrstnim pridevnikom v skladijski podstavi, pa nemščina takšnih zloženek kaže, da sploh ne pozna; zanje namreč nima skladijskopodstavnega pridevniškega gradiva; nemščina v veliki večini primerov iz desnega samostalniškega prilastka ne tvori (razmernih) pridevnikov, ampak določujočo sestavino zloženke:

¹⁴ W. Fleischer v delu, cit. v op. 6, piše: »Es ist der Typ *Langbein*, nicht 'langes Bein' sodern 'Person, die lange Beine besitzt' bezeichnend.« (str. 98)

¹⁵ R. Perušk, Zloženke v novejši slovenščini (Izvestja novomeške gimnazije, Novo mesto 1890, 3–42), izloča svojilni rodilnik iz podstave obravnavanih zloženek, dopušča pa seveda druge sklonoskopomske podstave.

namesto zveze *cerkvena uprava* (*cerkvenoupravni*) ← *uprava* (*od*) *Cerkve* ← *Cerkev* *upravlja* imamo v nemščini zloženko *Kirchenordnung* ← *Ordnung* (*von*) *der Kirche*; *cestni promet* (v podstavi zloženke *cestnoprometni*) : *Strassenverkehr*; *državno gospodarstvo* (*državnogospodarski*) : *Staatswirtschaft*; *državno pravo* (*državnopravni*) : *Staatsrecht* itd. Kot se vidi iz primerov, imamo v nemščini že na prvi tvorbeni stopnji opraviti z zloženkami, in sicer s samostalniškimi, podobno kot pri tipu 2.1.1.2; pridevniki se v nemščini tvorijo z izpeljavo iz njih in so tvorjenke druge stopnje: *Staatswirtschaft*¹ — *staatswirtschaftlich*², *Staatsrecht*¹ — *staatsrechtlich*² ipd.

Tu se odpirata zanimivi vprašanji prekrivnosti po eni strani skladiškovno-podstavnega pomena slovenskih vrstnih, zlasti izsamostalniških pridevnikov z določujočo sestavino nemških zloženek, po drugi strani pa tudi vprašanje obsega vdora nemških in sploh germanskih zloženkih besedotvornih vzorcev na račun slovenščini ustreznih samostalniških besednih zvez. V naslednjih poglavjih bomo skušali vsaj z nekaj primeri osvetliti omenjeni vprašanji.

2.1.2 S slovenskega normativnega stališča je pravzaprav najzanimivejši tip (b), ki zajema, kot vemo, podredne zloženke s samo medponskim obrazilom; vse zloženke tega tipa imajo vsaj hipotetično sopomenko v besedni zvezi.

2.1.2.1 Samostalniške zloženke v nemščini zajemajo v slovenščini mnoge samostalniške besedne zveze z razmernim (svojilnim, vrstnim) pridevnikom, pa tudi z desnim samostalniškim ali celo stavčnim prilastkom. V slovenščini pa so se nekako v drugi polovici prejšnjega stoletja pojavile samostalniške zloženke iz dveh samostalnikov v skladiškovni podstavi. Medponsko obrazilo teh zloženek je lahko nastalo iz naslednjih slovničnih pomenov (razporeditev po pogostnosti primerov — (a) najpogostejši):

(a) tožilnik s predlogom *za*; SPo → Sam Sam_{za}: *avt-o-cesta* ← *cesta* {*za*} *avt*{-o}, { } → -o-, *avt*-, -*cesta* — *Autobahn*; tako še: *živin-o-zdravnik* — *Tierarzt*, *zob-o-zdravnik* — *Zahnarzt*, *fotometer* — *Photometer*, *bantamkategorija* — *Bantamkategorie*, *baletmojster* — *Balletmeister* ipd.;

(b) orodnik; SPo → Sam Sam_o: *dinam-o-motor* ← *motor* {*z*} *dinam*{-om}, { } → -o-, *dinam*-, -*motor* — *Dinammotor*; *parostroj* (*parni stroj*) — *polivinilklorid* (*polivinilni klorid*) — *Polivinilchlorid*; *elektrodiagnostika* (*diagnostika z elektriko*) — *Elektrizitätsdiagnostik*. Posebni so orodniški primeri z globinskim skladiškovnopodstavnim priredjem: *sever-o-vzhod* ← *vzhod* {*ob*} *sever*{-u}, { } → -o-, *sever*-, -*vzhod* — *Nordwest*;

(c) roditeljski s predlogom *iz*; SPo → Sam Sam_{iz}: *ananas-o-liker* ← *liker* {*iz*} *ananas*{-a}, { } → -o-, *ananas*-, -*liker* — *Ananasliker*; *akvarelbarvice* (*akvarelne barvice*) — *Aquarellfarbe*; *dralonperilo* (*dralonsko perilo*) — *Dralonwäsche*, *avtokolona* (*avtomobilska kolona*) — *Autoschlange*;

(č) mestnik; SPo → Sam Sam₅: *avt-o-cisterna* ← *cisterna* {*na*} *avt*{-u}, { } → -o-, *avt*-, -*cisterna* — *Tankwagen*; *bitglasba* (*bitovska glasba*) — *Beatmusik*;

(d) roditeljski (brezpredložni); SPo → Sam Sam₂: *prav-o-branilec* ← *branilec* *prav*{-a}, { } → -o-, *prav*-, -*branilec* — *Rechtsanwalt*; *stanodajalec* — *Wohnungsgeber*;

(e) svojilni roditeljski; SPo → Sam Sam_{2(od)}: *arteri-o-skleroza* ← *skleroza* *arterij*{-o}, { } → -o-, *arter*(j)-, -*sklercza* — *Arteriosclerosa*, *bronh-o-pnevmonija* — *Bronhopneumonie*.

Tudi pod vplivom angleščine se zloženke iz podredne zveze dveh samostalnikov v slovenščini vedno bolj kopičijo; medponsko obrazilo novejših kalki-

ranih prevodov pa tudi že doma nastalih tvorjenk po prevzetem vzorcu je homonimno s sklonsko imenovalniško končnico, npr. *angor-a-volna*, *bek-ø-projekcija*, *bantam-ø-kategorija*, *mont-a-strop* pa tudi *Slovenij-a-vino*, *Slovenij-a-česte* ipd. Za vse primere tako tvorjenih zloženek lahko rečemo, da imajo v slovenščini systemske ustrezniške v samostalniški besedni zvezi, npr. *avtomobilska cesta*, *zobni zdravnik*, *angorska volna*, *montažni strop*, *bantamska kategorija*, *ananasov liker*.¹⁶ V tem okviru je mogoče predstaviti vsaj nekaj vzorčnih primerov pomensko različnih desnih prilastkov, ki so v slovenščini podstava različnim pomenskim skupinam vrstnih in deloma tudi svojilnih pridevnikov,¹⁷ v nemščini pa določujoči sestavini zloženke. Primeri bodo predstavili strukturno različnost obeh jezikov hkrati pa tudi ustrezno možnost slovenjenja obravnavanih nemških zloženek. Samostalniške nemške zloženke s samo medponskim obrazilom imajo svojo določujočo sestavino prevedljivo v pomenske skupine slovenskih levih (pridevniških) lahko tudi desnih (nepridevniških) prilastkov, ki izražajo:

(a) snovnost; SPo → Sam_{ed} Sam_{iz}: *srebrna* (žica) ← (žica) {iz} *srebr{-a}*, { } → *-en*, *srebr-* — *Silberdraht*; tako še: *zlata*, *srebrna*, *bakrena*, *spínčena ploščica* — *Gold-*, *Silber-*, *Kupfer-*, *Bleiplättchen*, *spínčena cev* — *Bleirohr*, *srebrna skrinjica* — *Silberkästchen*, *zlata skodelica* — *Goldschale*; *železen obroč* — *Eisenband*; *usnjeno delo 'izdelek'* — *Lederarbeit*, *slonokoščeno delo 'izdelek'* — *Elfenbeinarbeit*; *atomska goba* — *Atompilz*, *atomsko jedro* — *Atomkern*;

(b) sestavinskost; SPo → Sam_{mn} Sam_{iz}: *učiteljski* (zbor) ← (zbor) {iz} *učitelj{eo}*, { } → *-ski*, *učitelj-* — *Lehrercolegium*, *pevsko društvo* — *Sängerbund*, *turistična skupina* — *Turistengruppe*;

(c) izvornost; SPo → Sam Sam_{iz} (Sam_{iz} → krajevne okoliščine): *potočna* (voda) ← (voda) {iz} *potok{-a}*, { } → *-ni*, *potok-* — *Bachwasser*, *morska voda* — *Meerwasser*, *pekovski kruh* — *Bäckerbrot*;

(č) namenskost; glede na glagolniškost/neglagolniškost določujočega samostalnika v skladijski podstavi je mogoče ločiti dve skupini:

(č₁) neposredna namenskost je vezana na izglagolski samostalnik; SPo → Sam Sam_{za} (izglag) — prilastek ostaja v mnogih primerih desni (predložni) samostalniški: *veselje za nakupovanje* — *Kauflust*, *mleko za pitje* — *Trinkmilch*, *obleka za kopanje* (kopalna obleka) — *Badeanzug*; slovenske sopomenke so lahko tudi izpeljanke ali kako drugače tvorjene besede, vendar povsod s vsaj pomensko podstavo predložnega (za) tožilnika: *strelišče* (prostor za streljanje) — *Schiessplatz*, *nagobčnik* — *Beisskorb*, *kurišče* — *Heizungssofen*, *plačilni* (natakar) — *Zahlkellner*, *rezilnik* — *Schnittmesser*, *prepoved za prehitivanje* — *Überholverbot*, *ovrica* — *Bindfaden*;

(č₂) posredna namenskost je vezana na neglagolski samostalnik; SPo → Sam Sam_{za(-glag)}: *zračni* (filter) ← (filter) {za} *zrak{-ø}*, { } → *-ni*, *zrak-* —

¹⁶ J. Toporišič, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, SR 19, 54–74, 222–224, v polemik z J. Riglerjem utemeljuje zloženost (in ne besednozveznost) tipa *anansliker* prav s strukturno enakostjo tipu *brucmajor*; Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970 (pa tudi vse naslednje knjige) obravnava primere kot besedne zveze s t. i. nesklonljivim prilastkom.

¹⁷ Pomenske skupine vrstnih in svojilnih pridevnikov, utemeljene s skladijsko — pa tudi pomenskopodstavno različnostjo in z različnostjo mest v levem prilastku, so predstavljene v razpravah A. Vidovič-Muha, Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov, SR 29, 19–42, in Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede, SR 26, 253–276.

Luftfilter, diplomsko, doktorsko, izpitno delo — *Diplom-, Doktor-, Examenarbeit*, otroški vrtec — *Kindergarten*; talilnik za srebro, baker — *Sielber-, Kupfertiegel*, tehcnica za zlato — *Goldwaage*, utež za zlato — *Goldgewicht*; progovni mojster — *Bahnmeister*;

(d) nahajanje, obstajanje; SPo → Sam Sam₅/Prisl: sobni (zapor) ← (zapor) {v} sob{-i}, { } → -ni, sob- — *Zimmerarrest*, kotni zob (kočnik) — *Backenzahn*, pisarniško, poljsko, gozdno delo — *Büro-, Feld-, Waldarbeit*, trebušna plavut — *Bauchflosse*, kopališčni zdravnik — *Badearzt*; smrt v zraku — *Lufttote*; delo zunaj, notri — *Aussen-, Innenarbeit*;

(e) spremstvenost; SPo → Sam Sam_{6(-glag)}: zračni (balon) ← (balon) {z} zrak {-om} ← v katerem je zrak — *Luftbalon*, atomski ledolomilec — *Atomeisbrecher*, svinčena voda — *Bleiwasser*, bakrova tinktura — *Bleitinktur*, bakrov vitriol — *Kupfervitriol*, srebrov rudnik — *Silberbergwerk*, briljantni prstan — *Brillantring*, mlečna juha — *Milchsuppe*;

(f) sredstvo; SPo → Sam Sam_{6(izglag)}: ročno (delo) ← (delo) {z} rok{-ami}, { } → -ni, rok- — *Handarbeit*, duhovno delo — *Geistesarbeit*, avtomobilska vožnja — *Autofahren*, kopelno zdravljenje — *Badekur*; zastrupitev z bakrom — *Kupfervergiftung*, udarec s palico — *Stockschlag*;

(g) pretvorbo vezave; SPo → Sam Sam₂: kopalec zlata (— kopati zlato) — *Goldgräber*, kovač zlata, bakra (zlatar, »bakrar«) — *Gold-, Kupferschmied*, olivalec svinca (olivati svinca) — *Bleigiesser*, zidanje hiše (zidati hišo) — *Hausbau*, presaditev kože (presaditi kožo) — *Hautüberpflanzung*, ljudsko štetje (šteti ljudi) — *Volkszählung*;

(h) pretvorba S-strukture — v bistvu gre za enega izmed svojilnorodilniških pomenov; Sam Sam_{2(glag)}: otroško (delo) ← (delo) (od) otrok{-ø}, { }, → -ški, otrok- — *Kinderarbeit*, gospodinjsko, vajeniško delo — *Hausfrau-, Lehrlingsarbeit*, otroško kričanje — *Kindergeschrei*, materina ljubezen — *Mutterliebe*, delavsko vprašanje — *Arbeiterfrage*, ribji lov — *Fischfang*; viseča svetilka (Svetilka visi) — *Hangelampe*, sledeči čas (Čas sledi) — *Folgezeit*, »svetleči črvič« 'kresnica' — *Glühwürmchen*, pogonsko kolo (Kolo poganja) — *Lauftrad*; tako tudi: sejalec — *Säemann*, sesalec — *Säugetier*, opravljevec — *Lästermau*;

(i) svojilnost predvsem v pomenu sestavinskosti: SPo → Sam Sam_{2(ed)}: človeška glava — *Menschenkopf*, lisičji rep — *Fuchsschwanz*, slonov rilec — *Elefantenrüssel*, konjska dlaka — *Pferdehaar*, kravja koža — *Kuhhaut*;

(j) podobnost; pomen izhaja iz primerjave s snovnostjo ali svojilnostjo: zlati lasje (kot zlati) — *Goldhaar*, bakren nos — *Kupfernase*, zlati, srebrni fazan — *Gold-, Silberfasan*, srebrni galeb — *Silbermöve*; herkulovo delo — *Herkulesarbeit*, sizifovo delo — *Sisypharbeit*, hudičeva ženska — *Teufelsmeib*.

2.1.2.2 Čeprav nemščina nima, kot je bilo že rečeno, pridevniških zloženk iz samostalniške zveze z vrstnim pridevnikom v skladenjski podstavi, namesto njih ima pač samostalniške zloženke (*Strassenverkehr*: cestni promet), je število tudi pridevniških zloženk obsežno in strukturno raznoliko. Za razliko od slovenščine tvori nemščina pridevniške zloženke npr.:

(a) iz zveze kakovostnih pridevnikov z desnim dopolnilom v skladenjski podstavi; ti pridevniki so med drugim:

(a₁) lastnosti, npr. barvni, stanjski: vreden branja — *lesenwert*, lačen žoljenja — *lebenshungrig*, slab glede tiska — *druckschwach*; rdeč kot opeka/

/opečnato rdeč — ziegelrot, zelen kot smaragd/smaragdno zelen — smaragdgrün, moder kot admiral/admiralsko moder — admiralblau;

(a₂) posledični stanjski (glede na glagolsko dejanje): *bled od strahu — schreckenbleich*, *rdeč od jeze — zorngerötet*, *bolan za gripo — grippenkrank*, *bolan od vročine/vročičen — fieberkrank*, *poln peska — sandvoll*; *razgaljenega pratu, kolen — holsfrei, kniefrei*;

(a₃) deležniški (tvorjeni iz glagola): *poslikan z roko/ročno — handgemalt*, *pokrit z umazanijo/umazan — schmutzbedeckt*, *podložen s krznom — pelzgefüttert*; *držeč vodo — wasserdicht*, **grozeč nevarnost / nevaren — gefährdrohend*;

(b) iz zveze glagolskega pridevnika s prislovom: *težko dihajoč — schwachatmend*, *blizu ležeč — naheliegend*, *bogato obdarjen — reichbegabt*, *lahko bolan — leichtkrank*, *temno obarvan — dunkelgefärbt*, *daleč ležeč — fernliegend*.

2.2 Že nepopolna kontrastivna razčlenitev slovenskih in nemških zloženk je dokazala temeljne besedotvorne razločke, ki izvirajo iz dejstva, da je zlaganje v nemščini med najpogostejšimi besedotvornimi postopki, saj pokrivajo nemške zloženke velik del slovenskih izpeljank, pa tudi besednih zvez. Zato je za nemške zloženke značilna:

(a) velika skladenjskopodstavna razgibanost, saj zajemajo nemške zloženke npr.

(a₁) skladenjske podstave slovenskih vrstnih in svojilnih pridevnikov pa tudi desnih samostalniških prilastkov: *Milchsuppe — mlečna juha*, *Goldgräber — kopač zlata*, *Stockschlag — udarec s palico*, *Kinderschrei — otroško kričanje* ipd.,

(a₂) slovenske kakovostne pridevnike z desnimi dopolnili, npr. *grippenkrank — bolan za gripo*, ali zveze glagolskih pridevnikov in prislovov, npr. *rotgefärbt — rdeče pobarvan*,

(a₃) različne besedne vrste in njihove oblike, npr. *Esenszeit — čas, ko se je*, *Innenarbeit — delo notri*, *Altmeister — stari mojster*,

(b) raznovrstna distribucija korenskih morfemov, npr. pogosta razvrstitev glagolskega korena levo od samostalniškega, npr. *Hängelampe — viseča svetilka*, *Lauftrad — pogonsko kolo* ipd.

(c) možnost večštevilčnosti korenskih morfemov tudi pri podrednih zloženkah, seveda na različnih tvorbenih stopnjah, npr. *Braunkohlenbrikett*, *Briefkastenleerung*, *Fussbodenbelag*, *Hausfriedensbruch*, *Fernsehdokumentation* ipd. — lastnost, ki temeljno loči slovensko besedišče od nemškega, slovenski način mišljenja od nemškega.

SUMMARY

1 The present analysis of compounds adheres to the syntactic theory of word formation: it sees word formation as a part of syntax; the unit that determines this "word-formational syntax" is a transformational variant of a derived word, and is termed *syntactic base* (SB).

1.1 There are four structural types of syntactic bases in Slovene, depending on which of the syntactic-base components is transformed into an affix:

SB $\rightarrow$ (a) $[x_1/x_2, x_1 \rightarrow \text{Pron}/V_p, x_2 \rightarrow C_a/E_s, |] \rightarrow \text{Suff}/F_{\text{suff}}$: *jezd-ec* $\leftarrow$ $[tisti, ki]$ *jezdi* $[-\emptyset]$, $|] \rightarrow -ec$, *jezd-*; *gnezd-i-ti* $\leftarrow$ $[biti\ o]\ gnezd[-u]$, $|] \rightarrow -i-ti$, *gnezd-*; *pod-brad-ek* $\leftarrow$ $[tisti, ki\ je]\ \{pod\}\ brad[-o]$, $|] \rightarrow -ek$, $\{ \} \rightarrow pod-$, *-brad-*; *knjig-o-trž-ec* $\leftarrow$ $[tisti, ki]\ trguje[-\emptyset]\ \{s\}\ knjig[-ami]$, $\{ \} \rightarrow -o-$, $|] \rightarrow -ec$, *knjig-*, *-trg-*; (b) $x_1/\{ \}x_2, x_1 \rightarrow -\text{Pron}/-V_p$ (usually N_1), $x_2 \rightarrow -C_a/-E_s$ (usually N_{-1}), $\{ \} \rightarrow F_{\text{interf}}$: *želez-o-beton* $\leftarrow$ *beton* $\{z\}\ želez[-om]$, $\{ \} \rightarrow -o-$, *želez-*, *-beton*; (c) $[x_2/x_1 - \text{modification type}, x_2 \text{ may also be to the right}, |] \rightarrow F_{\text{suff}}/F_{\text{pref}}$: *rok-i-ca* $\leftarrow$ $[majhna]\ rok[-a]$, $|] \rightarrow -ica$, *rok-*; *iz-vleči* $\leftarrow$ *vleči* $[iz]$, $|] \rightarrow -iz-$, *-vleči*; (d) $x_1\{+\}x_1\{+\}x_1\{+\} \dots \{ \} \rightarrow \text{Interf}/F_{\text{interf}}$: *poljedelsk-o-živinorejski* $\leftarrow$ *poljedelski* $[-i\ in]\ živinorejski$, $\{ \} \rightarrow -o-$, *poljedelsk-*, *-živinorejski*.

(Pron = pronoun, V_p = verbal primitive, C_a = attributive clause, E_s = sentence element, Suff = suffix, F_{suff} = suffixal formant, N = noun, F_{interf} = interfixal formant, F_{pref} = prefixal formant, Interf = interfix, $|]$, $\{ \}$ = transformability into affix, / = subordination, // = or.)

1.2 Only type (a), therefore also no other compounds but those whose formant is composed of an interfix and a suffix, discriminates word-formational meaning (as long as this meaning is defined syntactically: as the transformation of the semantic base — proposition — of the sentence). For instance, deverbative compounds distinguish six word-formational meanings, for which six components of the semantic base of the sentence are relevant: actant 1 (whereby the subgender " $\pm$ animate" can also be taken into account), actants 2 and 6, circumstants of time and place, and the predicate: Actant 1 $\rightarrow$ $[tisti, ki]_{\text{anim}}/_{\text{-anim}} \rightarrow$ Agent (*hrib-o-laz-ec*/*petr-o-lov-o*); Actant 4 $\rightarrow$ $[to, kar] \rightarrow$ Result (*um-o-tvor-o*); Actant 6 $\rightarrow$ $[to, s\ čimer] \rightarrow$ Instrument (*debl-o-mer-o*); Circumstant_{place} $\rightarrow$ $[tam_{m/t'n}, kjer] \rightarrow$ Place (*kamn-o-lom-o*); Circumstant_{time} $\rightarrow$ $[tedaj_{m/t'n}, ko] \rightarrow$ Time (*list-o-pad-o*).

1.2.1 From the Slovene-German contrastive point of view, interfix-suffix compounds are divisible into three groups:

(1) In both languages, the attributive clause in the syntactic base contains an autosemantic verb forming one of the sentential relationships: government, predication, or adjunction. The verbal morpheme is usually the one on the right: *pism-o-nos-(j)a*: *Brief-o-träg-er*. The difference between the two languages is limited to the autosemantic words in the syntactic base which are transformable into word-base.

(2) In both languages, the attributive clause in the syntactic base contains a construction with a genitive of quality, wherein the noun always denotes a component of an organism, while the adjective is a qualitative adjective: the Slovene compounds are adjectives (denoting a quality of a part of organism), the German ones are nouns (denoting a person with respect to the quality): *dolg-o-las-o* $\leftarrow$ *tak, ki \dots*: *Lang-o-haar-o* $\leftarrow$ *tisti, ki \dots*

(3) In Slovene, the syntactic base contains a classifying or possessive adjective that premodifies a noun — such a compound is an adjective: *cestnoprometni* — *cestni promet*. It seems that German lacks this sort of compounds, probably because it cannot derive (desubstantial) classifying adjectives: in German, the substantial postmodifier is the base of the first part of substantial compounds, while adjectival compounds are derived from the former by suffixation and are therefore of the second degree: *Staatswirtschaft* — *staatswirtschaftlich*: *državno gospodarstvo* — *državnogospodarski*.

1.2.2 Findings about subordinate — especially substantial — compounds with only an interfix, are linked to the group of compounds discussed above. From seman-

tically different (substantival) postmodifiers in the syntactic base, Slovene derives different semantic groups of relational adjectives; in German, such postmodifiers become the determining component of compounds. This German pattern, however, has been adopted also in Slovene (roughly since the second half of the 19th century): such Slovene compounds — sometimes mere loan translations — always have a phrasal synonym (at least a potential one) with a pre- or postmodifier: *ananasliker* — *ananasov liker* : *Ananaslikör*.

1.2.3 The differences between Slovene and German compounding are essentially due to the fact that in German compounding is a very frequent manner of word formation, covering a great deal of Slovene suffixal derivatives, word phrases, etc. Thus, the syntactic bases of German compounds show a greater diversity: they include the syntactic base of, e.g., Slovene relation adjectives as well as postmodifying nouns and clauses (see examples above), Slovene qualitative adjectives postmodified by complements, Slovene adverbs, etc.: *rdeč od jeze* — *zornerrötet*, *rdeče pobarvan* — *rotgefärbt*, *delo zunaj* — *Außenarbeit*. German compounds also demonstrate a more diversified distribution of root morphemes, e.g., the verbal morpheme often stands to the left of the substantival one: *Bratpfanne*, *Trinkmilch*, etc. The characteristic which fundamentally distinguished German from Slovene, however, is the limitless number of root morphemes in German subordinate compounds of different degrees, e.g. *Wortbildungsstruktur*.

SREČKO KOSOVEL (1904—1926) IN RUSKI PESNIŠKI
KONSTRUKTIVIZEM — PODOBNOSTI IN RAZLOČKI

Podobnosti med Kosovelovim in ruskim pesniškim konstruktivizmom so predvsem tehnopoetske, medtem ko se po vsebinski orientaciji močno ločita: Kosovel namreč razumno zavrača tehnomehanski kult, biomehanizacijo in taylorizacijo v umetnosti in življenju. Povrh napada dolarizacijo evropske zavesti, dekadenco duha in lažno meščansko demokracijo. — Slovenski pesnik ni imel neposrednih stikov z rusko konstruktivistično poetiko in ideologijo, razen z Erenburgovo konstruktivistično prozo iz leta 1922, spodbude za lastno poetiko tega tipa pa je nahajal v slovenskem, jugoslovanskem in evropskem likovnem, gledališkem in pesniškem kontekstu.

The similarities between Kosovel's and Russian constructivism in poetry are above all technopoetic. On the level of content, they have a rather different orientation: Kosovel judiciously repudiates the technomechanic cult, biomechanization and taylorization in art and life. Besides, he attacks the dollarization of the European conscience, the decadence of the mind, and the phony bourgeois democracy. — The Slovene poet had no immediate contacts with the Russian constructivist poetics and ideology, except with Erenburg's constructivist prose of the year 1922; he found incentives for his own poetics of such type in the Slovene, Yugoslav and European context of fine arts, theater arts and poetry.

Literarna, likovna in gledališka umetnost ter arhitektura konstruktivistične smeri je nastala v Rusiji po revoluciji. Gre za teorijo in prakso, ki je gojila k stvarjem, predmetom obrnjeno umetnost, klicala k tehniki, k jasni, delujoči konstrukciji, k »organiziranemu« umetniškemu delu. Opazni predstavniki smeri so Ilja Erenburg, Ilja Selvinski, Boris Tatlin, El Lisicki in Vsevolod Meyerhold. Konstruktivistična estetika in umetnost sta značilni za obdobje od 1922 do 1929, meje Sovjetske zveze sta prestopili že leta 1922 z likovno razstavo v Nemčiji in nekaj številkami revije Vešč-Gegenstand-Objet, ki sta jo Erenburg in El Lisicki 1922. izdala v Berlinu, v njej pa opisala nekatere značilnosti konstruktivistične smeri. Novo estetiko so nato uveljavljali v weimarski šoli za arhitekto in slikarje, v njej sta predavala tudi Vasilij Kandinski in Moholy-Nagy Laszlo, ki ju je poslušal in se zanjo navdušil slovenski slikar Avgust Černigoj. V Pragi je konsestetiko razširjal grafik Karel Teige, blizu pa mu je bil pesnik in programatik Bedřih Václavek. Konspoetika in estetika se je iz Berlina, Weimarja in Prage podaljšala deloma v Zagreb k reviji Zenit, ki jo je izdajal Ljubomir Micić, v njej pa je sodeloval Ivan Goll in drugi, in kjer so leta 1922 prevedli Erenburgov »program« iz revije Vešč. Druga veja je s Černigojem segla v Ljubljano in Trst do pesnika Srečka Kosovela, ki je s Černigojem razmišljal o ustanovitvi revije Konstrukter, kons-estetiko pa mogel konkretnije spoznati na dveh Černigojevih razstavah jeseni 1924 in spomladi 1925 v Ljubljani. Gibanje je seglo nemara tudi v Bolgarijo, kar je delno videti iz prispevka Gea Mileva v Zenitu.

A. Makarov pravi ob pesnici Veri Imber, da programi ruskih konstruktivistov, ki so jih med drugim objavili v *Gosplan literatury* (1925) in *Biznes* (1928), zanimajo danes le še literarne in kulturne zgodovinarje.¹ Ta presoja

¹ A. Makarov, Vera Inber, *Stihotvorenija i poëmy*, Moskva, 1965, str. 25.

pa najbrž ne velja za rusko konstruktivistično pesništvo, ki nikakor ni le časovni dokument, pa čeprav je morda res, da je ob siceršnji evropski odmevnosti ruske literature komaj katera ruska konstruktivistična pesem prevedena v večje evropske jezike.

Slovenska varianta konstruktivistične poezije, ki je nastala približno v istem času, kot prvi val ruske tega tipa, v celoti pa je bila objavljena šele 1967. leta, si je že utrla pot v francoščino, italijanščino, katalonščino, nemščino, madžarščino, češčino ter hrvaščino in srbsčino. Gre za kons poezijo Srečka Kosovel. Razmeroma odmeven sprejem tega pesnika v sedanji Evropi kajpada ne sloni le na njegovih kons pesmih, v katerih po obliki ne odstopa dosti od podobnih ruskih in drugih pesniških izdelkov te smeri, njegova poezija je marveč privlačna zaradi svojega etičnega naboja sploh in še posebej zaradi etičnega naboja v destruktivno-konstruktivnih pesmih, v katerih pesniški subjekt napada in kritično presoja krizo evropskega duha ter moralno in socialno zavest evropskega človeka.

Takšna Kosovelova kons pesem vabi k tipološki primerjavi z rusko kons poezijo, primerjava pa naj pokaže a) podobnosti in razločke med njunima teoretskima podlagama, b) podobnosti in razločke v pesniški praksi sami. Zaradi nekoliko pomanjkljivega gradiva in zaradi omejenega obsega tega članka je ta primerjava pravzaprav šele uvod v poglavje, ki bi lahko imelo naslov »Kosovel in ruska literatura«. A že ta primerjava pomaga odgovoriti na vprašanje, katere prvine ločujejo Kosovelovo kons poezijo od ruske in ji ohranjajo pomen tudi za današnji čas.

Ruska in druga konstruktivistična estetika

Iz ruske, madžarske in češke konstruktivistične estetike nas obvezujejo predvsem tista mesta, ki se ali od blizu ali vsaj od daleč dotikajo Kosovelovih presoj konstruktivizma.

Ilja Erenburg in El Lisicki pravita v Vešči, da je konstruktivna metoda postala glavna metoda povojnega časa, revijo pa sta zato poimenovala Vešč, ker konstruktivistu »umetnost pomeni ustvarati ‚predmet‘; umetnost je težnja po stvarnosti, težnosti, zemlji; hiša, spev, slika so ‚predmeti‘, ki ljudi ne smejo odtujevati od življenja, ampak jih morajo vezati z njim«. Konstruktivist odklanja preprost utilitarizem, pesnika ne odvrča od verzov, likovnega dela noče spremeniti v propagandni plakat. Erenburg in Lisicki odvrčata tudi od estetičnih deklaracij in kličeta ustvarjati »predmete« in »nove oblike«; nove oblike izvajata iz socioloških podlag, vežeta jih na družbene spremembe.²

El Lisicki je konstruktivizem opisal leta 1924 z besedami: nič več barvnih in besednih utvar, umetnost matematično natančno iznajdeva in določa pojave, stvari, zakone snovi in človeka. Umetnik oblikuje snov — železo, les, steklo. Kratkovidni vidijo le stroj, v resnici pa gre za tehnični pogled na svet.³ Georg

² Erenburg-El Lisicki, Vešč. Zenit, april 1922. Zagreb.

³ El Lisicki: »Diese Künstler sehen die Welt durch das Prisma der Technik an. Sie wollen keine Illusionen mit Farbe auf Leinwand geben und arbeiten direkt in Eisen, Holz, Glas. Die Kurzsichtigen sehen darin nur die Maschine. Der Konstruktivismus beweist, dass die Grenze zwischen Mathematik und Kunst, zwischen einem Kunstwerk und einer Erfindung der Technik, nicht feststellbar ist«. Kunst — ismus, 1914—1924. Bern, 1924.

Grübel je na podlagi teh in takih izjav dobro sklepal, da konstruktivistična »predmetna« estetika odpravlja izmišljenost, fiktivnost (»uslovnost«) umetniškega dela in ga motivira realistično.⁴

Vsevolod Meyerhold je tehnični pogled na svet prenesel na igralsko umetnost. V članku *Akter budućega i biomehanika* je pisal: »Konstruktivizem obvezuje umetnika postati inženir. Umetnost mora sloneti na znanstveni podlagi, umetnikovo ustvarjanje mora biti zavestno. Igralčeva umetnost obstaja v organizaciji njegove snovi, tj. v zmožnosti izrabiti izraznost telesa.« Gospodarno izrabiti telesne danosti, jih do kraja udejaniti: iz Meyerholdove biomehanike gleda predvsem Taylorjeva teorija o kar največjem izkoristku delavčevega giba ob stroju in teorija Aleksandra Bogdanova o organizaciji dela.⁵

Konstruktivist Moholy-Nagy Laszlo je v eseju *Dynamisch konstruktives Kraftsystem* zavrnil trpno opazovanje in trpno poustvarjanje predmetnosti in življenja ter se zavzel za »vitalno konstruktivnost«, za »načelo vseh človeških in vesoljskih razvojev«. Umetnik naj uravnava svoj umetniški prostor po vesoljskem dinamizmu, napolni naj ga z razgibanimi močmi in odstrani klasično, negibno skladnost predmetov. Samo razgibani sestav spremeni recipienta v sodejavnik moči, ki se razvijajo v umetniškem postopku (v gledališču, na razstavi, med branjem), spremeni ga v življenjskega konstruktivista.⁶ Da človeka presune, razgiblje, oživi le kinetična konstrukcija, je trdil tudi Alfred Kemény v članku *Das dynamische Prinzip*.⁷ Ervin Piscator pa je načelo razgibanosti uveljavil v »proletarskem gledališču«: fanfare, retorična sredstva, revolucionarne pesmi, korske recitacije, filmske projekcije — konkretni razgibani stil, samo ta naj bi v gledališču kar najbolj razgibal in oživil gledalca.

Karel Teige je na Češkoslovaškem razpravljal o ruskem konstruktivizmu spomladi 1925 (in kasneje), se pravi tedaj, ko je tudi Srečko Kosovel razmišljal in pisal o svojem konstruktivizmu. Teige je menil, da konstruktivizem pomeni zavestni konec »Umetnosti«, ars academicae, klasične estetike in idealnega tipa lepote in da je umetnikova naloga po tej estetiki »artefakt«, trezni izdelek po kriteriju funkcionalnosti. Dalje je menil, da je človek skupni imenovalac in slogovno načelo konstruktivistične umetnosti oziroma smeri, za katero je rabiti izraz »umetnost« samo zaradi tega, ker drugega nimamo. In »stroj«? Teige pravi, da je izdelan po »merilih človeka« in da je prava umetnina. A ker je že umetnina, ne potrebuje nobenega prepesnjevanja, preslikavanja, nobene lepote zunaj sebe. Lepoto stroja je zato pustiti v tovarni, nikar je posnemati na platnu, s kipom ali v pesmi.⁸ Strojno lepoto je potemtakem razmejil od umetnostne lepote, s tem pa tudi od futuristične estetike: Teigejeva estetika priznava stroju umetniškost, stroj priznava kot izraz človekove biomehانيčne logike, zaradi česar je nesmiselno ponavljati, podvajati, posnemati njegovo lepoto.

Med množico povojnih čeških poetičskih razglasov je relevanten in zanimiv še razglas *Nove techniky v básnickém řemesle* Bedřiha Václavka spomladi 1925. Václavek govori o sočasnosti, sinhronizmu sveta: podob, barv, zvokov,

⁴ Georg Grübel, *Russischer Konstruktivismus*, str. 22.

⁵ Grübel, str. 105. — Kosovel je že leta 1922 pritrjevalno prebiral delo A. Bogdanova »Proletariat und Kunst«.

⁶ Moholy-Nagy Laszlo, *Dynamisch-konstruktives Kraftsystem*. Der Sturm, 1922.

⁷ Der Sturm, 1925.

⁸ Karel Teige, *Konstruktivismus a likvidace »umění«*, 1925.

idej in moči, misli in dogodkov, sanj in resničnosti, ter o vsenavzočnosti ali sinoptiki odnosov, nasprotij in podobnosti. Tehniko stare in nove pesmi slikovito primerja s tehniko kočije in s tehniko letala. Kot Marinetti tudi on predlaga odpravo racionalne logike oziroma sintakse in ločil, saj v pesmi ne gre več za izjedritev misli, ampak za zgoščeno združevanje fraz. Pesniška tehnika bodi vidna: beseda naj zvočno oslabi in naj postane vidna, ker nova pesem ne poteka le v času, ampak tudi v prostoru, bliža se filmu, je pregleden seznam liričnih vrednot. Oko je edini popoln organ, svet sprejema vsenavzočno, in celota, ki jo obseže pogled, je in bodi nov pesniški slovar. Spremljajoča znamenja nove poezije so še: taylorizacija ali skrajna gospodarnost izraza, večglasnost, zgoščena, vendar pregledna mnogovrstnost, mnogozvočna orkestracija, vsota sanj in resničnosti.

Podobne estetiške in poetične misli, kot so jih premišljali in razglašali ruski, madžarski in češki umetniki, so tedaj zaposlovale tudi nekatere slovenske, med njimi Kosovela, zlasti še misli: umetnost in njen »predmet«, umetnost in resničnost, umetnost in njen namen, tehnični pogled na svet, biomehanski pogled na človeka, taylorizacija človekove ustvarjalnosti, stroj kot lepotni predmet in človek kot merilo zanj; umetnina in njen prostor kot duhovno in čustveno razgibalšče človeka, zgoščena, pregledna mnogovrstnost ali mnogomotivnost nasproti nepremični skladnosti v pesmi; iz estetskega načela razgibanosti ali razgibane umetnine govori človek XX. stoletja, ki ga je vojna utrudila, človek, ki je že pripravljen na hitrost, navajen na avto, ekspresni vlak in letalo in še na »giblivo gledanje«, na filmsko umetnost. In končno — razvidnost besede in nekaterih delov pesmi, razbitje sintakse in tradicionalnih ločil, pesem kot zgoščen seznam liričnih vrednot. To so, na kratko, kritične točke evropske konstruktivistične estetike (in ne samo nje), za katere je v Kosovelovi umetnostni miselnosti srečati ali soglasja zavrtnitve.

Tematika in poetika ruske konstruktivistične poezije

Ruski literarni konstruktivizem obstaja v vseh treh pesniških zvrsteh, v liriki, prozi in dramatik, slovenski pa v liriki, le nekaj malega tudi v prozi (Bratko Krefc) in v Kosovelovem »načrtu« za neko prozo. Ker je tako, nas obvezuje predvsem pogled na rusko kons pesništvo.

Prvo ime te vrste literature je Ilja Selvinski, poleg Erenburga in Čičerina začetnik in glavni nadaljevalec smeri. Njegova glavna tema je tehnika in tehnična inteligenca, v poemi *Ris* in v romanu v verzih *Puštorg* slavi pomen tehnične inteligence in tehnike sploh za nadaljnji razvoj socializma in civilizacije. S tem je njegova osrednja tema izrazito socialno in oblikovno obarvana. Bil je kajpada tudi član skupine LCK in je leta 1924 soglašal s pozivom sovjetske partije, da »tehnika rešuje vse v obdobju rekonstrukcije« ali gospodarske obnove. V knjigi *Pesnikove notice* se je razmejl do oboževanja življenja iz instinktov in drugih telesnih moči ter se odločil za zavestno organizirano življenje. V *Uljalajevščini* (napisana 1924, izšla 1927) je dosledno izpovedal načelo konstruktivistov, namreč načelo, da je vse »organizacija, načrtnost, snovnost«. Še v zborniku *Biznes* (1928) je zapisal v Uvodu: »Socialistična ideja je zdaj za nas v prvi vrsti ideja gigantskega tehničnega napada na naravo, in sicer hkrati napada na suho naravo triletnega kolobarjenja kot tudi na naravo odurne, umazane, ušive vsakdanjosti.«⁹

Tudi je prelomil s tradicionalno poetiko, na primer tudi v »eksperimentalnih« pesmih, kot imenuje organizacijo motivov v ciklusu ciganskih romanc *Ciganskaja 2-ja*, *Vor* in *Ciganskij val's na gitare*. Zbornik *Rekordy* (1925) je že kar »prava demonstracija možnosti konstruktivistične poetike«. ¹⁰ Odpravil je muzikalni verz in uvedel glasbeno načelo takta, uveljavil je »taktovik« iz ruskih bilin ali verz, ki ima 3 ali 4 ikte, med njimi pa enega, dva ali tri nepoudarjene zloge. S takim verzom si je omogočil različne ritmične dolžine ter leksikalne in govorne sklope; tudi upesnjevanje razpoloženj in strasti oseb različnih dob in socialnih slojev. Od tod pojav, da je v pesem vstopila tudi naracija in jo nekoliko prozaizirala, in da je bila pesem za Selvinskega »proza z očičenimi zobmi«.

Tudi Nikolaj Ušakov je 1924–1925 napisal ciklus pesmi *Vesna respubliki* in v njem povečal tehniko. ¹¹ Upesnil je na primer reflektorski žarek, ki osvetljuje noč (*Prožektor*), vzneseno naslikal silovit, divj oklepni vlak *Neistovyy bronopoezd*, evociral snovne motive vojaške tehnike, orožja, železniške postaje, vojnega letalca in njegov pokop (*Ty vходиš' v sad*). *Kladbišče parovozov* je že kar oda na pozabljen življenje »železa in ognja« ter na hitrost lokomotiv. Vrhunec njegovega tehnokulta je nemara prav *Vesna respubliki*, kjer pozdravlja tudi avtomobilsko družbo »Reno« pa brzec Čikago in žarnico Edison, kjer tehnične izdelke proglasi za sestavni del politične teme, obe pa imenuje z metaforo »pomlad«:

Kto smeeť govorit' o smerti,
kogda v respublike — vesna!

Njegovo občudovanje strojne mehanike in lirizacija strojev je blizu futuristične estetike.

Edvard Bagricki ima več revolucijske kot tehnomehanske tematike (*Pop i rab*, 1926), vendar je tudi on rad poslušal »motora dozornoga skorogovorki« (*Kontrabandisty*) in skoraj himnično upesnil divjanje motorja in avtobusa na asfaltni cesti v *Možaiskoe šose*; ¹²

Liš' on odin —
tot akvarium, v ktorom
ljudi, vozduh i benzin.
I vzyvaja, kak orator,
v sorok lošadinyh sil,
vhodit ravnyj radiator...

Drugače je ravnal Vladimir Lugovskoj v zbirki *Spolóhi* (Severni sij, 1926). V pesmi *Povest'* je stroj sicer povzdignil v zaveznika in pomočnika revolucionarjev pri njihovih premikih, za pomočnika gibanja vse revolucije, ni pa ga spremenil v predmet, ki bi bil sam po sebi estetičen in vreden upesnitve. Vlak je v njegovi *Povesti* vzporednica divjega vetra, motiv »Segodnja — vagon / Nedelja — vagon« pa simbolizira premike Rdeče armade. ¹³

⁹ Geschichte der russischen Sovjet Literatur, 1917–1941, Berlin, 1973, str. 155–156.

¹⁰ O. Reznik, Palitra poeta, str. 17: Ilja Selvinski. Sobranie sočinienij v šesti tomah. Tom I. Stihotvorenija. Moskva, 1971.

¹¹ Nikolaj Ušakov, Izbrannye stihy. Moskva, 1935.

¹² Edvard Bagricki, Izbrannoe. Moskva, 1948.

¹³ Vladimir Lugovskoj, Stihotvorenija i poëmy. Moskva, 1977.

Nikolaj Adujev se je odločil zlasti za netehnične revolucijske teme. Napadel je na primer požrešnost imperialistov v *Imperialističeskaja Zastol'naja*:¹⁴

Za stol! Za stol! prokazniki sedye.
ljubiteli voinstvennyh pirov!

Duhovito je izsmejal »nравnostni proračun« farizejev in birokratov, ki prezirajo »vsako idejo brez manšet«, smešil je dogmatike v duhovnih stvarih (*Farizeji*, 1920, *Pohvala bjurokratizmu*, 1929).

In Vera Inber? Leta 1932 je zapisala: »Konstruktivisti! Konstruktivizim! Vse èto ušlo tak daleko, èto by ob ètom možno govorit' uže spokojno.« S konstruktivisti je niso družili toliko razglasi in poetika, kolikor prijateljstvo. Pa vendar je tudi ona napisala pesmi, kot sta *Po telefonu* in *Ugolj* (1925), kjer tehniko sicer podreja človeku, vendar opeva tudi njeno moč in pomen. Kasneje je ugovarjala mehanizaciji zavesti in amerikanizaciji Evrope. V njenih pesmih je srečati ironične prozaizme (uvodni nagovori, vmesne opombe), kalam bure, ki pa niso duhovičenja, ampak poglobljajo smisel pesmi. V *Opyt analiza razluki* (1930) oživlja predmete, govori o hitrem razvoju tehnike in sklepa, da bo vlak kmalu muzejski »ekspонат«.¹⁵

Seveda ni mogoče zatajiti Ilje Erenburga, edinega, ob čigar prozi se je Kosovel »navdušil« in najbrž prebral tudi njegov proglas v reviji Vešč.

Do rok pa mu gotovo ni prišla Erenburgova knjiga *Šest' povestej o ljegkih koncah* (1922) iz katere je Nikolaj Preobraženski prevedel *Mercure de Russie, d. d.* (Akcionerное обščestvo »Merkjur de Rjussi«) za Ljubljanski zvon 1925, Kosovel pa si je v beležko zapisal, da bi na tak način tudi sam rad napisal povest »Zakotje. Slika Ljubljane na ta način kakor Erenburg.«¹⁶ Prevod Preobraženskega je sicer selektiven, ohranja pa temo: Nizozemska družba izkorišča ruski rudnik živega srebra in dekadentno razsipava po zahodnoevropskih hotelih; ohranja tudi Erenburgovo filmsko organizacijo epskega prostora: tukaj blatni rudnik Halčak — tam Pariz in vila z oleandri v Monte Carlu; tu delavska beda in garaštvo, tam uživaštvo in golota. Zgodbo sestavljajo kontrasti, poteka v telegrafskem, precej nominalnem stilu, ki skupaj z lakoničnim jezikom omogoča avtorju v majhno povest stisniti vsebino celega epa. V tekst je vložen tudi bančni izpisek. Kosovel je želel podobno »organizirati« sliko Ljubljane ali mesta, v katerem se je tedaj šopirila premogokopna družba in siceršnja meščanska »akumulacija« brez duše in idealov.

O Evgeniju Zamjatinu je v Zvonu (1925) bral, da mu je roman »Mi. Komunistična družba 800 let pozneje« ostal v rokopisu. Lahko pa je tukaj prebral njegovo kratko prozo *Cerkev božja* iz ciklusa »Pravljice za velike otroke« in še pripombo, da je ta pravljica »globoka obsodba sovjetske misli«, da pa Zamjatin vendarle ne prizanaša »tudi topi nestrpnosti in politični brezglavosti različnih sovražnikov sovjetov«. V Cerkvi božji in drugod biča tudi kapitaliste, ki gradijo svoje »katedrale« na umoru, na hudodelstvu. In še, da »Zamjatin ne pripoveduje, temveč riše te svoje povesti. Ustvaril je novo literarno obliko, vrsto slik, ki hite druga za drugo, veže pa jih čitatelj sam«.

¹⁴ Nikolaj Adujev, Izbrannoe. Moskva, 1963.

¹⁵ Kot pod 1.

¹⁶ Srečko Kosovel, Zbrano delo III. Ljubljana, 1977, str. 755.

Nimamo dokaza, da bi Kosovel imel v rokah nemški prevod romana *Mi* in v njem srečal »integral«, fantastično raketno letalo. Toda Zamjatinovi napadi na državo in na njene institucije so si s Kosovelovimi precej sorodni. Kosovel ne bi ugovarjal Zamjatinovi ironiji, da »jaz« nima pravice do »Države«, ker je le »gram« proti »toni«, iz česar še logično sledi, da »toni« pripadajo pravice, »gramu« pa le dolžnosti.

Če naj ponovimo, je glavna tema ruskih konstruktivističnih pesnikov človek tehnik s svojimi tehnomehanskimi izdelki. Pogosti so teksti z znanstveno-tehnološko vsebino (Selvinski: *Kak delaetsja lampočka*), objektivistične pesmi in epopeje, z znanstvenim hladom pisane potopisne novele v verzih. Mešali so pesniške vrste in zvrsti, gojili montažo, zapisovali gesla, formule, števila. Čeprav so svojo umetnost imeli za »etap« v razvoju socializma, so jih RAPP-ovci (Rosijskaja asociacija proletarskih pisateljev) deloma upravičeno imeli za oznanjevalce meščanske tehnokracije, jim mestoma najdevali težnjo po amerikanizaciji in ugotavljali »protirevolucionarno bistvo konstruktivističnih načel«.¹⁷

Kosovelova konstruktivistična poezija

Kosovel se v konceptu predmeta kons poezije razhaja z ruskimi konstruktivisti. Če so oni proglasili za pozitivno in upesnjevanja vredno jedro porevolucijskega časa — tehniko, mehaniko, stroj, hkrati pa znanstveno natančnost in načelo mehanike prenašali tudi na gledališkega igralca, je Kosovel določil za pozitivno jedro dobe in s tem tudi kons poezije človeka, »novega človeka«, človečanstvo in še naravo. Ni se odmaknil od tistega ekspresionizma, ki si je za svojo devizo izbral Človeka (z veliko začetnico). Proti veri v tehnično mehaniko je Kosovel postavil vero v »organsko-živo-svobodno«. Protimehanični nazor je določno izpovedal v svojem manifestu *Mehanikom* julija 1925, v času, ko je napisal največ konsov. Pozivna gesla tega spisa so namreč: »boj vsem mehanizmom,« uničiti »mehanizem«, »človek-stroj bo uničen«, »Vsi mehanizmi morajo umreti! Novi človek prihaja!«, prihaja »človečanstvo«.¹⁸ Mehaniko mora nadomestiti »elektrika«, torej življenje, v pesmi je uveljavljati paradoks, ker presega mehanične dogovore in je skok v življenje.

Če je Vsevolod Meyerhold na igralcu preizkušal Taylerjevo teorijo o kar najpopolnejši izrabi delavčevega telesnega »giba« pri stroju, češ popolnost doseže igralec, če se ne *pčuteva* v besedilo in v dramsko osebo, če opusti vsa-kršno psihologiziranje, ekstazo, če literaturo nadomesti s telesno akrobatiko, s plesom in pantomimo,¹⁹ je Kosovel večkrat tudi v kons pesmih zavrnil biomehaniko in taylorizacijo človeka. Kultu tehnike in mehanike se je uprl na primer takole:²⁰

Za narodo ni dresure.
Ljudi se ne da mehanizirati.
V mehaniki ni kulture.
Uničite taylorjanske
TVORNICE! HISA IZ
UNICITE! OPEKE
Človek ni avtomat.

(Kons)

¹⁷ Kot pod 10, str. 16.

¹⁸ Kot pod 16, str. 113.

¹⁹ Propyläen Geschichte der Literatur. Sechster Band. Berlin. 1982. str. 495.

²⁰ Odlomke pesmi navajam po Kosovelovem Zbranem delu II. Ljubljana, 1974.

Še ostrejši je v pesmi *Kons: Novi dobi*:

Smrt tehnično mehaničnim
problemom!
Vsi problemi so problemi človeka.
Protí Taylorjevemu sistemu.
Humanisti z vijoličasto brado.
Nova doba prihaja.

In dalje je zatrjeval: »Civilizacija je brez srca«, mestna civilizacija zaustavlja človekov vzgon, ovira njegova stremljenja:

Avtomobili 4 km, misli 1 km,
stremljenje 100 m.

(Napis nad mestom)

Kosovel je v svoje kons pesmi naselil kajpada tudi stroje in simbolični jezik empiričnih ved, a jih je naselil le kot snovne motive: transformator, elektromotor (za vrtanje zob), orient ekspres, aeroplan, dinamit, etroplan, fizika, atom, špirit, strihnin, H_2SO_4 — so postavljeni vanjo brez vsakršnega nazorskega in estetičnega navdušenja, le kot »predmeti brez duše«.

Vedel je, da bi ravnal nesmiselno in konservativno, če bi zanikal tehniko in mehaniko sploh, saj bi s tem zanikal tudi pomembni del človekove duhovne dejavnosti, njegovega samoohranjevanja. Zato tudi ni zatajeval pomena moderne vesoljske zavesti, ki si jo človek razširja in bogati prav s tehniko. Da tehnika demisticira »nebo«, je priznal v pesmi *Jesen*:

Aeroplani širijo obzorje,
dvigajo kozmično zavest.

— — —
Stoletje se mehanizira.
Nebo ni mistika,
ampak je PROSTOR.

V tej pesmi je ob besedo »veter« zapisal tudi ime »dinamisti«, gibanje v naravi asociiral z estetiko »gibljivih slik«. Malo ironično pa zveni ugotovitev o usodi moderne lirike v tej novi vesoljski perspektivi:

Moderna lirika propada.
2000 metrov v zraku
perspektive ni več.

Ob razumno omejenem priznavanju tehnične perspektive sveta se je ob vprašanju ali človek ali mehanika odločil za oba: mehanika, ta naj nikakor ne »pade«, a tudi človek ne sme biti

brez vrtnic.
Suženj mehanike. Transmisije.

(Mrtvi človek)

Kdor je njen suženj, je »mrtvi človek«.

Skratka, v razmerju človek — tehnika se Kosovelova kons poezija odločno razhaja najprej z italijanskimi futuristi in njihovimi posnemovalci, ki so pripravljali »mehaničnega človeka z nadomestnimi deli«, človeka brez duše, ter-

jali, da je »jaz« razbiti in ga zamenjati z »lirično obsedenostjo materije«; prav tako pa se razhaja z ruskimi konstruktivisti in njihovim kultom tehnike in biomehanike. Kult stroja in kult tehnike sta zavrnjena tako v izjavni, manifestativni obliki kot v pesmih, obakrat s »ČLOVEČANSTVOM« kot načelom »NOVE KULTURE« ali s kakovostnim, graditeljskim odnosom človeka do človeka. *Kons*: Z, v katerem je beseda »človečanstvo« izpisana z velikimi črkami, pomeni že s svojim »Z« tisto najvišjo pesnikovo »Omega« ali besedo o človekovi osebni in družbeni perspektivi: ne človek racionalni »mekanik«, ampak človek »topli vitalist« bodi najvišji cilj, kot je najvišjo postajo tedaj podobno imenoval František Götze na Češkoslovaškem. (Njegovega članka *Pri-tok nove življenjske energije* v Ljubljanskem zvonu 1927 Kosovel kajpada ni mogel prebrati.) Samo tak vitalizem pelje v nrvno poglobitev in etično utr-ditev človeka, do njega pa vodi samo taka umetnost, v kateri vlada »duša«. Prav beseda »duša« je Kosovelova osrednja beseda v konstruktivističnih pes-mih in hkrati beseda most med njim in Ivanom Cankarjem, ki ga omenja kons *Sferično zrcalo*, ter most med Kosovelom in Dostojevskim.

Tehnomehanski kult je torej prvi ogrožal in oviral človekovo etično in du-hovno ozdravitev po prvi svetovni vojni. Vojna je dokazala, da se ta kult lahko vsak trenutek izrodi v orodje uničevalnih strasti, še posebno nacional-nega imperializma, in še, da tehnomehanski nazor nevarno pospešuje vsaj troje bolezni, ki so napadle Evropejca, namreč »evakuacijo duha«, dalje zláto, dolarsko mrzlico in z njo povezano razbrzdano goloto ali »kult blondinke«, kot jo je odslikala Groszova grafična umetnost, in še najnevarnejšo bolezen med njimi: lažno meščansko demokracijo.

Več kons pesmi opozarja, da razum, duh, duša, etos zapuščajo Evropejca: »ljudje so evakuacija duha«, »evakuacija duš«, človek se boji »rotacije duha«, »Boston obsoja Einsteina«, »relativiteta nevarna« (*Kons*: 4). Da, relativitetna teorija je nevarna, ker ukinja večnost meščanskih in vsakršnih vrednot.

Duhovna dekadenca raste vzporedno z dolarizacijo zavesti, z naraščanjem duha »biznisa«, kot je prodor ameriške življenjske mode tedaj imenovala tudi Vera Imber v knjigi *Amerika v Parizu* (1928). Tega duha imenuje Kosovel z verzi in besedami: »V srcu zlati dolarji« (*Na piramidi*), »Amerika. Zlati do-larji!« (*Pred kapitulacijami*), »Ti si vdan konjunkturi. / Ta petrolej smrdi« (*Ranocelnikom*). Ali pa v pesemskem segmentu:

Potuhnjeni tipi v zlatih kozuhih.
Kakor v kalejdoskopu plešejo,
pred njimi valute, menice.
Prej bankir, jetnik papirjev,
zdaj v norišnici.

(*Nad norišnico*)

Znamenja barbarizacije so tudi zabavišča, je cirkus, je spolna podivjanost v podobi »verizniki plešejo kankan«, je dejstvo, da je prostitucija vdrila tudi v kulturo in je moč napisati enačbo: »Človek je žival. / Žival je človek.« (*Cir-kus Cludsky, prostor št. 461*). Kosovel v konsih ne moralizira, pač pa se upre, da bi se človek groteskno razjedel in zmaličil z lažnim bliščem. Po dolarizaciji zavesti udari s paradoksom:

Zlato je gnoj.
Gnoj je zlato.
Kdor ima dušo,
ne potrebuje gnoja.

(Kons 5)

Tretja evropska bolezen so bila gesla, ideje in ustanove meščanske demokracije. Neposredna iztočnica za Kosovelov napad na meščansko demokracijo je bil njegov osebni absurden položaj, kot ga je izrazil v pesmi *Jaz protestiram*:

Jaz, poln bolečin,
propalega naroda
propali sin.

Vsiljeni koroški plebiscit in enako imperialistični Rapallo sta slovenski narod razčetverila kot nobenega drugega v Evropi in povzročila, da je Kosovel v svoji domovini ostal skoraj brez domovine. Tudi zategadelj je proglasil za čiste laži »imaginarno človečansko Društvo narodov v Ženevi« (*Pred kapitulacijami*), »sterilni parlamentarizem«, »Nacionalizem je laž. / Društvo narodov laž« (*Kaj se oznemirjate*); tudi zato je svaril in opominjal: »Absolutizem prihaja«, »Neron v rdečem krvniškem plašču«, kralji, admirali, detektivi, žandarji in »vojaški proces«, »listi prinašajo slike / bolgarskih obešencev«, »politični zločinci so svobodni«, sedijo »po gledališčih, / barih in kavarnah / in drugih zabaviščih« (*Jaz protestiram*), in hkrati razločno risal brezuspešnost dobrih idej: ideja o »Balkanski federaciji« je obsojena, ker jo obkrožajo »zeleni žabji kralj«, »zeleni zarlament / ŽAB« (*Žandarji*), »brezciljni Slovenec« pa jugoslovanski meščanski politiki Pašić, Radić, Korošec. Skratka, meščanska demokracija se je vrisala v Kosovelove konstruktivistične pesmi kot maska državnega in mednarodnega političnega nasilja nad malimi narodi in nad človekom sploh.

Ker se je Evropa pesniku razkrila kot politična norišnica:

Evropa blaznica.
Blaz — ni — ca.
Evropa —

je bila pesniška destrukcija toliko bolj konstruktivna. Kosovel je pozval na slovesno rušenje evropskih katedral in parlamentov, na popolni izbris bleščečih evropskih laži:

O laž, laž, evropska laž!
Samo destrukcija lahko te ubije.
Samo destrukcija.
In katedrale in parlamenti:
laž, laž, evropska laž.
In Društvo narodov,
laž, evropska laž.
/.../
O Sofija, o katedrala.
O mrtveci, ki boste rešili
Evropo.
/.../
Rušiti, rušiti, rušiti!
Milijoni umirajo,
a Evropa laže.
Rušiti. Rušiti. Rušiti!

(Destrukcije)

Trojni kritični motivni sklop Kosovelovih konsov je kot celota buditeljstvo humanista, ubrano po geslu: »destruktivni revolucionarizem mora postati revolucionarni konstruktivizem«. V pesmi *Depresija* je pripomnil, da v Evropi »nekdo proglaša živo obliko«. Strinjal se je s takšno obliko, vendar pristavil, da je

Živa oblika, trpeča oblika.
Evropski človek.
Lajajte, srca. — Lajajte!

Motive je izbral in poudarjal zavestno potemtakem tako, da je v njih sproti uresničeval paradoks: »Jaz pojem in lajam«, kot je v *Razočaranjih, III* natančno opisal svojo hkratno dvojno dejavnost: napad in graditev. Kritični humanist je »lajal«, ker je bil človek »maska« in ker so bile njegove javne besede »kače laži«:

Maske.
Trpeče maske.
Nikoli
nismo odkriti.

(Solze mask)

In kaj bi pomagalo samo »peti«, sebe in svet opajati z lepoto, mamiti se s čarnimi slutnjami, ko pa človek v sebi še zmerom ni premagal Orangutana? Kritični humanist je moral upoštevati torej dvojnost svojega sprejemnika:

Svet opajam
z zlatimi slutnjami,
srca budim,
duše budim.
Sladko grozdje
je boljše od sanj.
Orangutan
dober član.

(Ej, hej)

Tudi v konstrukciji *Kalejdoskop* je še enkrat določil predmet svoje konstruktivistične lirike, namreč človeka in njegovo dvojnost:

Konstruktivnost opaža.
Kozmos v predmetu.
Človek je predmet z dušo in telesom.

Opaž je samo delček kozmosa v predmetu, človek pa je veliko več, je »sintetični« vesoljski predmet, je duhovno in snovno bitje hkrati. Kosovelova konstruktivistična pesem spodboduje snovne težnje in moči, tiste, ki človeka spreminjajo v nevarnega individualista, ga potiskajo na prvotno živalsko stopnjo; povečuje pa duhovne in socialne moči, »dušo«. Konstruktivno načelo njegove destrukcije je vstajenje človeka nad vsa mrtvila, ker ob vseh civilizacijskih »mrtvilih« je samo človek velika stvar:

Edino, kar je še velikega:
Sonce — človek.

(Sodobna mrtvila)

Konstruktivno načelo živi v celi vrsti paradoksnih metafor in izrekov:

Skozi ničišče
v rdeči kaos.
(Jesen)

ker

V rdečem kaosu prihaja
novo človečanstvo!
(Ljubljana spi)

»Novo človečanstvo« kot žlahtno jedro in idejo svoje konstruktivistične li-
rike je nazadnje dopolnil še s paradoksalno mislijo na smrt kot nekaj veselega:
smrt je radostna, kadar človek doživlja v sebi umiranje starega sveta in »člo-
veka« ter vstajenje novega:

Stari svet umira v meni.
Ura žalosti prihaja.
V zlatem sijaju prihaja.
nova mistika.
Mistika človeka.
Magični ogenj mu sije iz srca.
Njegove oči se svetijo kakor —
radij v noč.
Smrt je umikanje življenju.
Smrt je veselje.

(Ura žalosti)

Zagledati, imenovati, uzavestiti »evropske bolezni«, ki so razčlovečevale,
jih pesniško oblikovati, je pomenilo iznajti tudi poetiko ali temeljno obliko,
s katero bi bilo moč takšno nalogo dobro opraviti. Kosovel je moral napesniti
»knjigo novih lic«, nekaj podobnega, »kot (so) Piccasovi obrazi«, kot je knjigo
španskega slikarja omenil v pesmi *Jetniki, IV*. Delati kot Picasso je pomenilo
zamenjati klasično perspektivo z vsesmerno prostorsko perspektivo, postaviti
človeka v razgibani prostor in si ga ogledati z vseh smeri, razkriti tudi njegove
zakrite in zakrivane dele. Da bi dosegel kar najbolj nazorno individuacijo bo-
lezni evropskega človeka, se je Kosovel odločil še za montažo slik ožjega, slo-
venskega, in širšega državnega, evropskega in svetovnega prostora. Načelo
montaže v razgibanem, vsesmernem prostoru je opisal tudi v konstrukciji *Kaj
se vznemirjate?*

Aktivni duh zbira slike.
Poglej nazaj, poglej naprej!
Fakti preganjajo umetnost.

— — —
Iščem premikajočih se slik.

Kompozicijsko načelo montaže premikajočih se slik terja seveda pregledno
združevanje različnih snovnih in miselnih motivov. Res dovoljuje tudi osnovni
ali zbirni motiv, kot je na primer »zlato«, »stroj«, »politika«, »človek žival«,
vendar naleplja nanj dogodke in subjekte mešanih snovnih ravnin. Za primer
navajam *Pesem št. X*, v kateri sledi zvokom crkajoče podgane študentovo po-
mladno-pesimistično razpoloženje v podstrešni sobi, temu pa snop motivov, ki
osvetljujejo človekovo družbeno in metafizično ogroženost:

Strup za podgane. Pif!
Pif, Pif, Pif, Kh.
KH. KH. KH.
Podgana umira na podstrešju.
Strihnin.

O moji mladi dnevi,
 kakor tiho sonce na podstrešju.
 Raz streho čutim dehtenje lip.
 Crk, crk, crk, crk
 crkni
 Clovek
 Clovek
 Clovek.
 Ob 8. uri je predavanje
 o človečanskih idealih.
 Listi prinašajo slike
 bolgarskih obešencev.
 Ljudje —?
 Čitajo in se boje Boga,
 Bog pa je na razpoloženju.

Na podoben način obstaja sestavljena ali lepljenka iz političnih in državnih znamenj in motivov: »Balkanska federacija / Grška je bela / Rusija je rdeča«, »Zeleni žabji kralj / jaha na kostanju« (*Ej, hej*).

Ena od osnovnih vzmeti Kosovelove montaže je tudi paradokсна logika. Če je Ve Poljanski 31. januarja 1923 pisal v *Zenitu*: »Stvaramo novu logiku: logiku paradoksa«, je Kosovel o paradoksnih življenjskih logikah pisal takole:

»Biti logičen« je strašno težko. Ali ste že kdaj poizkusili? Jaz že in takrat sem spoznal dvojno: svojo logiko, ki je radikalno konsekvantna, in življenjsko logiko, ki je nelogična. Tako sem postal paradoksen. To je zame zelo važno. Kajti paradoks je naši dobi praktičnega razuma to, kar je nevihtni ogenj napram ognju na ognjišču. Razumete prispodobo, da je treba biti zviti kot kača, a preprosto, ne vem kot kaj? To se pravi: Bodi paradoksen! To se pravi, pokaži rodoljuba buržuju, da eksistira mesto ene dvoje resnic. In rodoljub bo zmeden. *Relativnost dela svet lep in človekovo delo veliko*.²¹

S pogledom na paradoks je »fakte« ali snovne motive v pesmi potemtakem sestavljati tako, da hipoma pomenijo nekaj drugega, kot v resnici pomenijo: humanizem = laž, zlato = gnoj, zlati čoln = močvirje, Evropa = blaznica. Nasprotja se vrstijo v neredu ali v »kaotičnem redu«. Kosovel je poznal notni sistem in vedel, da je življenjske »fakte« v pesmi razvrstiti tako, kot si sledijo note na orkestralni partituri, če naj bo pesem učinkovito gibanje »faktov«, gibanje, ki bralca pretrese. Vedel je tudi, da ima nepričakovana barvna beseda enak fizični učinek, kot ga napravi tipografsko izdvojeni zvok A, U, I, Lu, Lu, I, A sredi ali na koncu sicer urejenega zvočnega toka, da sintagma »rdeča Rusija« ob »beli Grčiji« enako presune, kot tipografsko poudarjena beseda ali verz.

Poetika paradoksnega »petja« in hkratnega »lajanja« na široko odpira vrata tudi »ostrim ritmom« in se ogiba rimi. To sicer ne pomeni, da je Kosovel v kons pesmih docela odpravil rimo, postala je le čisto neobvezna. Odločitev za »ostre ritme« mu je omogočila sintaktične lome, večjo samostojnost besede in sekanje besede na zloge, bolj nominalni in telegrafski stil. Nalik futuristom je zrahljal prozodični »vozni red«, marsikod zamenjal gramatična ločila z matematičnimi in drugimi simboli, vzvišeno ime parodiral z vsakdanjim (»žabji kralj«), poetično podobo »zlate sanje« zlomil s poulično frazo, kot je »befel za žajfo«.

²¹ Kosovel, pismo Fanici Obidovi, 27. VII. 1925. ZD III, str. 399.

Bolj kot z likovno obliko (carmen figuratum) — ima jo pesem *Moja velika Nada* — učinkujejo nekatere konstruktivistične pesmi s tipografskimi posebnostmi: tukaj sta beseda ali verz zapisana z velikimi črkami, tam spet v kurzivi; drugje je beseda vpisana v pravokotnik, ki je obrnjen ali poševno ali navpično (*Sferično zrcalo*), drugič so verzi iz samih matematičnih simbolov (*Smeh kralja Dade, Sivo, Kons. 5*). Tipografsko gibanje besedila poteka racionalno, tipografija Kosovelu ne podivja, ni eksplozivna, kot pri futuristih in dadaistih. Nekaj primerov povedanega:

Da, da, da
A A A
A A A

DINAMIZEM
AKTIVNOST B
BALKAN

$0 = \infty$
 $\infty = 0$
AB
1, 2, 3

§ X: 14 v zapor
§ Y: na vislice
§ Z: v pregnanstvo.
21 let sem bil zaprt
10 × na vislicah

Skozi bela vrata stopim.
V mojem srcu tišina.
Celzij 0°.

Pri beli Salandri
on, Bakronožec.

Kosovelova utemeljitev konstruktivizma

V eseju *Kriza* je zapisal: »Razlika med vsebino in obliko umetnosti izgine za vselej v muzej estetikov /.../ vsebina se hoče izražati v živi, svobodni organični obliki, biti hoče vsebina in oblika obenem, odtod konstruktivizem.« Decembra 1925 pravi v beležnici: »Stanično, celično razkranje; znak moderne. Odtod nasilno oblikovanje celice: *konstruktivizem* ... I. analiza ekspresionizma / analiza duha, II. analiza konstruktivizma / analiza materije / *žive forme*.« In še v beležnici: »Umetnost čistega duha. Konstruktivistična zarota / A. B. C., »Kons. v politiki: celica«, »Konstruktivizem: Trodimenzionalni predmet. Iskanje globine in lomljene ploskve. Slikarstvo = arhitektura.« Konstruktivizem je povezal tudi s fantastiko, ki jo je imel za »tretjo osnovo umetnostnega ustvarjanja« sploh:

fantastika /.../ /sicer ni samostojna življenjska baza, marveč osnova, ki združuje vsemogoče življenjske slike, spoznanja, čustvovanja. Fantastika je samo osnova, ki ne upošteva logične ureditve predmetov. Hoče biti nekako »*nadrealna*«. Fantastika je samo možnost, ki dovoljuje tudi alogičnost. Na bazi impresionizma se je s fantastično urejenostjo rodil: kubizem, futurizem, dadaizem in konstruktivizem.²²

Ti in drugi Kosovelovi miselni motivi potrjujejo, da je konstruktivistično umetnost imel najprej za tvorbo duha, za pravcato analitično in motažno sestavljalsko zaroto matematične vrste, ki ima malo skupnega s čustvenim človekom. In hkrati za umetnost, ki zanemarja tradicionalno logiko in naravna razmerja med predmeti, jih spodriva z alogiko, s presunljivimi, fantastičnimi razmerji, s posebnim »kaotičnim redom«, nadstvarnimi, katahretičnimi zvezami. Slikarstvo se po tej »logiki« lahko spreminja tudi v nekakšno arhitekturo, ustvarja ali utvaro na vse strani ali trosmerno odprtega, razgibanega prostora in predmeta v njem. Tudi v politiki so konstrukcije, »celice«, združbe članov. Po razgibani »konstrukciji« subjektov in objektov v življenju in stvar-

²² Franc Zadravec, Srečko Kosovel, 1904—1926, str. 217—220.

nosti se ravna tudi umetnost, z možnostjo brezmejnih in presenetljivih montažnih sklopov pa jih tudi presega. In kakor življenjske razgibane zveze niso same sebi namen, tudi v pesništvu niso le igra zaradi igre. Alogične in fantastične zveze, paradokсна razmerja, ki razdirajo navidezna življenjska sklada, jih raztrgajo in nasilno razporejajo v »nasilne« nove povezave, ta destruktivni pesniški postopek je po Kosovelu v službi konstruktivne ali graditeljske težnje. Kosovel je razumel konstruktivizem predvsem kot »konstruktivnost, disciplino, organizacijo duha«, kot oblikovalno energijo duha, ki naj ustvari v Evropi višje življenjske oblike in odnose. Imel ga je tudi za tisto umetniško vejo v umetnosti XX. stoletja, ki jo označuje svobodna in hkrati organska, neposredna oblikovanost osebnih in družbenih stanj, pojavov in razmerij.

Kosovelovo kons pesništvo in bližnji kontekst

Nastajanje Kosovelove konstruktivistične estetike in poetike so mogli spodbujati duhovni in stilni sunki različnega porekla.

Spomladi 1924 je v Ljubljani gostoval Moskovski hudožestveni teatr. Pesnikov brat Stano Kosovel je tedaj pisal o aktivističnem gledališču, iz eseja *O lepoti* Vladimira Solovjova pa navajal misel, da je konec umetnosti zaradi umetnosti, da nova izhaja iz življenja, da »prava lepota mora presnavljati realnost«. ²³ Stane Melihar je filmsko umetnost Charlesa Chaplina, ki se »mu v par sekundah posreči dokaz o lažnosti onih gesel, ki delujejo danes pod rubriko: ideali«, primerjal z delom ruskih režiserjev, posebno s Tairoffom in drugimi »velikimi aranžerji množic«, o katerih je obljubil še pisati. ²⁴

Jeseni 1924 je sledila razstava Avgusta Černigoja, ki si jo je Kosovel kajpada natančno ogledal. Čeprav jo je Stane Melihar analiziral kot »konstruktivistično razstavo« šele leta 1925, je povedal to, kar je videl tudi Kosovel: Melihar je navedel nekaj napisov s te razstave, ki jih je Černigoj postavil pokončno, poševno, narobe, bili pa so gesla iz konstruktivističnih razglasov: »Umetnik mora postati inženir«, »Inženir mora postati umetnik«, »Kapital je tatvina«, »Umetnosti ni«, dalje je navajal, da je Černigoj poleg slikarskih del razstavil tudi tehnične predmete, kolo, pisalni stroj in drugo:

zvest svojemu principu, da je le konstrukcija pravi izraz 'umetnosti' naše dobe (Zagreb je že imel svoj 'zenitizem', ki je bil v tem oziru povsem enak konstruktivističnim teorijam). Ta doba je dinamična in on vidi nalogo našega časa v spoznanju vrednosti industrije, toda tudi v osvoboditvi človeka izpod sužnosti kapitala. Sinteza našega časa pa mu je zblizanje človeka z od njega ustvarjenim delom. Videti, gledati, poslušati, doživljati vse, kar nam nudi naša okolica, je naša naloga. Vsakdo naj postane aktiven v vsem.

Melihar je menil, da ima Černigojevo gibanje poleg propagandnega značaja tudi pedagoškega: navajati na konstruiranje modela, vcepiti ljubezen do materiala, do lesa, železa, gline, ker tega »buržoazija ne sprejme v učni načrt«. Tudi tokrat je omenil Tairofo gledališče in ga imenoval za »povsem konstruktivistično«, omenil pa tudi slovenski »Novi oder«, ki naj bi poizkušal »praktično uveljaviti (v gestah, inscenaciji, itd.) načela konstruktivizma«. ²⁵

²³ Stano Kosovel, Moskovski kudožestveni teater. Učiteljski list, 1924.

²⁴ Stane Melihar, Gledališče in film. Dom in svet, 1924. Ljubljana.

²⁵ Stane Melihar, Konstruktivizem. Černigoj. Novi oder. Zapiske kmetsko delavske Maticе. Ljubljana, 1925, str. 48, 92.

Druga Černigojeva razstava je opozorila na kubistični »propad perspektive«, na nečutno in predvsem logično dojetje predmeta: da kubist priznava relativnost prostora in oblikuje predmet z vseh strani.

Poleg Černigoja je mogel zbuditi Kosovelovo pozornost tudi članek Josipa Regalija *Nastajanje nove umetnosti* v Domu in svetu 1924. Regali je morda prvi v Sloveniji zapisal izraz »konstruktivizem« in imenoval tudi slikarje te smeri: »Zadnji izrastek kubizma in futurizma je konstruktivizem, ki se je razrastel v Sovjetski Rusiji in je segel tudi na Nizozemsko: Malevič, Tatlin, Mondrian in drugi so njega oznanjevalci. V sovjetski Rusiji nastopajo tudi 'imaginisti', ki oznanjajo 'lepoto neprestano menjajočih se pojavov'.« O Tatlinu in njegovi likovni poetiki je pisal še podrobneje: Tatlin je zavrgel podobo v starem smislu, češ da je za tridimenzionalno ploskev pretesna ter je ustvaril »umetnost stroja« s konstrukcijo, logiko, ritmom in materialom pa tudi z »metafizičnim duhom« stroja. Vsaka snov mu je dobra. Les, steklo, papir, pločevina, železo, vijaki, žebliji, premakljivi posamezni deli slike, drobci stekla, s katerimi je potresena ploskev, električne armature itd. »To umetnost proglasajo nje zagovorniki za zmago razuma in snovnosti, za svet današnje resničnosti, suverenost tehnike in zmago slavnega materializma.« Regali je še dodal, da so v Rusiji »zatrli umetniške akademije in postavili na indeks Arcibaševa, Andrejeva in Merežkovskega«.

V Regalijevem članku je nekaj poudarkov, ki posredno označujejo tudi Kosovelovo konstruktivistično pesništvo in ga ločujejo od ruskega.

Kosovel bi v celoti podpisal Regalijevo trditev, da je »tehnika le sredstvo za udobnejše življenje, ne pa namen človekov«. Soglašal je z estetiško mislijo, da je »umetnost vedno harmonija vsebine in oblike«. Soglašal bi tudi z oznako dveh stilov, impresionizma in ekspresionizma: da je namreč prvi pomenil predvsem analizo materije, podoben kot realizem, drugi pa je izgubil čut za lepoto, ker je poudarjal notranjost, duševne stvari, ali gola, neizbrušena doživetja, vendar je »gonilni motiv ekspresionizma v bistvu obrat iz narave k človeku, iz objektivnosti v notranjost«, in »resnični ekspresionist ne polaga važnost na način, na 'kako' ampak na 'kaj', saj mu gre za to, »da se izrazi vsebina«.

Mikaven je mogel biti tudi članek Franja Čibeja *Umetniške možnosti kina* v isti številki Doma in sveta s poudarki, da kino podaja dinamično stran življenja, da je njegova »živa, premikajoča se slika /.../ izraz duševnosti«.

Med prve razgledne točke je šteti tudi *Kratek pregled ruske literature v letih revolucije*, ki ga je za Prager Presse napisal František Kubka, na kratko pa ga je povzelo Jutro 22. jan. 1925. Med drugim je povzelo, da so »otroci buržoazije na futuristični način opevali revolucijo sovjetov in pobijali nazore svojih nasprotnikov z Marinettijevimi manifesti«. Dalje, da je Valerij Brjusov učil proletarske pesnike, da je Andrej Beli našel svoje pribežališče v Berlinu, potem ko je napisal misterij revolucije »Xristos voskrese«. Dejavnost ruskih berlinskih emigrantov naj bi bila še posebno značilna: tukaj »je razodeval svojo poetiko gibanja, konstrukcije, aktivite in novega ritma pesnik Ilja Erenburg«: »vzporedno s politično in socialno usmerjenostjo se razvija proza«, ki jo poleg drugih piše tudi »fantastični utopist Ilja Erenburg«. In še, da se estetiškim svetovalcem sovjetske vlade Lunačarskemu, Friču in Brjusovi ni posrečilo »ustvariti marksistične umetnosti ter uničiti individuum v umet-

nosti na račun kolektivnega ustvarjanja». »Navdušeni materialisti (Majakovski, Jesenin) so pisali samo proteste zoper dušo«, a je v svojih delih niso premagali, ker »materija ne more nikoli nadvladati božanstva duše«.

V svojih dnevniških zapiskih iz leta 1925 Kosovel omenja tudi Micičev Zenit. Kljub temu, da so tukaj že v 12. št. 1922 opozorili na Erenburgovo prokonstruktivistično knjigo *I vsë tak vertitsja* (1922), Zenit ni postal posrednik ruske konstruktivistične pesniške šole. Kosovel v Zenitu ni zvedel za nobeno pesniško ime ruskega konstruktivizma, kot so Selvinski, Čičerin, Bagricki, Zelinski, Ušakov, Adujev, Lugovskij, Vera Inber, ničesar o LCK (Literaturnij centr konstruktivistov, 1924). V Zenitu tudi ni pesmi, ki bi imela naslov »Kons« ali pa »Integral«. Morda je leta 1925 prebral vse letnike Zenita za nazaj, potem je pač zadel na opombo, da Romuni izdajajo revijo Integral, izraz pa je utegnil najti tudi v Krleževi Književni republiki, ki jo je poznal, in zelo pogojno tudi v Zemjatinovem romanu *Mi*, za katerega je zvedel iz prevodne publicistike, sam pa ga ne omenja. Težko bo najti zvezo do imena Čičerin, ki si ga je Kosovel zabeležil v posmehljivi zvezi: »Čičerin si gre zdraviti sladkorno bolezen v Italijo. Dali ste mi piti žolča, ali pili ga boste vi.«²⁶ V Zenitu je zvedel za kolaže Kurta Schwittersa, o katerih je iz Prage poročal Dragan Aleksić, pa za komponista Igorja Stravinskega, za njegovo glasbo paradoksa in simultanosti, ki da je strašila naše umetniške referente in podanike. Zenitisti so sicer objavili Erenburgovo pesem, vendar ni konstruktivistična, taka ni tudi pesem futurista Hlebnikova v junijski številki 1922, primernejša bi bila njegova oda o Tatlinu, »pevcu ostrih vijakov«. Morda pa je Kosovel postal pozoren na pesem 20. *Jahrhundert*, ki jo je objavila Claire Goll in jo je v Učiteljskem listu 1922 navajal že Kosovelov prijatelj Vlado Martelanc, ko je pisal o Zenitu. Pesnica govori o temi, ki je Kosovela kasneje še kako zanimala: o nasprotju med »jeklenim človekom« in »aluminijem feniksom«, o soglasju med »avto-človekom« in »avtomatsko pesmijo«, govori o »kozmičnem občutju hitrosti«, ironično vprašuje »Was soll der Automensch / mit der Natur?« in vrže rokavico še farizejem: »Ein Bordell erschütterte mich mehr / Als jeder gotische DOM.«

V Zenitu so pesmi različnih oblik: nekatere besede in verzi so opazno tipografski, verzi so odmaknjeni na levo in na desno, nekatere pesmi so stebričaste in seveda različno-kitične, poleg gramatikalnih ločil so tudi drugi simboli, zlasti iz matematike pa iz bančništva, na primer 9/6. V ozadju je futuristična poetika: potrgani stavčni sklopi, šokantne metafore, nelogične besedne zveze, tudi prostaško ali protilepotno besedje. Ljubomir Micić je ironično ubesedoval mestno tematiko, karikiriral bankirje, katerih »žene jedu čokoladu / voze se u aeroplanu«.

Pesmi takih in podobnih lastnosti so najbrž tiste, ki bi jim mogla veljati Kosovelova beležka »tip konstruktivne lirike«.²⁷

Zenitisti so besedo Človek pisali z veliko začetnico, vendar so jo tako pisali tudi nekateri slovenski ekspresionisti; njihov ničejanski odtенок »Nad-človek« je Kosovel odklanjal. Nasploh so bili pesniki v Zenitu po njegovem le slabi programatiki brez prave umetniške sinteze, pa zato tudi njegova presoja pri-

²⁶ Kot pod 16, str. 645.

²⁷ Kot pod 16, str. 748.

trjuje, da Zenit »ni odigral pomembne vloge niti v razvoju jugoslovanske književnosti sploh niti jugoslovanske revolucionarne literature posebej.«²⁸

Kosovela so v Zenitu utegnile zanimati grafike, lahko je videl »Konstrukcijo« El Lisickega, linorez Moholy-Nagya in Lajosa Kassaka, lesorez »Leto« Karla Teigeja, »konstrukcijo za portret cinika« Vilka Gecana ter grafike Georga Grosza. Utegnil je opaziti, da so grafiki predmete močno razgibali, razdrli tradicionalni mit perspektive, sprostili prostor za hkratnost različnih predmetov, zato da bi gledalca presunili, vznemirili — podobno kot je ravnal njegov znanec slikar Černigoj. Najbrž je opazil tudi groszovsko ostre socialne grafike — karikature kapitalistov, ki jih je objavljalo tržaško Delo, na primer *Nenasitno žrelo* (22. II. 1923) s podnaslovom »Kapitalistično žrelo zahteva bolj in bolj delavčeve krvi«.

Čeprav je od Čehov navajal le Františka Šaldo in Petra Bezruča — Karla Vaška, je svoje kons pesmi delal tako, kakor bi vedel tudi za Václavkovo »novo tehniko«, za Teigejeva razmišljanja o konstruktivizmu, za misel Františka Götza, da »v svobodnem verzu novega pesnika divja vihar svetovnih energij«.²⁹ V svoj *Kons* je vgradil verza:

Učite se od tega zgleda:
Karel Čapek éR U éR.
Iz Homunkulusov izbruhne človek.

vgradil torej motiv iz Čapkovke komedije R.U.R. (Rossum's Universal Robots).

Decembra 1924 je prebiral Appolinairjeve pesmi in zapisal: »Appolinaire je lep, gibčen in prožen v izrazu, estetičen še v profanosti.«³⁰ Poznal je Marinettijev tematski in tehnični program ter v »Literarnem klubu« načrtoval predavatelja o njih, režiser Ferdo Delak pa naj bi predaval o igralski in inscenacijski teoriji konstruktivistov.

Delak se je bil s konstruktivizmom seznanil v Bauhaus-Dessau, kjer sta ga posebno impresionirala Moholy-Nagy in Kurt Schwitters. V začetku marca 1925 je v ljubljanski Drami priredil literarno umetniški večer z novo obliko recitacije in igre ter z novimi, psihološko simboličnimi inscenacijami. Pri odlomku Shakespearovega *Julija Cezarja* je oder povezal z dvorano, oziroma odpravil mejo med prizoriščem in gledališčem, med igralci in gledalci in težo igre premaknil v dvorano: gledalca je hotel aktivirati in ga vključiti v »igro usode«. Istega leta je v manifestu *Novi oder* na kratko opisal novatorstvo Vah-tangova, Meyerholda, Tairofa in drugih ter se potegoval za »umetnost konstruktivnostno-logične enotnosti«. Gledališki oder naj bi združeval razgibanost in skladnost, in ker je vsebina nove dramatike čustveno razgibana, mora biti tudi oder vsesmerno razgiban. Nova drama je sinteza opere, igre, proze in lirike, režiser mora njene glavne motive podkrepiti tudi s filmsko projekcijo. Delak je precej natančno povzel nekatere prvine nove gledališke estetike: umetnik sestavlja v enotno celoto različne prvine in zvrsti, vendar ne kaotično, ampak pregledno in tudi deli inscenacije morajo duševno učinkovati z matematično natančnostjo.

²⁸ Aleksandar Flaker, *Zenit i sovjetska književnost. Mogućnosti*, Zagreb, 1968.

²⁹ František Götze, *K filosofii a estetice nového umění. Avantgarda známá a neznámá*, I Praha, 1971, str. 350.

³⁰ Kot pod 16, str. 544.

Emigrantski pisatelj Boris Konstantinovič Zajcev je v prvi tretjini 1925 v Domu in svetu objavil obsežen članek *Sodobno rusko slovstvo*, v njem pa tudi tele misli:

Stroji in kinematografi, shimmy in fox-trot — to so slike sodobne kulture. Amerikanizacija stare, plemenite Evrope. Ne brez vzroka se pojavljajo 'fantastično' mehanični romani: Erenburgov 'Trust', Tolstojev 'Aelit' in drugi. 'Proletarski' poeti delajo bombastično, slabo, razen Kasina in Tihonova, futurist Majakovski pa se vedno očitneje pretvarja v pisatelja proglasov in napisov, v dobavitelja rim za one, ki imajo oblast v rokah. Kulturen je Zamjatin, ki ugodno vpliva na serapionovce.

V Kosovelov konstruktivistični kontekst spadata vsaj še dve pomembni imeni: Romain Rolland in Georg Grosz, ali natančneje — notranji obraz njegovega kons pesništva dobi še izrazitejše evropske razsežnosti, če ob njem mislimo tudi na ta dva umetnika. Rollandov *Manifest svobodnim duhom* je odjeknil še prav posebej pri slovenskem povojnem rodu, še posebej pri Kosovelu. Prvi glas o njem pa je prišel iz Prage že maja 1924. Slovenski poročevalec je opozoril, da je Rolland v Pragi podvomil v razpad evropske civilizacije: »Jaz ne morem verjeti, da bi se Evropa pripravljala na novo barbarstvo. Pač pa pričakujem nasprotno, da se pojavi v Evropi nova kultura /.../ v življenju ne odloča surova moč, ampak duhovnost.« Navedel je tudi misel, da ima »Evropa barbare v svoji lastni sredini. Zato jih mora iztrebiti.«³¹

Antibarbarski naravnosti Evrope je pomagal tudi verist Grosz, ki ga je leta 1925 predstavil Stane Melihar kot »v sodobnem idejnem slikarstvu najmarkantnejšo osebnost«, ter ob njegovi knjigi *Ecce homo* zapisal: »Groszovi umotvori so nagota — pošastno razgaljenje«, »človek v vsej njegovi brutalni mizeriji«, na papirju je »obraz mučiteljev in obraz mučnikov /.../ Njegove vlačuge, iz katerih se reži lobanja smrti, njegovi oficirji z glupim izrazom klavnice, njegovi pridobitniki z otečenimi spolovili, njegovi študentje z očmi, iz katerih odseva idiotizem gosposkega prezira: taki so predstavniki »kulture in reda«. Slovenci nimamo takega klicarja, nekoč sta začela Tratnik in Pilon, »človeka v sebi pa sta skrila tudi 'adva'«. ³²

Kosovelova korespondenca in zapiski dokazujejo, da se je radovedno razgledoval po slovenski in drugi umetnostni publicistiki in spremljal njena opozorila in vtise o novem slikarstvu in novi gledališki, igralski umetnosti, o Groszovih grotesknih podobah človeka, ki je bolan in lažniv, o Rollandovem zaupanju v zmago duha nad evropskim barbarizmom, o Chaplinovem smešenju državnih avtoritet in lažnivih meščanskih idealov. S pozornostjo je moral prebrati opozorilo Zajceva o katastrofičnem duhu mehanične civilizacije, njegov opomin pred amerikanizacijo stare »plemenite Evrope« pa tudi opombo o fantastičnih ruskih romanih Erenburga, A. Tolstoj in Zamjatina. Pri tem pa se je sam spet in spet vračal k Ivanu Cankarju, Leonidu Andrejevu ter k ruskima klasikoma Levu Tolstoj in Dostojevskemu. Dostojevski ga je privlačeval kot strastni dušeslovec, raziskovalec človekovih skrivnosti, kot analitik groze in kot večni oblikovalec vprašanja »Kdo si?«, Tolstoj pa kot nepopustljivi oblikovalec vprašanja »Čemu živíš?« — dvojce tistih vprašanj, ki se razlôčno in trajno oglašata iz raznozvočja njegovih konstruktivističnih pesmi.

³¹ Romain Rolland v Pragi. Jutro, 1924, št. 127.

³² Stane Melihar, Georg Grosz. Zapiski delavsko kmetske Matice, 1925, str. 135.

Sklep:

Pred nami je primerjalno vprašanje, pri katerem ne gre toliko za dokazljive in nedokazljive zveze med slovenskim in ruskimi pesniki konstruktivisti, ampak predvsem za primerjavo in razlikovanje dveh pesniških struktur, njunih tematskih in estetskih značilnosti.

Doslej se namreč ni posrečilo najti neposredne zveze med Kosovelom in ruskim pesniki konstruktivisti, razen z Erenburgom. Značilnosti njihove konstruktivistične poetike in ideologije pa je mogel vsaj deloma razbrati v tuji in slovenski umetnostni publicistiki, malo tudi v Zenitu, predvsem pa jo še najbolj zaslutiti ob gledališki in slikarski poetiki svojih znancev slikarja Černigoja in režiserja Delaka, pri obeh tedaj zelo zavzetih konstruktivistih. Ob teh razgledih in poznavanju futuristične, morda nekoliko tudi že nadrealistične poetike si je izdelal svoj konstruktivistični poetiški sistem.

Med njegovim in ruskim pesniškim konstruktivizmom so podobnosti predvsem v tehnopoetskih stvareh, kot so: potrjana prozodija ali odmik od shematičnega verza in kitice, od rime in blagozvočnosti, zato pa odločitev za ostre ritmične zasuke, za prenos prozaizmov v pesem; za kompozicijo pesmi, ki postavlja sliko ob sliko v alogičnem, paradoksnem, katahretičnem redu, zato da zbudi silovit učinek. Zato je dobrodošla snovno-motivna različnost z zbirnim motivom na dnu, in seveda jezikovni stil, ki z malo besed in napetih stavčnih sklopov govori lakonično in telegramske izrazi bistvo stvari in pojava. In ne nazadnje povečana vidnost, likovnost, tipografičnost pesmi in negramatična ločila, kot jih je priporočala futuristična poetika. Kosovel je pesniški sistem izpostavljal tudi z naslavljanjem pesmi: 19 jih je naslovil s »Kons« ter z veliko črko, z imenom in s številom ob strani (Kons: Z, Kons: 4, Kons: mačka), eno pa z besedo »Integral«. Ruski konstruktivisti so pisali vseh troje žanrov ali zvrsti, med seboj so jih tudi mešali; Kosovel ima predvsem pesmi, od proze pa le črtico »50 gramov ciankalija« in načrt za prozo o Ljubljani po zgledu Erenburgovega teksta »Mercure de Russie«.

Kosovelov pogled na človeka in zato tudi »objekt« njegove konstruktivistične poezije pa se po bistvu loči od pogleda in poezije ruskih konstruktivistov. Ti so peli himno, odo človeku tehniki in biomehaniki, matematični umskosti, poveljali so snov in tehnično elito, ju mestoma izenačevali z revolucijo. Kosovel se je v pesmih in v proglasu uprl tehnomehanskemu kultu ter ga odločno zamejil z načelom humanum esse. Njegova deviza je tudi v konstruktivističnih pesmih »duša«, je človečanstvo, je človekova etična moč in vzgon. Ko priznava elektrizacijsko nalogo umetnine, načelo teoretikov »dinamistov«, da pesem, slika, gledališka igra presuni, razviharji človeka, ga silovito postavi v življenje, hkrati odklanja biomehanizacijo in taylorizacijo človeka in kot kritik rakastih celic evropskega duha (dolarizacija zavesti, нравna dekadence) ustvarja katarzično poezijo. Tam volja po tehnično razvitem človeku v socialistični družbi, tukaj služba revoluciji s silovitim napadom na rebarbarizacijo, rušenje evropskih laži, klic po etično napojenem družbenem in mednarodnem redu. Ko se odlikuje po konstruktivni destruktivnosti in hkrati loči od tehnokultskega in biomehanskega konstruktivizma, spada Kosovelovo konstruktivistično pesništvo med tista dragocena sporočila, kakor so jih v evropsko umetnost vgradili Fjodor M. Dostojevski, Ivan Cankar, Maksim Gorki, Georg Grosz in Romain Rolland, ki jim v Kosovelovi umetnostni in življenjski zavesti pripada poudarjeno priznanje.

LITERATURA

- Anton Ocvirk, *Srečko Kosovel in konstruktivizem*. V: Srečko Kosovel, Integrali. Ljubljana, 1967.
- Rainer Georg Grübel, *Russischer Konstruktivismus. Künstlerische Konzeption, literarische Theorie und kultureller Kontext*. Wiesbaden, 1981.
- Avantgarda — známá a neznámá. Svazek I. Od proleterského umění k poetismu. 1919—1924. Svazek 2. Vrchol a krize poetismu. 1925—1928. Praha, 1971, 1972.
- Aleksandar Flaker, *Poetika osporavanja*. Zagreb, 1982.
- Janez Vrečko, Srečko Kosovel. Slovenska zgodovinska avantgarda in zenitizem. Maribor, 1986.
- Drago Bajt, *Ruski literarni avantgardizem*. Literarni leksikon, št. 27. Ljubljana, 1985.
- Gerhard Schaumann, »*Ahnung von Zukunft*«. V: Srečko Kosovel, *Ahnung von Zukunft*. Gedichte, Leipzig, 1986.
- Franz Zadravec, Srečko Kosovel, 1904—1926. Koper—Trst, 1986.

РЕЗЮМЕ

Перед нами компаративистский вопрос, в котором речь идет не о связях между словенским и между русскими поэтами-конструктивистами, о тех связях, которые можно показать и о тех, которые нельзя, а прежде всего о сравнении и о различии двух поэтических структур, о их тематических и эстетических особенностях.

До сих пор еще не представилось возможным обнаружить прямые связи между Косовелом и русскими поэтами-конструктивистами, кроме произведений Эренбурга. Характерные признаки конструктивистской поэтики и идеологии Косовел смог хотя и частично выявить в иностранной и словенской художественной публицистике, некоторые в *Зените*, а в большей степени он мог их почувствовать в театральной и художественной поэтике хорошо знакомых ему художника Черниговя и режиссера Делака, увлекавшихся в то время конструктивизмом. На основе того обзора и на основе познания футуристской, и может быть в некоторой степени сюрреалистской поэтики, он мог выработать свою конструктивистскую поэтическую систему.

Сходство между конструктивизмом С. Косовела и конструктивизмом русских поэтов можно обнаружить прежде всего в поэтической технике, например, прерванной просодии или отступлении от схематического стиха и строфы, от рифмы и благозвучности, и — с другой стороны — в решительном шаге в направлении к резким ритмическим поворотам, переносу прозаизмов в стихотворения, к такой композиции стихотворения, которая располагает одну картину рядом с другой в алогичном, парадоксальном, катахретическом порядке, с целью произвести как можно более сильный эффект. Поэтому предпочитает сюжетно-мотивное разнообразие с основным мотивом на дне, и, разумеется, такой стиль языка, который способен малым количеством слов и напряженных синтаксических оборотов лаконично выражать суть вещей и явлений подобно телеграмме. Непоследнее место в этом ряду занимает еще гиперболлизированная видимость, пластичность, своеобразная типографика стихотворения и неграмматическая пунктуация, характерные для поэтики футуризма. Кроме того Косовел поэтическую систему строил путем озаглавливания стихотворений: 19 стихотворений носит заглавие «Конс», рядом с которым могли стоять прописная буква, какое-нибудь слово или цифра (Kons: Z, Kons: 4, Kons: Mačka), одно из них озаглавил словом «Интеграл».

Русские конструктивисты писали во всех трех жанрах или разновидностях, которые даже смешивали между собой; Косовел писал в основном стихи, к прозе относится только очерк «50 граммов цианид калия» и конспект сочинения о Любляне, построенный по принципу текста Эренбурга «*Mercur de Russie*».

Между позицией Косовела относительно человека, куда входит и объект его конструктивистской поэзии, и позицией в поэзии русских конструктивистов наблюдаются существенные различия. Они пели оду, гимн человеку-технику и биомеханику, математическому разуму, они славили материю и техническую элиту, местами они их даже ставили в один ряд с революцией. Между тем Косовел в стихах и в прокламации восстал против техномеханического культа и четко ограничил его принципом *humanum esse*. Девизом его конструктивистских стихов являются: «душа», человечество, этическая и движущая сила человека. Считая задачей художественного произведения электризовать, принцип теоретиков-«динамистов», принцип, согласно которому стихотворение, картина, театральная пьеса должны тронуть человека, привести его в возбужденное состояние, силой ввести в жизнь, Косовел одновременно отвергает биомеханизацию и тейлоризацию человека. Он, будучи критиком «раковых клеток» духа Европы (долларизация сознания, нравственный декаданс) создает поэзию катарзиса. Там тяга к технически развитому человеку социалистического общества, а здесь — служение революции, сопровождаемое неистовыми нападениями на ребарбаризацию, разрушением европейской лжи, зовом к этически полному общественному и межнациональному порядку. Выделяясь конструктивным деструктивизмом и одновременно отличаясь от технокультурного и биомеханического конструктивизма, конструктивистская поэзия Косовела причисляется к ряду тех ценных богатств, какие внесли в искусство Европы Федор М. Достоевский, Иван Цанкар, Максим Горький, Георг Грос (Grosz) и Ромен Роллан, получившие в художественном и жизненном сознании Косовела особое признание.

LITERARNI SUBJEKT V PRIPOVEDNI PROZI RUSKEGA SIMBOLIZMA (na primerih iz romanov Andreja Belega)

Razprava nakazuje, kako se je spreminjal značaj literarnega subjekta/pripovedovalca v romanih *Serebrjanyj golub*, *Peterburg* in *Kotik Letaevo* Andreja Belega. To spreminjanje raziskuje z vidika spreminjanja značaja pripovednih gledišč in odnosov med njimi, ki jih v pripovedi uveljavljata simbolistični intuicionizem in težnja po celovitem upodabljanju »sveta pojavov« in »sveta idej« po načelu »a realibus ad realiora«.

This study investigates the changing nature of the literary subject/narrator in Andrej Belyj's novels *Serebrjanyj golub*, *Peterburg* and *Kotik Letaevo*. It does that by observing the changes in the nature of narrative viewpoints and their interrelationships, initiated in the narration by symbolistic intuitionism and by endeavoring to effect an integrated representation of "the world of phenomena" and "the world of ideas" according to the principle *a realibus ad realiora*.

0 Ruski simbolizem, utemeljitelj ruske moderne, se je upiral povsakdanjeni podobi sveta in fetišiziranemu zaupanju v »zdrav razum« tako, da si je prizadeval najti izhod iz sveta običajnih, vsakdanjih odnosov psevdokonkretnosti v svet avtentičnosti. Nasprotje med videzom in skritim smislom je simbolistično estetsko (a tudi mitološko in religiozno) doživljanje in razumevanje sveta ter na tem zasnovan »panestetizem« vodilo do posebnega vrednotenja pesnika (ustvarjalca »novega življenja«, teurga), posebnega oblikovanja tako podobe avtorja (subjekta ustvarjalnega procesa)¹ kot podob lirskega subjekta (v poeziji) in literarnega subjekta (v pripovedni prozi) in posebnega vrednotenja in oblikovanja jezikovnega izraza (»ustvarjalne Besede«) kot temeljnega, pri poznem Andreju Belem že kar edinega,² opredelitelja literarne (t. j. besedne) umetnosti. — Ob tem je treba pripomniti, da je razvoj posameznih literarnih zvrsti v ruskem simbolizmu potekal po razmeroma različnih poteh. Lirika (poezija) in deloma tudi dramatika sta bili celovito vključeni v simbolistični literarnozvrstni sistem prav od začetka, simbolistična pripovedna proza se je polnopravno uveljavila v tem sistemu šele po razpadu organiziranega delovanja ruskega simbolizma v zadnjih letih prvega in začetnih letih drugega desetletja 20. stoletja³. Posebno zaslugu za uveljavitev simbolistične proze ima ravno Andrej Beli z romani *Srebrni golob* (*Serebrjanyj golub*, 1909), *Peterburg* (prva celovita izdaja v reviji »Sirin« 1913—1916) in *Kotik Letaevo* (*Kotik Letaevo. Pervaja časť romana »Moja žizn'«*, objavljen deloma že leta 1916 in potem v celoti v reviji »Skify« v letih 1917—1918).

1 Andrej Beli je kot teoretik in literarni ustvarjalec sooblikoval simbolizem na svojstven način. Nasproti »zdravemu razumu« je postavil izrazito subjek-

¹ Termin rabim v skladu z opredelitvijo, ki jo je zapisala Aleksandra Okopieŭ-Sławińska v knj.: Michał Głowiński idr., *Słownik terminów literackich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, geslo »Podmiot czynności twórczych«, s. 309.

² Prim. sestavek *Magija slov* Andreja Belega, v: Andrej Belyj, *Simbolizm*, Moskva 1910, s. 429—448.

³ Prim.: Z. G. Minc, *Ob evolucii russkogo simbolizma. (K postanovke voprosa: tezis)*, v: A. Blok i osnovnye tendencii razvitiia literatury načala XX veka. *Blokovskij sbornik VII*, Tartu 1986, s. 20.

tiven odnos do resničnosti, ki ga je izoblikoval na osnovi intuicionizma in »filozofije celovitosti« Vladimirja Solovjova in precej eklektično razvijal in dopolnjeval z vidiki novejšje zahodnoevropske filozofije in filozofsko-literarne misli (Nietzsche, Schopenhauer, novokantovci in Rickert; Baudelaire, Mallarmé, Verlaine idr.), teozofije Rudolfa Steinerja, misticizma in celo okultizma.

Če se v tej zvezi omejimo samo na tista teoretska izhodišča, ki so pomembna za oblikovanje in vlogo literarnega subjekta v pripovedni prozi Andreja Belega, potem bi opozorili na naslednje:

Andrej Beli daje prednost v skladu s solovjovskim intuicionizmom notranjemu (ezoteričnemu) izkustvu in zrenju, ki naj bi omogočila pesniku, da preseže oklepajočo ga trodimenzionalnost in mu ustvarila pogoje za odkrivanje »drugih svetov« (»miry inye«). V obdobju, ko ustvarja svoj prvi roman *Srebrni golob*, dopolni Andrej Beli solovjovski intuicionizem in nazor o celovitosti ter simbolistični »panestetizem« med drugim tudi z novokantovsko metodologijo. Odkrivanje »drugih svetov« se po tem prenovljenem naziranju Andreja Belega lahko dogaja samo v simbolizmu, ki s svojo univerzalnostjo povezuje z »doživljanjem« in »ustvarjanjem« kot temeljnima »vrednotama« skrivnostno transcendenco z empiričnim svetom pojavov.⁴ Dovolj globoko in intenzivno doživljanje »danosti« je po sodbi Andreja Belega vrednota, ki omogoči, da preide individualno doživljanje v individualno-kolektivno (umetniško, pesniško doživljanje) in to nazadnje v univerzalno (religiozno doživljanje)⁵. »Osební jaz« naj bi dobil na ta način značaj »vseobsegajočega Jaza«, nekakšnega nadindividualnega subjekta, ki ima vrednost simbola in »ustvarjalne Besede« (Logosa). Simbol naj bi bil celovitost oblike in vsebine v individualnem doživljanju. Individualno doživljanje ima v ustvarjalnem duhu po teoriji Andreja Belega značaj »teuškega« ustvarjanja, ki navideznemu kaosu (dejanskosti) daje globlji (mitološki in religiozni) smisel in tako z »ustvarjalno Besedo« preureja kaos v kozmos.⁶

Ta do skrajnosti pripeljani »panestetizem« Andreja Belega ni mogel preseči estetsko-religiozne utopije, vendar je v pisateljevi praksi zapustil nekaj zanimivih sledi.

2 Za pričujoče razpravljanje je pomembna predvsem tista sled, ki jo odkrivamo v pisateljevi zasnovi trilogije *Vzhod in Zahod (Vostok i Zapad)*. V trilogiji naj bi upodobitev duhovnih kolizij (v romanih *Srebrni golob* in *Peterburg*) v tretjem delu prerasla v vizijo »avtentičnega življenja« kot »zvesti, ki se organsko združijo s stihijami in pri tem ne izgubi svoje veljave«.⁷ Trilogija, ki je v svoji idejni zasnovi nosila odmev na utopično misel Vladimirja Solovjova o »najvišji religiozni sintezi Vzhoda in Zahoda« in daljni spomin na trodelno Dantejevo *Božansko komedijo*, v literarnozvrstni zasnovi pa izhajala iz romaneskne tradicije (predvsem Gogolja in Dostojevskega),⁸ je doživela usodo Gogoljeve »poeme« *Mrtve duše*. Andrej Beli načrta ni uresničil, »epopejska« kozmična celovitost, ki naj bi jo razkril tretji del trilogije *Nevidno mesto (Ne-*

⁴ Prim.: Andrej Belyj, *Emblematika smysla*, v: Andrej Belyj, *Simvolizm*, s. 49—143.

⁵ A. Belyj, op. cit., s. 107.

⁶ Prim.: A. Belyj, op. cit., s. 128—132.

⁷ Prim. pismo Andreja Belega Ivanovu-Razumniku decembra 1913, v: Andrej Belyj, *Peterburg*, Izd. »Nauka«, Literaturnye pamjatniki, Moskva 1981, s. 516.

⁸ Gl.: Andrej Belyj, *Gogol' i Belyj*, v: Andrej Belyj, *Masterstvo Gogolja*, Moskva 1934, s. 297—309.

vidimyj grad), se je pokazala v romaneskni negotovi sedanjosti kot prazna utopija, pred nam je ostala samo podoba »zavesti, ki se je nespametno pognala v stihijo« (*Srebrni golob*) in groteskna »možganska igra« (*mozgovaja igra*) v romanu *Peterburg*.⁹

Vendar razmišljanja Andreja Belega o univerzalnosti simbolizma in celovitosti simbola ter »ustvarjalčevem« *»Jazu«* s tem niso izgubila vpliva na porajanje sistema in strukture pisateljeve proze in še posebej na oblikovanje literarnega subjekta kot posrednika »duhovnega dogajanja« v romanesknem svetu najpomembnejših pisateljevih del, v katerih je Andrej Beli prešel od »poetične« proze *Simfonij* na temelju obrazca, po katerem »ni meje med umetniško poezijo in prozo«,¹⁰ k ornamentalni prozi s prviniami skaza romana *Srebrni golob*, »možganski igri« romana *Peterburg* in »raziskovanju« ter samospoznavanju zavesti v romanu *Kotik Letaev*.

3 Literarni subjekt v romanu *Srebrni golob* so dosedANJI raziskovalci pripovedne proze Andreja Belega obravnavali z vidika »ornamentalne ritmične proze s prviniami skaza«. ¹¹ Pri tem so odkrivali v podobi literarnega subjekta ali raznolike maske skaza,¹² ali raznovrstne pripovedne načine in kombinacijo parcialnih pripovednih gledišč in vsevedne (olimpijske) pripovedne držē,¹³ ali dva tipa pripovedi oziroma pripovedovalcev, vezanih na raznovrstnost fiktivnega prostora in pripovedne držē.¹⁴

Za naše obravnavanje literarnega subjekta, ki se navezuje na estetiko simbolizma, kakor jo je pojmoval in razvijal Andrej Beli, so najbolj plodne ugotovitve Johanna Holthusna, ki najdoslednejše upošteva tako simbolistično težnjo po univerzalnosti kot še posebej hierarhijo različnih ravni oziroma stopenj zavesti in simbolizacije teh odnosov med posameznim in splošnim (med osebnim »jazom« in nadosebnim »Jazom«, med znakom in smislom).

Johannes Holthussen ugotavlja, da pripovedovalec/literarni subjekt romana *Srebrni golob* vpelje bralca v dve kompleksni prostorski območji: v omejeni prostor fabule oziroma fiktivni geografski prostor vasi Celebevo, mesta Lihov in plemiškega posestva Gugolevo in v neomejeni, odprti prostor mitskega dogajanja, v katerem ne veljajo več niti običajni zakoni gibanja niti časa.¹⁵ Tema dvema fiktivnima prostoroma ustrezata tudi dva pripovedovalska lika. Omejenemu fiktivnemu prostoru, za katerega rabi J. Holthussen tudi oznako »pripovedovani prostor« (*»erzähler Raum«*)¹⁶ »ustreza pripovedovalec z omejenim obzorjem in omejeno domišljijo«, z omejeno izrazno možnostjo skaza (komičnega, ironičnega in tudi grotesknega) in pripovedno držo naivnega, »napolizobra-

⁹ Gl. op. 71.

¹⁰ Gl.: V. Žirmunskij, *O ritmičeskoj proze*, v: V. Žirmunskij, *Teorija stixa*, Leningrad 1975, s. 570.

¹¹ Prim.: A. V. Lavrov, *Andrej Belyj*, v: *Istorija ruskoj literatury v četyrex tomax*, t. 4, Red. K. D. Muratova, »Nauka«, Leningrad 1983, s. 564.

¹² Gl.: Seke K., *Ornamental'nyj skaz ili ornamental'naja proza? (K problematike romana Andreja Belogo »Serebrjanyj golub'«)*, *Dissertationes slavicae*, Szeged 1976, 11, s. 57–64. — Miroslav Drozda, *Xudožestvenno-komunikativnaja maska skaza*, Zbornik za slavistiku, Novi Sad 1980, s. 41–47. — A. V. Lavrov, op. cit., s. 564.

¹³ Anton Hönig, *Andrej Belyjs Romane. Stil und Gestalt*, *Forum Slavicum* 8, München 1965, s. 50–51.

¹⁴ Johannes Holthussen, *Erzähler und Raum des Erzählers in Belyjs Serebrjanyj golub'*, *Russian Literature* IV (1976), s. 325–344.

¹⁵ Ibid., s. 327.

¹⁶ Ibid., s. 326.

ženega predstavnika provincialne inteligence.¹⁷ Neomejen fiktivni prostor je povezan z vsevednim pripovedovalcem, ki v svojo pripoved ne vključi samo preteklosti in bodočnosti literarnih likov, marveč tudi »duhovno krizo Rusije«, njeno kulturno in religiozno stanje.¹⁸ Za jezikovni izraz tega »pesniškega« pripovedovalca je značilen preroško svečan retorični stil, ki ga odlikujejo tudi mnoge značilnosti visokega rapsodičnega in lirskega bibličnega stila.¹⁹

Prisotnost dveh različnih pripovedovalcev razdeli po mnenju J. Holthusna besedilo romana *Srebrni golob* na vrsto med seboj jasno razmejenih odsekov skaza in odsekov neskaza,²⁰ vendar prehod iz enega pripovednega načina v drugi ni skokovit, marveč povezovalen.²¹

Razumevanje umetniške integritete romana *Srebrni golob*, ki jo z opisom dveh pripovednih drž in pripovedovalčevih prostorov nakazuje J. Holthusen, dopolni in razvije v smeri simbolistične estetike in sodobne groteske Miroslav Drozda v razpravi *Skaz in groteska*.²² — M. Drozda ugotavlja, da sta skaz in literarno-pesniški del besedila v romanu *Srebrni golob* ekvivalentna. Skaz v tem besedilu nima samostojne vloge in tudi literarno-pesniški del besedila ne nastopa kot okvir. Skaz kot izraz lokalno omejenega fiktivnega okolja in dogajanja dobi v romanu *Srebrni golob* značaj znaka, ki predstavlja svetovno zlo. Literarno-pesniška pripoved posplošuje pomen, ki ga sporoča skaz, daje mu simbolični kozmični smisel v strukturi moderne vseobsegajoče demonične groteske.²³

Navedene ugotovitve o različnih maskah oziroma podobah pripovedovalca/literarnega subjekta, o menjavanju pripovedovalskih stilov, hierarhiji omejenih in neomejenih pripovednih gledišč, o posebnem odnosu vsevednega pripovedovalca do osrednjega lika in funkciji doživljenega oziroma polpremege govora²⁴ ter vseobsežni moderni groteski, v strukturo katere je vpet tudi literarni subjekt, — dovolj nazorno opredeljujejo problematiko literarnega subjekta v romanu *Srebrni golob* in njegovo navezanost na estetiko in poetiko simbolizma. Zadnje nazorno razkrivajo tiste ugotovitve, ki upoštevajo vlogo »ustvarjalne Besede«²⁵ oziroma tistega, kar bi lahko na poetološki ravni nazakali z besedami G. A. Bele, ko ta ugotavlja, da v romanu *Srebrni golob* »opazno prevladujejo podobe in besede nad sižajem« (t. j. fabulo oziroma tematiko, op. A. S.).²⁶ — Kljub povedanemu menimo, da dosedanji opisi in opredelitve problematike literarnega subjekta v romanu *Srebrni golob* zahtevajo nekaj dopolnil in popravkov, še posebej takrat, ko opazujemo literarni subjekt z vidika simbolistične celovitosti in literarnozvrstnih problemov.

3.1 V naši razpravi bi radi opozorili v tej zvezi na »filozofijo stihijnosti« Andreja Belega. Pojem navaja V. M. Papernyj v svoji drugi razpravi o *An-*

¹⁷ Ibid., s. 328.

¹⁸ Ibid., s. 328—329.

¹⁹ Ibid., s. 331—339.

²⁰ Ibid., s. 337.

²¹ Ibid., s. 342.

²² Miroslav Drozda, *Skaz i groteska*, Umjetnost riječi 1979, s. 47—61.

²³ Ibid., s. 54—55.

²⁴ Gl.: J. Holthusen, op. cit., s. 332.

²⁵ Gl. o tem v naši razpravi navedena dela M. Drozde, J. Holthusna in A. V. Lavrova.

²⁶ G. A. Belaja, *Zakonomernosti stilevogo razvitija sovetskoj prozy dvadcatyx godov*, Moskva 1977, s. 38.

dreju Belem in Gogolju in ga opredeljuje kot »temeljno posebnost mišljenja Andreja Belega«. ²⁷ Če naj ugotovitev V. M. Papernega nekoliko prilagodimo predmetu in cilju naše razprave, potem bi rekli, da Andrej Beli svojo »vizijo sveta kot celovitega toka med seboj prežemajočih se idej« ²⁸ ubesedi v romanu *Srebrni golob* tako, da oblikuje romaneskno besedilo na razmeroma skromni fabulativni osnovi s pomočjo grotesknega toka in igre mitoidoloških asociacij, ki jih navezuje na vodilne motive. Struktura asociacij je nadgrajena na fabulativno strukturo in spreminja njen prvotni pomen, posameznim fabulativnim oziroma tematskim prvinam (motivom, dogodkom, literarnim likom, pripovedovanemu prostoru in času) daje globlji simbolni pomen. Na ravni simbolnega pomena se v romanu *Srebrni golob* groteskno predstavljeni svet transformira v podobo »zavesti, ki se nesmiselno pogreza v stihijo«. ²⁹

V romanu *Srebrni golob* je ta »zavest« po besedah samega Andreja Belega »zavest junakov«. ³⁰ Tematizirana je v pripovedi o usodi osrednjega literarnega lika Darjalskega, ki se zaradi vere v bodočnost Rusije, njeno skrivnostno mesijanstvo, ³¹ poskuša združiti z njo, Rusija pa ga »požre«. ³² Med asociacijskimi črtami, v katere je v romanu *Srebrni golob* vključen Darjalski, je najpomembnejša črta »Darjalski — Gogolj — avtor«. Ta črta je realizirana v temi »Darjalski-čarovnik« in odnosu tega do Katje Gugoljeve (v širšem pomenu Rusije, utelešene v izginjajoči plemiški kulturi in tudi idealu »večne ženskosti«) in temi »Darjalski-žrtev čarovnika« ter njegovemu odnosu do sekte »srebrnih golobov« (v širšem pomenu »ljudstva« oziroma »stihijne Rusije«) in njihovega vodje Kudejarova (v širšem pomenu »hudobca« oziroma »vesoljnega zla«, ki ima v oblasti »stihijo«) in kmetice Matrjone (s širšim pomenom »stihijno erotičnega počela« Rusije). Obe osnovni temi, povezani z likom Darjalskega, Andrej Beli projicira na tematiko Gogoljeve umetnosti (tu na Gogoljevo novelo *Strašno maščevanje/Strašna mest'*), ki ji na stilistični ravni sledi s kombinacijo skaza in literarno-pesniškega stila, na semantični ravni pa polemizira z njo. Polemika je zasnovana na simbolističnem pojmovanju avtorja kot »pesnika teurga«, ki se je kot »Novi Gogolj« rešil pred nevarnostjo samorazpada v »stihiji« Rusije, ker je spregledal in pod gogoljevsko iluzijo idiličnega ljudskega življenja odkril »brezno« (SG I, 155) »stihije«. ³³

Opisani odnos na črti »Darjalski — Gogolj — avtor« pogojuje posebne odnose med pripovednimi gledišči. S teoretskega vidika Andreja Belega bi ta gledišča lahko opredelili kot različne ravni oziroma stopnje zavesti, med katerimi obstaja dialektika odnosov, ki se ravna po načelu »a realibus ad realiora«.

V poglavju *Matrjona* zasledimo, na primer, tri vrste pripovednih gledišč. Če naj jih ponazorimo v skladu s teoretičnimi postavkami Andreja Belega v smeri od posameznega k univerzalnemu (od individualnega in individualno-

²⁷ V. M. Papernyj, *Andrej Belyj i Gogol'. Staf'ja vtoraja*, Učenyje zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo Universiteta, vyp. 620. Tipologija literaturnyx vzaimodejstvij, Tartu 1983, s. 93.

²⁸ Ibid.

^{29—30} Gl. op. 7.

^{31—32} Andrej Belayj, *Serebrjanyj golub'*, tt. 1—2, Berlin 1922, Slavische Propyläen 38, München 1967 (v nadaljevanju: SG I, II), t. II, s. 101, 103.

³³ Prim. o tem: V. M. Papernyj, op. cit., s. 88—89.

kolektivnega doživljanja in spoznavanja do univerzalnega),³⁴ potem bi zapisali, da se individualno gledišče izrazi v poglavju *Matrjona* v odseku, ki bi ga J. Holthusen označil kot odsek omejenega pripovedovalca, ki je ubeseden v stilu skaza. To gledišče bi lahko označili tudi kot »zunanje« gledišče, saj nam posreduje zunanji videz Matrjone:

/.../ (stoljarixoj ee prozvali u nas, xotja i byla ona vsego to — rabotnicej); vse te čerty ne krasu vyražali, ne devič'e sberežennoe celomudrie; v kolyxan'i že grudej kurnosoj stoljarixi, i v tolstyx s belymi ikrami i grjaznymi pjatkami nogax, i v bol'som ee živote, i v lbe, pokatom i xiščnom, — zapečatlelas' otkrovennaja sramota; (SG I, 280—281)

Individualno-kolektivno gledišče je gledišče Darjalskega in zloženo gledišče Darjalskega in literarnega subjekta/pripovedovalca. Gledišče Darjalskega je vmesna stopnja med omejenim in neomejenim glediščem oziroma med zunanjim in notranjim glediščem. V liriziranem skazu tega gledišča je ubeseden ambivalenten odnos do Matrjone: erotična zavzetost in groza Darjalskega:

Takie sinie u nee byli glaza — do glubiny, do temnoty, do sladkoj golovnoj boli: budto i ne vidno v nej v glaznicax belyx belkov: dva agramadnyx vlažnyx safira medlenno s povolokoj katjatsja tam v glubine — budto tam okian-more-sinee rasxodilos' iz-za ee rjabogo lica, net predela ego, okian-morja-sinjago, gullivym volnam... (SG I, 281)

Občutek groze dopolni združeno gledišče, ki je po svojem značaju notranje in neomejeno. Groza Darjalskega preide tu v apokaliptično avtorsko vizijo in napoved tragičnega konca razdvojenega Darjalskega:

/.../ takie-to u nee byli glaza.
V nix koli vzgljaneš', vse inoe zabudeš': do vtorogo Xristova Prišestvia, utopaja, zabaraxtaeš'sja v ètix sinix morjax /.../
I uže budet ne vest' tebe čto kazat'sja: budto i krov'-to ee — okian-more-sinee; /.../ i ee usta pomereščutsja pupurovymi: purpurovymi temi ustami tebja ona otorvet ot nevesty; /.../ budet tebe ona vsja — guljajuščej baboj. (SG I, 281—282)

V navedenem odlomku se pojavi za avtorsko neomejeno gledišče značilna apostrofa kot izraz avtorsko-teurške simbolistične vizije o usodni navezanosti Darjalskega na Matrjono, o bodočem brezdomstvu in tujstvu Darjalskega, o njegovem izginotju v praznini »niča«, ki ga v naslednjem odseku ponazarjata simbola »pustinja/pustyn'« in »luknja/dyra«:

/.../ budet den', budet žestokij tot čas, budet to rokovee mgnoven'e, kogda èto pobleknet pocelume izmjatoe ličiko, a persi uže i ne drognut ot prikosnoven'ja: èto vse budet; i ty budeš' odin s svoej sobstvennoj ten'ju sredi vyžžennyx solncem pustyn' i ispitix istočnikov /.../ da ešče, požaluj, černogo uvidiš' moxnatogo tarantula dyru, vsju uvituju pautinoj... I žažduščij golos tvoij togda podymelsja iz peskov, alčno vzyvaja k otčizne. (SG I, 279)

Vodilni motiv »dyra« se v poglavju *Matrjona* navezuje na motiv »oči/glaza«, v besedilu romana *Srebrni golob* pa na osrednji vodilni motiv in simbol »brezno/bezdna«. »Večstopenjsko doživljanje in spoznavanje« Andreja Be-

³⁴ Gl. op. 5!

lega od pojava-znaka do simbola se izrazi tudi na sporočilni vrednosti posameznih gledišč. Vodilni motiv lahko zaživi v besedilu romana *Srebrni glob* kot simbol predvsem na ravni neomejenega avtorskega gledišča literarnega subjekta. To še bolj oziroma izključno velja za izraz poslušajočih tem, kot je v romanu *Srebrni glob* na primer tema Rusije. Zaradi svoje osrednosti dobi ta tema izraz v neomejenem gledišču literarnega subjekta in avtorskem liričnem monologu, ko literarni subjekt prevzame značaj lirskega subjekta:

Ne tak li i ty, staraja i umirajuščaja Rossija, gordaja i v svoem veliči zastyvšaja, každydnjevo, každyčasno v tysjačax kanceljarij, prisutsvij, dvorcax i usad'bx soveršaš' èti obrjady, — obrjady stariny? No, o voznesennaja, — posmotri že vokrug i opusti vzor: ty pojmeš', što pod nogami tvoimi razvertivaetsja bezdna: posmotriš' ty, i obrušiš'sja v bezdnu!... (SG I, 155)

Značilno za strukturo romana *Srebrni glob* je tudi dejstvo, da navedeni lirični monolog pretrga banalna fraza: »Vam kofe, babuška, ili čajju?« Ta gogoljevski postopek opozarja: 1. na groteskno strukturo romana in 2. na groteskni tok in igro raznolikih gledišč literarnega subjekta in literarnih likov. — Da gre zares za groteskni tok in igro gledišč, naj pokaže analiza poglavja *Dve*.

Dogajanje (srečanje Katje in Darjalskega z Matrjono) je locirano na podeželski plemiški dvorec Gugoljevo. Pripoved uvaja razmeroma dolga lirična upodobitev Katje, kjer se avtorski glas oziroma gledišče prežema z glediščem Darjalskega s prvinami skaza, ki ob temi Katje napovedujejo tematiko »stihije« in »aziatstva« ne samo z motivom »aziatske stepe«, ampak tudi z menjavanjem arhaičnih jezikovnih oblik »oči« in »usta« z živimi »glaza« in »rote«. Uvodna pripoved preide preko Darjalskega, ki zasliši »topot bosih nog na terasi«, in Matrjone, ki jo ta topot naznani, v skaz, najprej v premem govoru Matrjone, ki ponuja cvetje: »Baryšnja milen'kaja, landyšej vam, ne nadat'? Sami dlja vas sbirali v lesu...« (SG I, 169), potem tudi v gledišču Darjalskega, ki opazuje Matrjono:

Vyšel on na terrasu — smotrit: v zelenom v xmelju, v zolotom v vozdušnom, v točno son, pevučem. luče včerašnjaja ego stoit baba rjabaja, pogljadyvaet baba rjabaja na Katju, s baryšnej nežničaet, s krasnymi ee veterok s volosami zaigryvaet — veterok pereletnyj; pošel na nebe prosvet; ozlaščennye vdol' otošli doždi, i ot doždej — raduga semicvetnaja. (SG I, 169—170)

in nazadnje v gledišču literarnega subjekta, ki se v skladu z erotičnim navdušenjem Darjalskega za »stihijno« Matrjono in prenosom tega občutja v videnje Katje združi z glediščem literarnega lika v lirski monolog s prvinami skaza:

Ax, ty, solnečnyj luč zolotoj, ax, pereletnyj ty veter: cvety cvetut, i veselaja zelen' tancuet v lučax, i smeetsja v lučax, čemu-to obradovavši', Dar'jal'skij; Katju nežno uvlekaet s terrasy... (SG I, 171)

Temu sledi avtorska opredelitev Darjalskega, osredotočena na temi »bizantinskega« pojmovanja grštva pri Darjalskem, in sklepni lirski monolog, ki z retoričnima eksklamacijo in vprašanjem uvaja temo »brezna« v duši Darjalskega (»Ax, èti pesni, i — ax! — èti pljaski! Zanaševajete li vy ili vy obnažate ešče bol'she bezdny ego duši?« — SG I, 173) in v nadaljevanju, ki ga konča retorično vprašanje (»Ili u nego stal takoj vid, kakogo ona ne

mogla nikak, bednoe ditja, vynesti?« — SG I, 173) napove usodnost »bizantinstva« oziroma »orientalstva« Darjalskega za Katjo (= Rusijo).

Obravnavani primeri potrjujejo Holthusnovo tezo o dveh tipih gledišč (omejenih in neomejenih, mi bi rekli delnih in celovitih), potrjena je tudi teza o prisotnosti skaza in neskaza v romanesknem stilu romana *Srebrni golob* in Drozdova poglobitev te teze, po kateri sta oba stila v romanu ekvivalentna in v dialektičnem soodnosu znaka (skaz) in smisla (neskaz), in tudi misel, da literarni subjekt/pripovedovalec nosi v romanu več mask, ki jih pogojuje fiktivni geografski prostor in s tem prostorom povezana tematika in simbolika, nista pa potrjeni tezi o »jasni razmejenosti odsekov skaza in neskaza« ter o obstoju dveh pripovedovalcev. Zdi se, da so dosedanje obravnave pripovedovalca oziroma literarnega subjekta v romanu *Srebrni golob* premalo upoštevale romaneskno grotesknost strukture tega dela in tudi strukture literarnega subjekta samega ter simboličnost umetniškega sporočila, ki je po besedah Andreja Belega sporočilo o tem, kako se je »zavest junakov nespametno pognala v stihijo«. ³⁵

3.2 Če se najprej ustavimo ob romaneskni posebnosti *Srebrnega goloba*, potem bi rekli, da je to roman z enim samim osrednjim likom — Darjalskim. Darjalski je v romanu *Srebrni golob* agens vsega dogajanja in edini literarni lik, ki prestopa tako prostorsko-časovne kot vrednostne semantične meje. Drugi literarni liki so bolj ali manj tesno povezani s svojim okoljem in njegovim posebnim pomenom, v romanu *Srebrni golob* imajo funkcijo udeležencev v poteku usode osrednjega literarnega lika, nekateri samo funkcijo ozadja. Na ravni dogajanja je Darjalski tisti, ki predstavlja pripoved iz »strašnega budnega stanja« v sanje in povzroča, da pripoved literarnega subjekta prestopi meje omejenega fiktivnega prostora v neomejeni prostor mitskega dogajanja. Za oblikovanje celovite podobe, kako se je »zavest junakov nespametno pognala v stihijo«, in s tem tudi simbolnega pomena romana *Srebrni golob*, ki zaobjema »duhovno krizo Rusije«, ima osrednji literarni lik Darjalski dominantno vlogo. Zato ni slučaj, da Andrej Beli, v romanesknem besedilu pa literarni subjekt z vidika neomejenega oziroma avtorskega gledišča, predstavi Darjalskega kot pesnika, pa čeprav z oznako, ki meri na njegovo etično, ideološko in estetsko dedenco. ³⁶ — Darjalski zaradi vsega povedanega zavzema vmesni položaj med omejenim fiktivnim prostorom in neomejenim prostorom mitskega dogajanja, med skazom in literarno-pesniškim stilom, med omejenimi in neomejenimi, delnimi in celovitimi avtorskimi gledišči. Z vidika simbolističnega intuicionizma (neposrednega doživljanja sveta in mističnega zrenja) ter naziranja Andreja Belega o trostopenskem ustvarjalnem doživljanju in spoznavanju predstavlja Darjalski t. i. individualno-kolektivno stopnjo zavesti, ki nakazuje združitev »jaza« in »nejaza« v »Jaz«. ³⁷ vendar še ne doseže preroške oziroma teurške univerzalnosti, ki jo v besedilu romana *Srebrni golob* Andrej Beli prihrani za neomejeno oziroma celovito avtorsko gledišče literarnega subjekta. Z opisanega vidika se nam literarni subjekt v romanu *Srebrni golob* kaže kot »Jaz«, ki obsega »jaz« in »nejaz« in še sposobnost teurške univerzalnosti. V ta razpon so vključeni tako omejeni pripovedovalec kot neomejeni pripovedovalec, skaz in literarno-pesniški stil, torej tudi gro-

³⁵ Gl. op. 7!

³⁶ Gl. pogl. *Kto že Darjalskij?* (SG I, 174—178).

³⁷ Gl. o tem: Andrej Belyj, *Dnevnik pisatelja*, Zapiski mečtatelej I, Peterburg 1919.

teskni tok in igra med različnimi gledišči in že opisani dialektični odnos med skazom in literarno-pesniškim stilom, kar vse oblikuje literarni subjekt z večimi podobami, ki ustrezajo različnim stopnjam zavesti in simbolizaciji besedila. Vsevednost literarnega subjekta v groteskni strukturi romana *Srebrni golob* je krizna vsevednost o vesoljni nevarnosti »brezna« oziroma »ničja«. ³⁸

4 Literarni subjekt v romaneskni prozi Andreja Belega doživi nov razvoj v romanu *Peterburg* skupaj z ravojem »filozofije stihijnosti« in tej ustrezne poetike. Če smo za literarni subjekt z več podobami oziroma maskami iz romana *Srebrni golob* med drugim ugotovili, da je poslanstvo avtorja kot umetnika teurga objektivizirano v podobi literarnega subjekta na ravni besedila, potem velja, da je poslanstvo avtorja kot umetnika teurga, ko govorimo o romanu *Peterburg* prisotno samo na ravni obče zasnove. ³⁹ Literarni subjekt, ki nastopa v romanu *Peterburg* kot »avtor«, kot drugi »Jaz« (po Andreju Belem), je tudi sam žrtev Peterburga, njegov odnos do groteskno predstavljenega sveta ni samo odnos strahu in groze, pač pa tudi odnos popolne izgube kakršnekoli orientacije odtujenega in osamljenega omahljivca in slabiča (ta izguba je pri literarnem subjektu v romanu *Srebrni golob* samo *delna*). Načelo »videti vse kot panoramo zavesti« pogojuje v romanu *Peterburg* poseben položaj in značaj literarnega subjekta. Literarni subjekt kot »avtor« oziroma drugi »Jaz« je nosilec navidezno nadrejenega monološkega načela (podobno kot literarni subjekt v romanu *Srebrni golob*), ki je izraženo v delni vsevednosti, v avtorski objektivizirajoči karakterizaciji nekaterih literarnih likov in »dogajanja«, v lirskih digresijah (npr. v razdelku *Žerjavi/Zuraoli*), kjer literarni subjekt nosi masko lirskega subjekta, in v lirskih monologih z univerzalističnimi prerokbami o usodi Peterburga, Rusije in sveta. ⁴⁰

³⁸ Prim.: »/.../ odno splošnoe ničto kinulos' na nego (Darjalskega, op. A. S.), ili, vernej, on v nego kinulsja;« (SG II, 224).

³⁹ Prim. o tem: V. M. Papernyj, op. cit., s. 97. Prim. tudi pismo Andreja Belega, navedeno v op. 7.

⁴⁰ Prim. apokaliptično vizijo ruske zgodovine v retorično patetičnem avtroskem odstopu iz razdelka *Beg/Begstvo* (2. pogl.), v katerem sta združeni gledišči literarnega lika (Dudkin) in literarnega subjekta:

»S toj črevatoj pory, /a₁/ kak primčalsja sjuda metalličeskij Vsadnik, /a₂/ kak brosil konja na findlandskij granit — /b₁/ na-dvoe razdelilas' Rossija; /b₂/ na-dvoe razdelilis' i sud'by otečestva; /b₃/ na-dvoe razdelilas', stradaja i plača, do poslednego časa Rossija. /A/||

Ty, Rossija, kak kon'! /A₁/ V temnotu, v pustotu zaneslis' dva perednyx kopyta; i krepko vnedrilis' v granitnuju počvu — dva zadnix. ||

/c₁/ Xočeš' li i ty odelit'sja ot tebja deržaščego kamnja, kak odelilis' ot počvy inye iz tvoix bezumnyx synov, — /B₁/ /c₂/ xočeš' li i ty odelit'sja ot tebja deržaščego kamnja, i povisnut' v vozduxe bez uzdy, čtoby nizrinut'sja posle v vodnye xáosy? /B₂/ || /d₁/ Ili, možet-byt', /c₃/ xočeš' ty brosit'sja, razryvaja tumany, čerez vozdux, čtoby vmeste s tvoimi synami propast' v oblakax? /B₃/ || /d₂/ Ili, vstav na dyby, ty na dolgie gody, Rossija, zadumalas' pered groznoj sud'boju, sjuda tebja brosiš' — sredi etogo mračnogo severa, /e₁/ gde i samyj zakat mnogočasen, /e₂/ gde samoe vremja poperemenno kidaetsja /f₁/ to v moroznuju noč, /f₂/ to — v dennoe sijanie? /B₄/ || /d₃/ Ili ty, ispagavšis' pryžka, vnov' opustiš' kopyta, čtoby, fyrkaja, ponesti ogromnogo Vsadnika v glubinu ravninnyx prostranstv iz obmančivyx stran? /B₅/ ||

Da ne budet!... /A₅/||

Raz vzletev na dyby i glazami merjaja vozdux, mednyj kon' kopyt ne opustit: /g₁/ pryžok nad istoriej — budet; /g₂/ velikoe budet volnenie; /g₃/ rassečetsja

Toda groteskna struktura romana, ponazorjena v metafori »mozgovaja igra« (»možganska igra«), s svojo neabsolutnostjo, malim koeficientom upora na idejnovrednostni in psihološki ravni ter nezaključenostjo relativizira avtorsko suverenost in monološkost literarnega subjekta kot »avtorja« in ga preoblikuje v modificirani literarni subjekt, ki je v emanacijskem (Vsadnik/Peter I. idr.) in tudi dvojniškem odnosu do literarnih likov (Nikolaj Ableuhov, Aleksander Dudkin, na primer). Pozicija modificiranega literarnega subjekta je labilna, njegov govor je modificiran govoru ubesedenih literarnih likov. V romanu se uveljavi kot dominantno — polifonično načelo. Različne stopnje zavesti, tri-stopenjskost ustvarjalnega doživljanja in spoznavanja se ne uveljavljajo samo v območju literarnega subjekta, marveč tudi v združenih glediščih oziroma polprememu govoru literarnega subjekta in osrednjih literarnih likov (Nikolaja Ableuhova, Dudkina...).⁴¹ V svetu romana *Peterburg* nastaja mnogopomensko umetniško sporočilo hkrati v mnogih drug na drugega delujočih semantičnih poljih, ki so izraz groteskne igre različnih ideoloških pogledov na svet in zbanaliziranih konvencionalnih medčloveških odnosov, ki jih »možganska igra« privede do »nič«. Iluzija notranjega monologa v modificirani pripovedi, usmerjeni v rabo tujega govora in ustnega govora (pretežno retoričnega in manj v stilu

zemlja; /g₄/ samye gory obrušatsja ot velikogo trusa. /g₅/ a rodnye ravniny ot trusa izojdut povsjudu gorbom. /g₆/ Na gorbax okažetsja Nižnij, Vladimir i Uglič. /C₁/

Peterburg že opustitsja. /C₂/

Brosjatsja s mest svoix v eti dni vse narody zemnye! /h₁/ bran' velikaja budet, — /h₂/ bran', nebyvalaja v mire: želtje polčišča aziatov, tronuvsis' s nasižennyx mest, obagrjat polja evropejskie okeanami krovi; /i₁/ budet, budet Cusima! /i₂/ Budet — novaja Kalka!... /C₃/

Kulikovo Pole, ja ždu tebj! /A₉/

Vossijaet v tot den' i poslednee Solnce nad moeju rodnoju zemljej. /A₆/ Esli, Solnce, ty ne vzojdeš', to, o, Solnce, pod mongol'skoj tjaželoj pjatoj opustjatsja evropejskie berega, i nad etimi beregami zakurčavitsja pena; zemnorodnye suščestva vnov' opustjatsja k dnu okeanov — v prarodimye, v davno zabytye xáosy... /A₃/

Vstan', o, Solnce! /A₄/

(Odlomek navajam po izdaji romana *Peterburg* iz leta 1928, Slavische Propyläen 29, München 1967, s. 124—126).

Ritmčno kompozicijo navedenega segmenta določa njegova sintaktična zgradba. Osnovna razčlenjenost izhaja iz introdukcije (A), ki je zgrajena na dvakratnem (a₁, a₂) in trikratnem anaforičnem ponavljanju (b₁, b₂, b₃), sloni pa na štirih apostrofah (A₁, A₂, A₃, A₄), na dveh eksklamacijah (A₅, A₆) in na petih retoričnih vprašanjih (B₁, B₂, B₃, B₄, B₅). Retorična vprašanja, ki si speta v odstavek sledijo sukcesivno, razgibavajo še anaforična ponavljanja (c₁, c₂, c₃ in d₁, d₂, d₃), ki razčlenijo odstavke na tri dele (B₁—B₂, B₃ in B₄—B₅). Periodo (B₄) ritmizirajo še tematsko-gramatikalni paralelizmi (e₁, e₂ in f₁, f₂). Apostrofo (A₃) dopolnjuje antiteza (»Esli, Solnce, ty ne vzojdeš', to, o, Solnce«) kot poseben ritmizirajoči element.

Jedro sporočila, ki ga posreduje navedeni segment, predstavlja trodelna amplifikacija, ki prerokuje katastrofo. Razčlenjena je na tri odstavke: perioda (C), prosti stavek (C₁) in perioda (C₂). C govori o vesoljnem potresu, C₂ napoveduje svetovno morijo, med obema je simbolno ujet C₁, ki ugotavlja, da se bo Peterburg pogreznil kot žrtev pogub, ki jih naznanjata C in C₂. Prvine ritmizacije so: tematski paralelizmi (g₁, g₂, g₃, g₄, g₅, g₆; h₁, h₂; i₁, i₂), inverzije in koloni ter intonacijske in smiselne pavze. Sem bi lahko prišteli še grafiko, ki z razprtim tiskom dvakrat ponovljene besede »trus« opozarja na smiselni poudarek v periodi (C).

Ritmizacijo celotnega segmenta podpirajo še ponavljajoče se besede, ki imajo leitmotivni, simbolični značaj (*Rossija-kon'* in tej komparaciji ustrezni atributi: *volnenie/trus/bran'; Solnce*).

⁴¹ Gl. op. 40!

skaza) omogoča, da se v groteskni strukturi romana, ki je vanjo relativno svobodno vpeta korespondenčna mreža analogij in aluzij, odvija dialog tako na relaciji literarni subjekt — literarni liki kot na relaciji roman — bralec. Dialogičnost je v romanu *Peterburg* možna še toliko bolj, ker se dialektični odnos med prevladujočim simbolizirajočim mitološkim aspektom in podrejenim fabulativnim aspektom v romanu *Peterburg* razreši v smislu groteskne odprtosti in nezaključenosti besedne umetnine kot simboličnega izraza življenjske neskončnosti.⁴²

5 Groteskna odprtost in nesklenjenost, ki nakazujeta različne možnosti, se v *Epilogu* romana *Peterburg* nazadnje realizira v podobi Nikolaja Ableuhova, ki po popotovanju po Egiptu leta 1913 živi v samoti na podeželju in bere filozofa Skovorode. Motiv »filozofa Skovorode« asociira grški imperativ »Γνωθι σεαυτόν« in napoveduje tista prizadevanja, ki jih je Andrej Beli izrazil v *Predgovoru* k avtobiografskemu delu *Zapiski čudaka* (1922) z besedami: »Sorvat' masku s sebja, kak pisatelja, i rasskazat' o sebe, človeke.«⁴³ Krizo zavesti (»jaza«, »nejaza« in »Jaza«), ki se mu je v romanu *Peterburg* razkrila kot »možganska igra«, v kateri vse izgublja svojo vrednost, tudi zavest sama, skuša Andrej Beli razrešiti s »preučevanjem« samozavesti in zavesti (notranjega »jaza« in nadosebnega »Jaza«, v katerem da sta združeni notranji »jaz« in zunanji »nejaz«). To »proučevanje« se zato v umetnosti Andreja Belega ne odvija na ravni pisateljeve empirične človeške »usode«, marveč dobi podobo ideologizirane objektivizacije lastnega kriznega mišljenja,⁴⁴ ko se »notranji jaz« v skladu s simbolističnim intuicionizmom oziroma neposrednim (mističnim) zrenjem znova »požene v vrtinec« idej in mitov, da bi »doživel« in »spoznal« te »stihije« ter nazadnje z »ustvarjanjem« prišel do sinteze, v kateri da je resnično življenje. Po besedah Andreja Belega je to tisto človekovo stanje, ko se zavest organsko združi s stihijami in pri tem ne izgubi samo sebe.⁴⁵ Svoje »preučevanje« začena Andrej Beli s »preučevanjem« porajajočega se »jaza«, »prve zavesti otroštva«,⁴⁶ v romanu *Kotik Letaev*.

Sam Andrej Beli pojasnjuje to »preučevanje« kot odkrivanje resničnega »Jaza« iz svojega tretjega in četrtega leta v svojem zrelem obdobju: »Mnetridcat' pjat' let: samosoznanie razorvalo mne mozg i kinulos' v detstvo...« (KL, 9). Rezultat tega »preučevanja« naj bi bila pisateljeva duševna ozdravitev oziroma, kot sam pravi, »rešitev iz eksplozije notranjih čustev«, ki da se je uresničila v igri sintentiziranja, v simbolizaciji. Simbolizacija je po Andreju Belem združila različna čustva v simbol in s tem obvladala zgodnji stadij kaosa. Temu da je sledil »simbolizem ali akt ustvarjalno-spoznavnih dejanj« in ta naj bi ga združil s svetom Logosa. — Roman *Kotik Letaev* naj bi torej predstavil oblikovanje samozavedajočega se »Jaza« kot doživljanje prakultur, kot premagovanje pragroze v simbolizaciji in združitvi z Logosom ter nazadnje kot rešitev v simbolu »križanja«. ⁴⁷

⁴² Podrobnejše razpravljanje o literarnem subjektu v romanu *Peterburg* najde bralec v naših razpravah: *Problemi poetike romana Peterburg Andreja Belega* (dissertacija), Ljubljana 1976, s. 28–46; *Roman »Peterburg« Andreja Belogo i problema literaturnogo sub'ekta*, SR 33 (1985), s. 311–314.

⁴³ Navajam po V. M. Papernyj, op. cit., s. 98.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Gl. op. 7!

⁴⁶ Andrej Belyj, *Kotik Letaev*, Petrograd 1922, v izdaji: Slavische Propyläen 3, München 1964 (v nadaljevanju KL), s. 14.

V romanu *Kotik Letaev* dobi ta proces več podob. Za rešitev problema, s katerim se ukvarjamo v naši razpravi, bo dovolj, če upoštevamo samo nekatere in ob tem opozorimo na dve pripovedni perspektivi, ki sta uveljavljeni v besedilu: na perspektivo tri do štiriletnega otroka in perspektivo petintrideset oziroma šestintridesetletnika, med obema perspektivama obstaja dialektični odnos in dominantna je perspektiva odraslega, ki z ustvarjalnim doživljanjem in spoznavanjem nastajanja zavesti in samozavesti v lastnem otroštvu daje temu nastajanju simbolni pomen.

V stadiju, ko se še nista ločila »jaz« in »nejaz«, doživlja Kotik rast svojega telesa kot »razširjanje« in samega sebe kot kroglo, torej kot bitje, ki se še ni odtrgalo od »kroglastega« sveta in zato še nima samozavesti, svoj obstoj pa doživlja kot bolečino in nesmiselne blodnje. Kotik Letaev z izoblikovanim »Jazom« ustvarjalno podoživlja in spoznava svoje otroštvo in odkriva v njem različne stopnje oziroma »stopnice (svojih) razširitev«, ki da peljejo od »trenutka, sobe, ulice, dogodka, vasi in letnih časov« do »Rusije, zgodovine in sveta« (KL, 289). S perspektive odraslega Kotika Letaeva ustrezajo tem razvojnim stopnjam nekatere analogije v razvoju kozmosa in človeštva.⁴⁸ Andrej Beli jih upodobi v romanu Kotik Letaev v razponu od nastanka kozmosa in prazgodovine do Jezusovega križanja. Zanimivo je, da odrasli Kotik Letaev ne doživlja razvojnih stopenj svojega otroštva z neke časovne distance, marveč z vidika različnih stopenj zavesti, ki so vedno prisotne in ki omogočajo na ravni zavesti sobivanje in sočasni dialog med individualnim »jazom« otroka, ki živi v spominu, in odraslim tu in zdaj bivajočim in v nekem smislu že »nadosebnim« »Jazom«. Andrej Beli ne obravnava pojavov in dogodkov z vidika časovne zaporednosti in vzročnosti, marveč z vidika, ki upošteva »notranjo povezanost« pojavov in dogodkov, zato imajo v njegovi umetnosti izjemno vlogo analogije in aluzije in še posebej projiciranje posameznih prvin besedila (motivov, tem ...) in tudi celovitega besedila na tradicije različnih kultur. V besedilih Andreja Belega in še posebej v romanu *Kotik Letaev* nastaja tako nekakšna univerzalna sinteza mitoloških pomenov, a tudi sinteza perspektiv in gledišč Kotika Letaeva otroka in Kotika Letaeva odraslega človeka v pomenski strukturi umetniškega besedila, ki temelji na prostorskih odnosih posameznih sestavin.

Ker pa v romanu *Kotik Letaev* otrok in odrasli človek nista literarna lika, čeprav sta nosilca dogajanja, marveč dve perspektivi oziroma dve podmnožici pripovednih gledišč (omejenega »jaza« in neomejenega »Jaza«), ki posreduje »duhovno dogajanje« v umetniškem sporočilu, lahko sklepamo, da obstaja v romanu *Kotik Letaev* »dvojni pripovedovalec«⁴⁹ oziroma dvojna perspektiva dveh stopenj zavesti, ki v medsebojnem dialektičnem in tudi dialoškem odnosu⁵⁰ tvorita celovit literarni subjekt.

V besedilu tega dvojnega literarnega subjekta zaživita osrednji temi iz romana *Kotik Letaev*, tema kozmosa in tema Jezusovega križanja, kot simbolna

⁴⁷ Prim.: Andrej Belyj, *Počemu ja stal simbolistom i počemu ja ne perestal im byt' vo vsex fazax moego idejnogo i xudožestvennogo razvitija*, Ardis, Ann Arbor, Michigan 1982, s. 9—10.

⁴⁸ A. Hönl, op. cit., s. 71—72.

⁴⁹ Ibid., s. 71.

⁵⁰ Prim. besedilo odraslega Kotika Letaeva: »Prošloe protjanuto v dušu: na rubeže tret'ego goda vstaju pred soboj; my — drug s drugom beseduem; my — ponimaem drug druga.« (KL, 9)

tema nenehnega porajanja, umiranja in ponovnega prerajanja Besede in zavesti. Andrej Beli jo izrazi na ravni odraslega Kotika Letaeva v misli: »Vo Xriste umiraem, čtob v Duxe voskresnut'« (KL, 292).

6 Simbolistični intuicionizem, težnja po neposrednem zrenju in celovitem upodabljanju »sveta pojavov« in »sveta idej« v smeri »a realibus ad realiora« ter poudarjanje posebnega poslanstva pesnika teurga — vse to je v ruskem simbolizmu postavljalo v ospredje »avtorsko« besedo. V skladu z naravo besedne umetnosti se je simbolistična »avtorska« beseda najprej uveljavila v poeziji (liriki, lirični prozi in poetični drami) in najpozneje v pripovedni prozi, še posebej v romanu. V ruskem simbolizmu se je to zgodilo šele po razpadu organiziranega delovanja te smeri v zadnjih letih prvega in začetnih letih drugega desetletja dvajsetega stoletja.

Če se omejimo v skladu z opravljeno raziskavo literarnega subjekta v prozi treh najpomembnejših romanov Andreja Belega (*Srebrni golob*, *Peterburg* in *Kotik Letaev*), potem bi rekli, da se je ruski simbolistični roman moral spopasti z močno tradicijo ruskega realističnega romana in še posebej z njegovo družbeno-analitično in kritično funkcijo ter težnjo po objektivnem mimetičnem odsevanju dejanskosti, da pa je moral po drugi strani, če je hotel ostati roman, upoštevati tisto, kar imenuje Mihail Bahtin stilistična trodimenzionalnost oziroma govorno različje in cona maksimalnega stika z vedno odprto sodobnostjo.

Andrej Beli se je tem zahtevam odzval tako, da je v skladu s simbolistično estetiko cono maksimalnega stika s sodobnostjo predstavil s psihološke in družbeno-zgodovinske ravni na raven mita in zavesti, ki kaživita v sintezi »notranje povezanosti« mitoidoloških pomenov »preteklosti-sedanosti-prihodnosti«. Na ravni poetike je realiziral načelo, ki ga je sam imenoval »siže kot avtor« in ponazoril med drugim tudi s primerom o »zrcalu procesa, ki poteka v Gogoljevi /avtorjevi, op. A. S./ zavesti«, ⁵¹ govorno različje pa uveljavil kot menjavanje stilov (ornamentalna proza z ritmizacijo in metrizacijo, skaz z usmeritvijo na ustni in tuj govor in drugo).

Literarni subjekt je dobil v skladu z navedenimi premiki v strukturi simbolističnega romana Andreja Belega posebno funkcijo in podobo.

V romanu *Srebrni golob*, ki po opredelitvi Andreja Belega upodablja »zavest junakov, ki se je nespametno pognala v stihijo«, ⁵² nastopa literarni subjekt kot opazovalec in tudi kot sogovornik osrednjih literarnih likov (Darjalski, Katja ...) in bralca ter napovedovalec usodne bodočnosti (predvsem v drugosebnih »preroških« nagovorih). Kot izraz intuitivnega dojemanja oziroma neposrednega zrenja dogajanja v predstavljenem svetu in kot koordinator romaneskne strukture tako na ravni fiktivnega geografskega prostora kot na ravni mitskega dogajanja ima literarni subjekt dve osnovni podobi: podobo omejenega pripovedovalca in podobo celovitega pripovedovalca teurga. Omejeni pripovedovalec, ki je vezan na fiktivno okolje in dogajanje, ima v skladu z značajem tega okolja in dogajanja več mask: masko vaškega pripovedovalca (vas Celebeevo), masko provincialnega meščana (mesto Lihovo) in masko podeželskega plemiča (posestvo Gugolevo). Tip omejenega pripovedovalca je vezan na delna gledišča in stil skaza. Teurški pripovedovalec je nosilec celovitih

⁵¹ Prim.: Andrej Belyj, *Masterstvo Gogolja*, s. 190—195.

⁵² Gl. op. 7!

gledišč in literarno-pesniškega izraza. Med obema tipoma pripovednih perspektiv obstaja dialektični odnos: literarno-pesniška pripoved posplošuje pomen, ki ga sporoča skaz, daje mu simbolični kozmični smisel »vesoljnega zla« v strukturi moderne demonične groteske.

Intuitivno notranje zrenje se v romanu *Peterburg* izrazi v načelu »videti vse kot panoramo zavesti«. Ker je ta »zavest« vključena v groteskno »možgansko igro« izgubi literarni subjekt, ki nastopa kot »avtor«, dominantni položaj. »Tuj govor« postaja močnejši in aktivnejši od »avtorskega« besedila literarnega subjekta. Literarni subjekt prične sprejemati in razumevati svoj govor, kot da bi bil »tuj govor«, govor njegovih dvojnikov in emanacij. Literarni subjekt dobi tako groteskno mnogoliko podobo modificiranega literarnega subjekta. V literarnih odstopih dobi literarni subjekt kot izraz čiste subjektivnosti tudi podobo lirskega subjekta.

Notranje zrenje v romanu *Kotik Letaev* je zrenje v lastno duševnost. Andrej Beli ga v *Predgovoru* k romanu *Zapiski čudaka* označi z besedami: »Sorvat' masku s sebjā, kak s pisatelja, i rasskazat' o sebe, čeloveke«. ⁵³ Literarni subjekt dobi značaj avtorske refleksije z dvema perspektivama — s perspektivo otroka in odraslega človeka. Med obema perspektivama obstaja dialektični odnos »jaza« in »Jaza«. Ta se konkretizira v podobah »notranje dinamike in povezanosti« mitoidoloških tem in motivov iz zgodovine človeka in kozmosa in se izteče v »križanju« kot simbolu večnega prerajanja zavesti.

7 Uveljavljanje literarnega subjekta kot avtorske perspektive »videti vse kot panoramo zavesti« nakazuje tisti splošni evropski razvoj, ki bi ga lahko imenovali subjektivizacija pripovedništva, vanj se v vrsti Marcel Proust — James Joyce — Franz Kafka vključuje kot izjemen novator tudi simbolist Andrej Beli.

ZUSAMMENFASSUNG

Der symbolistische Intuitionismus, die Tendenz nach einer unmittelbaren Sicht und nach ganzheitlicher Darstellung der »Erscheinungswelt« und der »Ideenwelt« in Richtung »a realibus ad realiora« sowie die Hervorhebung der besonderen Stellung des Dichters als Theurgen, dies alles stellte im russischen Symbolismus das Wort des »Autors« in den Vordergrund.

Der russische symbolistische Roman setzte sich einerseits intensiv mit der Tradition des realistischen Romans auseinander, vor allem mit seiner gesellschaftsanalytischen und — kritischen Funktion sowie mit der Tendenz nach einer objektiven mimetischen Wiedergabe der Faktizität, andererseits mußte er, sofern er noch Roman bleiben wollte, jenes berücksichtigen, was Michail Bachtin die stilistische Dreidimensionalität bzw. die Rededifferenz sowie die Zone des maximalen Kontaktes mit der stets offenen Gegenwart nannte.

Andrej Belyj kam dieser Forderung derart nach, daß er die Zone des maximalen Kontaktes mit der Gegenwart in Übereinstimmung mit der symbolistischen Ästhetik von der psychologischen und gesellschaftsanalytischen Ebene auf die des Mythos und des Bewußtseins übertrug, die in der Synthese einer »inneren Verbundenheit« mythosideologischer Bedeutungen von »Vergangenheit — Gegenwart-Zukunft« aufleben. Im Bereich der Poetik verwirklichte er das Prinzip, das er selbst »Sujet als Autor« Benannte, die Rededifferenz hingegen ersetzte er durch den Stilwechsel.

⁵³ Gl. op. 43!

Das literarische Subjekt wurde — in Übereinstimmung mit den angeführten Strukturverschiebungen des symbolistischen Romans Andrej Belys — mit einer besonderen Funktion und Gestalt ausgestattet: Im Roman »Die silberne Taube« die nach A. Belys Definition »das Bewußtsein der Helden /darstellt/, das sich unklug in Unregelmäßigkeit gestürzt hat«, tritt das literarische Subjekt als Beobachter und Gesprächspartner der Hauptfiguren und des Lesers auf, es sagt auch die schicksalhafte Zukunft voraus. Als Ausdruck des intuitiven Erfassens bzw. der unmittelbaren Sicht des Geschehens in der dargestellten Welt und als Koordinator der Romanstruktur sowohl auf der Ebene des fiktiven geographischen Raums wie auch auf der des mythischen Geschehens werden dem literarischen Subjekt zwei Gestalten verliehen: die des begrenzten Erzählers sowie die des ganzheitlichen »Theurgenerzählers«. Der letztgenannte Erzähler, der an die fiktive Umwelt und das fiktive Geschehen gebunden ist, trägt in Übereinstimmung mit der Natur dieser lokalen Umwelt und dieses lokalen Geschehens verschiedene Masken (die Maske des Dorferzählers, des provinziellen Bürgers und die des Landedelmanns). Der Typus des begrenzten Erzählers ist an die Teilperspektive und den Skaz-Stil gebunden. Der Theurgenerzähler ist Träger der Gesamtperspektiven und des literarisch-dichterischen Ausdrucks. Zwischen den beiden Typen der Erzählperspektiven besteht eine dialektische Beziehung: die literarisch-dichterische Erzählung verallgemeinert die Bedeutung der Skaz-Aussage, es wird ihr dadurch ein symbolisch-kosmischer Sinn verliehen, der des »universellen Bösen« innerhalb der Struktur der modernen dämonischen Groteske.

Die intuitive Innensicht drückt sich im Roman »Peterburg« im Prinzip des »Alles-Sehens als Bewußtseinspanorama« aus. Da dieses »Bewußtsein« in das groteske »Gehirnspiel« eingebunden ist, verliert das als »Autor« auftretende literarische Subjekt seine dominierende Position. Die »fremde Rede« intensiviert und aktiviert sich auf Kosten des »Autoren«textes des literarischen Subjekts. Das literarische Subjekt beginnt seine eigene Rede als »fremde Rede«, als Rede seiner Doppelgänger und Emanationen zu erfassen und zu verstehen. Somit erhält es die vielfältige Gestalt des modifizierten literarischen Subjekts. In den lyrischen Exkursen nimmt das literarische Subjekt auch die Gestalt des lyrischen Subjekts, als Ausdruck der reinen Subjektivität, an.

Die Innensicht wird im Roman »Kotik Letaev« zur Sicht in die eigene Psyche. Andrej Belyj definiert sie im Vorwort zum Roman »Notizen eines Sonderlings Wunderlings« folgendermaßen: »Sorvat' masku s sebja, kak s pisatelja, i rasskazat' o sebe, čeloveke«. Züge einer Autorreflexion aus zweierlei Perspektiven — der des Kindes und eines Erwachsenen — kennzeichnen dieses literarische Subjekt. Zwischen den beiden Perspektiven besteht eine dialektische Beziehung, die des »ich« zum »Ich«. Diese konkretisiert sich in Bildern von »innerer Dynamik und Verbundenheit« der mythosideologischen Themen und Motive aus der Geschichte der Menschheit und des Kosmos und mündet in der »Kreuzigung« als Symbol der ewigen Bewußtseinswiedergeburt.

Die Durchsetzung des literarischen Subjekts als Autorenperspektive des »Allessehens als Panorama des eigenen Bewußtseins« zeigt jene allgemeine europäische Entwicklung an, die man erzählerische Subjektivierung nennen könnte und in die sich an die Seite von Marcel Proust, James Joyce und Franz Kafka auch der Symbolist Andrej Belyj als besonderer Neuerer einfügt.

SODOBNA SLOVENSKA KNJIŽEVNOST V AMERIKI

V članku sodobna slovenska književnost v Ameriki avtorica zariše nekaj temeljnih vprašanj, ki se pojavljajo pred raziskavo gradiva celotnega literarnega ustvarjanja v slovenskem jeziku v obeh Amerikah po drugi svetovni vojni. Shematično označi temeljna razmerja med centralno literarno ustvarjalnostjo in ustvarjalnostjo v diaspori. Članek označi in opredeli razsežnost zvrsti in oblike literarnega ustvarjanja sodobnih slovenskih pisateljev v Ameriki.

The present article attempts to answer a few basic questions raised by the investigation of the entire literary product in the Slovene language in both Americas after World War II. It outlines schematically the fundamental relationship between the central literary creativity and the creativity in the diaspora. It defines the range of genres and forms of the literary output of contemporary Slovene writers in America.

Vprašanje raziskovanja slovenske književnosti zunaj funkcionalnega narodnega bivanjskega območja, ki za Slovence pomeni območje centralne Slovenije skupaj z delom Koroške na avstrijskem ozemlju in Primorske na italijanskem ozemlju, najprej postavlja temeljna vprašanja o njeni povezavi, vključenosti, sorodnih značilnostih in posebnostih književnosti te vrste. Slovenska književnost zunaj funkcionalnega bivanjskega prostora je nastajala in še nastaja v emigrantskih skupnostih, ki so se oblikovale v organizirane kulturne skupine ali s posamezniki, ki pa so po večini povezani tudi z matično slovensko domovino. Organizacijska kulturna povezanost z domovino narodnega bivanjskega centra je ena izmed pogosto odločilnih pobud za nastanek in razvoj kulturno močnejše organiziranosti ustvarjalnih skupin ali posameznikov, pri tem pa povezanost ni le v organizacijskem pogledu, temveč v kulturni ambiciji skupin v diaspori in pogosto tudi v njenih političnih težnjah; sodobna slovenska književnost v Ameriki dokazuje možnost razumevanja takega stališča: pobuda za njeno organizirano dejavnost v kulturnih združenjih, gostota periodike in tiska ter izobraževalne institucije delujejo zaradi enakovredno obstoječih narodnih, kulturnih in tudi političnih pobud.

Značilnost književnosti v diaspori močno označuje in opredeljuje njena povezanost z matično narodovo kulturo in književnostjo v organizacijskem in vsebinskem pogledu. Ob tem je pomembna situacija generacije v emigraciji. Slovenska emigracijska kultura v Ameriki je značilna po svoji vsebinski dvojnosti, ki je vidna tudi v organizacijskih oblikah njenega delovanja. Starejša ekonomska emigracija je organizacijsko zelo razširjena predvsem v Združenih državah Amerike in v Kanadi, manj v Južni Ameriki. Politična emigracija, ki je nastala po drugi svetovni vojni, pa je svojo temeljno organizacijsko dejavnost osredinila v Južni Ameriki, čeprav del njenega intelektualnega in ustvarjalno močnejšega dela ostaja v Združenih državah. Organizacijske možnosti kulturnega delovanja in publiciranja vse povojno obdobje ostajajo v Južni Ameriki, v Argentini, kjer izhajata tudi dve slovenski literarni periodični publikaciji: *Meddobje* (izhaja od leta 1954) v okviru organizacije Slovenske kulturne akcije, ter še prej Koledar svobodne Slovenije (od leta 1949), ki se je 1964 preimenoval v *Zbornik Svobodne Slovenije*. Obe

periodični literarni publikaciji združujeta v svoji vsebini in v uredniškem konceptu družbeno publicistiko in literarno ustvarjanje.

V izvirnih rubrikah se je živo spoprijemalo z aktualnostjo v duhovnem življenju, s široko razgledanostjo pa se je bolj ali manj uspešno lotelavo splošnih kulturno-zgodovinskih vprašanj. Dobra je tudi literarna publicistika, ki se je omejevala na ideološko ustrezno tradicijo /.../ segala v slavistiko /.../ pomemben uspeh pa dosegla v prevajanju evropskih klasikov /.../ Leposlovni del revije je bil količinsko in kakovostno manjši, združeval pa je peresa lepih ustvarjalnih možnosti (Vinko Beličič, Milena Šoukalova, Vladimir Truhlar, Milena Merlak, Žorko Simčič, Ruda Jurčec idr.).¹

V svojem konceptu odprta, v izvedbi programa pa politično določnejša publicistika povojne slovenske emigracije zajema ustvarjalnost skupine slovenskih pisateljev in pesnikov, ki pišejo v slovenskem jeziku. Jezik je temeljna skupna značilnost književnosti v diaspori in z jezikom je povezana tudi s središčnim narodnim kulturnim območjem. Jezikovna vez opredeljuje tudi kulturno in duhovno tradicijo njenega ustvarjanja v umetnosti in jezik sam zase pomeni tudi vključenost v vsebino narodove kulture. Zaradi svojih posebnosti, s katerimi književnost v diaspori oblikujejo okoliščine, v katerih nastaja, pa snov zahteva posebno obravnavo in tudi posebno vrednotenje. Ena izmed posebnosti slovenske književnosti v Ameriki je dejstvo, da je po svojem obsegu in organizacijskih možnostih izredno močna, tudi vztrajna, kljub kvalitativnemu nihanju in kljub družbeni distanci močno navezana na osnovni inspiracijski vir svojega delovanja, ki ga je še živeča generacija prinesla neposredno iz Slovenije.

Delovanje literarne in kulturne pobude, ki v obeh Amerikah združuje ustvarjalce v slovenskem jeziku, ima svoje korenine v (v Sloveniji) uveljavljeni generaciji dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja. Vodilna osebnost generacije, publicist, pesnik in literarni kritik ter literarni zgodovinar Tine Debeljak je vseskozi vodilna osebnost tudi v organizacijskem pogledu, hkrati pa je tudi kritični spodbujevalec kulturne dejavnosti skupaj z ožjim krogom svojih sodelavcev in somišljenikov emigrantske skupnosti v Argentini. Njegov kulturni in duhovni koncept izvira iz (v domovini Sloveniji) izoblikovanih načel in izhodišč katoliškega kroga slovenskih ekspresionistov. Organizacijskim pobudam njegovega delovanja se je v emigraciji pridružilo tudi politično izhodišče vse njegove generacije oziroma skupine slovenskih emigrantov, ki jih združuje močno nasprotovanje komunizmu. To dejstvo je vse obdobje povojnega razvoja slovenske književnosti v ameriškem okolju spodbujalo vztrajno ustvarjalnost emigracijske skupnosti in jo hkrati vsebinsko oddvajalo od Slovenije, s tem da sta književnost v diaspori in v domovini Sloveniji izključevali druga drugo.

V literarnih povezavah med književnostjo v slovenskem jeziku v obeh Amerikah in matično slovensko književnostjo v obsegu funkcionalnega narodnega bivanjskega območja je značilno, da so mnogi literarni teksti izhajali na Tržaškem in na Koroškem (Mohorjeva družba v Celovcu) ter da v zamejskem tisku deluje živa vez informacij o slovenski književnosti zunaj meja matične Slovenije.²

¹ Jože Pogačnik, *Slovensko zamejsko in zdmsko slovstvo*, Trst 1972, 43/44.

² Martin Jevnikar, stalna rubrika v *Mladiki* od 1967 dalje.

Med značilnostmi slovenske književnosti v obeh Amerikah najbolj izstopa njena močna navezanost na slovensko tradicijo v literarnem in duhovnem pogledu. V literarnem pogledu je vidna naslonitev predvsem na tradicijo katoliške poučne povesti in pesmi, pri čemer je značilno, da emigrantska periodika objavlja še veliko tekstov Antona Medveda, F. S. Finžgarja, Ksaverja Meška in Ivana Preglja. Močna je tudi tradicija slovenske ljudske motivike in predvsem s tem povezane literarne snovi iz življenja na vasi.

Princip ljudskega v duhovni tradiciji in predvsem v jeziku pa zajema le del literarnega ustvarjanja Slovencev v obeh Amerikah. Tudi značilna družbena in celo ideološka označenost literarnih besedil izraža tradicionalno držo slovenske književnosti tudi v diaspori, še posebej zato, ker to dejstvo leži v bistvu njenega obstoja in njenega intenzivnega vztrajanja in akcijske ostrine.

Etična poantiranost, ljudski motiv in ideološki namen precej pomembnega dela slovenske emigrantske literature v obeh Amerikah se zato pogosto oblikuje kot spominska, dokumentarna ali esejistična proza, ki zajema tudi večji del gradiva literarne revije Meddobje in letnega Zbornika svobodne Slovenije. Prav v esejistiki se najbolj ohranja katoliška duhovna varianta slovenske intelektualne misli v funkciji politične akcije.

Ena izmed značilnosti slovenske književnosti v Ameriki je tudi dejstvo, da ima izjemno pomembno mesto poezija, kot najmočnejša zvrst po svojem obsegu in po estetski vrednosti na eni strani, predvsem pa po svoji moči samosvojega obnavljanja in dopolnjevanja, s katerim tradicijo slovenske poezije bogati z novimi motivi in s svojimi najboljšimi predstavniki tudi izpričuje osebno stilno rast in izpovedno avtentičnost.³

Slovenska poezija v diaspori med drugimi zvrstmi literarne dejavnosti kaže največji kvalitativni in vsebinski razpon. Kot najneposrednejša literarna forma je tu ljudsko preprosta pesem z nostalgичno vsebino, ki slavi lepoto domače zemlje in pesnikovo domovinsko čustvo, povezano z družinsko skupnostjo in spominom na otroštvo, ki je eden izmed pogostejših motivov te ritmično preproste rimane pesmi z ljudsko metaforo.

Drugi tip poezije je uporabil zgled slovenske simbolistične in kasnejše ekspresionistične poezije, kakršno je generacija literarnih sopotnikov katoliškega ekspresionizma prenesla tudi v emigracijo in s tem vplivala tudi na mlajše pesnike (Tine Debeljak ml., France Papež). Domovinskemu čustvu in nostalgичnosti se v tej poeziji pridruži osebna izpovednost z individualno bivanjsko tematiko, ljubezenska motivika in včasih že tudi formalni esteticizem, kar velja za najambicioznejšo poezijo (Vladimir Kos, Milena Soukal). Pesniki iščejo nov izraz, ki ustvarja poezijo že v novem svetu in novi duhovni povezavi, v kateri je tradicija slovenske književnosti sublimirana v jezikovnem gradivu. V izoblikovanosti te poezije pa je velik razpon in velika razlika med poezijo v Sloveniji in novo poezijo slovenskih pesnikov v emigraciji.

Med najpomembnejšimi ustvarjalci poezije je Vladimir Kos. Najobsežnejši del njegovega ustvarjanja je religiozna poezija; osebno izpovedno poezijo, ki je umetniško natančneje izdelana in literarno zanimivejša, pa oblikuje v

³ Pesniki Vladimir Kos, Milena Soukal, Rose Mary Prosen. (Mirko Jurak: *Major Themes in Poetry Written by Slovene Immigrants in the U. S. A. and Canada, Cross-Cultural Studies, American, Canadian and European Literatures: 1945–1985*, Ljubljana-Bled, 1988.)

kratkih pesemskih formah z naslonitvijo na tradicijo japonske poezije, kar daje zanimivo pesniško podobo v slovenskem jeziku. Vsebina Kosove poezije so portreti duševnih stanj v povezavi z motivi narave ali ljudi, ob tem pa so pogosti tudi motivi nostalgичne vsebine.

Skromnejša je slovenska dramatika, ki je doživljala živahen razvoj predvsem v Južni Ameriki, kjer je društvena dejavnost spodbujala gledališko dejavnost — emigrantski oder. Hkrati je dramski prikaz aktualne emigrantske tematike vsaj v prvem povojnem desetletju služil politični organizatorični agitaciji in za to priložnost izoblikoval posebno vrsto tradicionalne gledališke predstave himnične tragedije ali dramatičnega recitala s pogosto religiozno motiviko, vojno tematiko in strogo moralno poanto. Uprizarjajo pa pogosto tudi slovenske dramske tekste, za katere je značilna poučna vsebina (F. S. Finžgar, Janez Jalen).

Slovenska pripovedna proza v Ameriki se navezuje na slovenski roman in na kratko prozo v dvajsetih in tridesetih letih dvajsetega stoletja. Pri tem je gotovo odločilna kritiška misel Tineta Debeljaka, ki je v vsem obdobju razvoja slovenske literarne dejavnosti v obeh Amerikah usmerjal izhajanje slovenske književne produkcije. Ob tem je emigrantska publicistika združevala tudi zamejske pisatelje in obratno, tudi pisatelji, ki so živeli v Ameriki, so objavljali in še objavljajo svoja dela v Trstu ali Celovcu pri založbah in institucijah, ki izpričujejo nazorsko naklonjenost emigrantski književnosti.

Tudi periodika je vseskozi spodbujala pripovedništvo: po obsegu je zelo razširjena spominska in esejistična proza, dokumentarni članki in zgodovinska pričevanja in dnevniki. Ob gradivu, ki zajema predvsem snov vojnih doživetij in političnih dogodkov med vojno in po njej (odnos do komunizma, potek emigriranja, deportacije, taborišča deportirancev, naselitev v novem okolju, organiziranost kulturnega življenja), so posebej zanimivi prozni teksti s planinskimi motivi in mladinska pripovedna proza; obe vrsti sta zelo značilni za splošni izraz slovenske duhovne kulture.

Med pripovedniki slovenske emigracije v Ameriki je klasična oblika realističnega romana s stilnimi elementi ekspresionistične proze, kakršnega sta pisala v slovenski književnosti Ivan Pregelj in France Bevk, temeljni zgled v zgradbenem pogledu. Slovenski roman v Ameriki ne more eksperimentirati in ustvarjati novega pripovednega jezika, ker je njegovo temeljno načelo ohranjanje in ne iskanje novega. V jezikovnem pogledu zato še posebej neguje standardni jezik časa, v katerem ga je sprejemal in ga tudi že izoblikoval. Zato se giblje le v znanih stilnih obrazcih in z njimi upovedi pripoved v modelu, ki mu lahko da le malo individualnih posebnosti.

Med pomembnejšimi pisatelji pripovedniki je Karel Mauser s kmečkim romanom in z romanom usode z druge svetovne vojne z družbeno kritično poanto, posebej pa je zbudil pozornost njegov roman o dilemah duhovniškega poklica. Razen v nekaterih fragmentarnih kratkih prozah je vse njegovo delo tematsko in snovno povezano s Slovenijo, kar velja domala za vso obsežnejšo prozo slovenskih pisateljev povojne emigracije. To so še romanopisci Marjan Marolt, Ruda Jurčec, Stanko Kociper, Zorko Simčič, med katerimi je zadnji ustvaril pripovedno prozo izstopajoče literarne vrednosti (*Človek na obeh straneh stene*, 1957).

Za slovensko prozo v Ameriki je značilna tudi lirski kratka proza, v kateri pa se včasih pojavijo tudi teme iz življenja izseljencev v novem

okolju. Skoraj praviloma so socialno poantirane, pogosto portreti družinskih usod, moralnih in socialnih padcev z značilno nostalgичno šibkostjo slovenskega značaja, kar ustvarja lirične rešitve in elegične pripovedne konce.

Posebno poglavje v proznem pisanju slovenske emigracije so tako imenovana pričevanja, avtorski ali avtorizirani zapisi vojnih dogodkov. Značilnost ob teh pripovedih je pogosta anonimnost ali psevdonimnost pripovedovalcev, kar raziskovalca literature s tega področja še posebej vznemirja in obremenjuje.

Raziskovanje slovenske sodobne emigrantske književnosti omogočajo pogoste antologijske izdaje pripovedništva in poezije (Tine Debeljak, Panorama slovenskih izseljenskih ustvarjalcev v emigraciji, Koledar — Zbornik svobodne Slovenije, 1955; Dnevi Smrtnikov, 1960, ur. Alojz Geržinič; Jerneja Petrič, Naši na tujih tleh, Ljubljana, 1982), predvsem pa sprotno pregledovanje in bibliografije v emigrantski periodiki, ki ponosno poudarja svojo zvestobo slovenskemu jeziku in svojo vztrajnost v ustvarjanju slovenske književnosti v tujem okolju.

V zvezi s slovensko književnostjo v Ameriki in njenim razsežnim gradivom in posebno ideološko opredeljenostjo, ki zaradi ustvarjalne težavnosti položaja daje vprašanjem o literaturi še dodatne sociološke in zgodovinske naloge, je v tej predstavitvi le delno nakazana smer, v kateri bo lahko potekala natančna predstavitev njenega pomena.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag *Slovenische Gegenwartsliteratur in Amerika* schneidet die Verfasserin einige Grundfragen an, die bei der Erforschung des Gesamtmaterials des literarischen Schaffens in slovenischer Sprache in beiden Teilen Amerikas nach 1945 auftreten. Schematisch wird das grundlegende Verhältnis zwischen dem zentralen literarischen Schaffen sowie dem Schaffen in der Diaspora gekennzeichnet. Der Beitrag benennt und bestimmt Gattungen und Formen der Literatur slovenischer Gegenwartsauteoren in Amerika.

AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z »...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Ruski	х x
Makedonski	ѣ ġ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	џ dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ѣ ġ	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	ъ '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ъ "
Ruski	ѣ j	Ruski	ѣ ġ
Makedonski	ѣ ġ	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ ć		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovi avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

Săpostavitelno ezikoznanie XII/5—6. Sofija: Universitetsko izdatelstvo »Kliment Ohridski«, 1987. 136 oz. 120 str.

Čakavska rič XV/1—2. Split: Književni krug, 1987. 127 oz. 133 str.

Johan Gabriel Sparwenfeld, *Lexicon Slavonicum* I (a—и). Ur. in koment. Ulla Birgegard. Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 1987. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, vol. XXIV: 1.) XX + 511 str.

Glavna financerja Raziskovalna skupnost SR Slovenije in
Kulturna skupnost SR Slovenije.

Glavna sofinancerja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in
Znanstveni inštitut Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.